

Landgoed Elswout

Historische aanleg en beplanting

versie 30-06 2013

foto

Albers Adviezen Historische Parken
Utrecht

Landgoed Elswout

Historische aanleg en beplanting

opdracht:
Staatsbosbeheer

Joost van der Linden

auteurs:
dr. L.H. Albers
ir. Pascal Sauren
drs Inger Groeneveld

06-51003231
030-2310788
www.historischeparken.nl
albersadviezen@hetnet.nl

versie 30-6 2013

Albers Adviezen Historische Parken
Utrecht

Inhoud

1. Inleiding.....	6
2. Chronologie Elswout	7
3. Elswout kaarten- reconstructie per periode.....	10
Fase 1: 1633-1654 Italiaans-classicistische aanleg, Carl du Moulin	10
Fase 2: 1654 – 1703 Toevoegingen van gebouwen en verfraaiing.....	15
Fase 2a: De beroemde tuinaanleg van Gabriel Marselis 1654- 1673.....	15
Fase 2b: Elswout ten tijde van Johan van Marselis (1673-1703)	19
Fase 3: 1703 – 1738 Jan van Romswinckel en Abraham Romswinckel	23
Fase 4: 1738 – 1750 - 1781 Grote geometrische aanleg.....	27
Fase 5: 1781 – 1814, Vroege Landschapstijl, kaart 1812 H. van Zutphen	34
De ‘buyten plantagie’ wordt deel van het prive-park	36
Aanzichten op Elswout, schijn en werkelijkheid.....	37
Onderdelen.....	39
Fase 6: 1814-1881, Elswout ten tijde van de weduwe Borski en Willem Borski II.....	52
Aanleg in Volle landschapstijl, Klaverstuk, Hertenkamp, Zoicher jr.	52
Willem Borski II (1799-1881)	55
Fase 7: 1881-1958.....	59
Fase 8: 1958 – 1970, Gemeente Bloemendaal.....	61
Fase 9: 1970 – Heden, Staatsbosbeheer	61
Conclusies historie.....	61
4. Werkwijze en inhoud inventarisatiekaart Elswout	63
5. Vakken	66
Inleiding vakken parkbos en bos.....	67
Vak A: Het hart van het landgoed.....	69
Vak B: Het parkbos.....	77
Vak C: De Kamp.....	101
Vak D: Bos rond het Klaverstuk	113
6. Conclusies	115
Conclusies boomonderzoek (voorlopig)	115
7. Waardering.....	116
8. Ontwerp- en beheerdilemma’s	116
9. Advies Maatregelen	117
Behoud en herstel van structuurelementen	117

10. Onderzoek	119
11. Bronnen	119
Colofon	119
Bijlagen	119
1. kaart inventarisatie historische bomen	119
2. kaart van verdwenen elementen ofwel archeologische kaart (A3)	119

1. Inleiding

Het landgoed Elswout bestaat dit jaar 380 jaar. Elswout werd gesticht in 1633 door de koopman op Rusland Carl Du Moulin. In de loop van de eeuwen hebben veel veranderingen plaatsgevonden, bewust aangelegd of onbewust door toedoen van natuurlijke groei. Voor profijt en genoeg zijn er in de loop van de eeuwen dikwijls uitbreidingen en verandering aangebracht. Het geheel heeft een landgoed gevormd dat zijn weerga in Nederland niet kent.

Helaas zijn er ook weer essentiële onderdelen van verkocht.

In de loop van de 19^{de} eeuw is de geschiedschrijving over Elswout begonnen door C.W.D. Vrijland, C.J. Gonnet, en H.W.M. van der Wijck¹ die het park van Elswout al onder de bescherming van de Monumentenwet bracht. en vele anderen. Namens de Rijksdienst Monumentenzorg maakten H.M.J. Tromp en U.M. Mehrrens een studie van Elswout, kaarten en tekeningen. Daarop gebaseerd werd over het terrein een analyse gemaakt door Lucia Albers en Wenda Stoffel en een studie gemaakt van het terrein met analysekaart van zichtlijnen en een kaart met ruimtelijke en cultuurhistorische aanbevelingen.² Jarenlang is deze kaart de richtlijn geweest voor beheer. Nu is het tijd om de bestaande studies te preciseren en in het kader van een nieuw beheerplan een uitgebreidere studie te doen van de cultuurhistorische waarden.

Om een basis te vormen voor het nieuw te maken beheerplan kreeg Albers Adviezen Historische Parken opdracht de historische bomen in kaart te brengen en die te interpreteren naar leeftijd en functie in de aanleg. Vervolgens is het onderhavige rapport het resultaat van een verdergaande analyse van in het terrein aanwezige elementen met het doel een handreiking te maken voor het op te stellen beheerplan.

Er is gewerkt met een team van mensen:

Drs Inger Groeneveld heeft in vervolg op haar artikel over Carel du Moulin³ alle archiefwerk gedaan en de geschiedenis van Elswout in de opeenvolgende fasen van Moulijn tot Borski beschreven. De bijbehorende fasekaarten zijn getekend door ir Anja Guinée en ir Hidde Albers.

Drs Pascal Sauren beschreef de bosvakken in hoofdstuk 5. Eveneens werden de historische bomen per leeftijd in kaart gebracht. Van omstreeks 1812 dateert nog een enkele eik.

Voor samenvattingen, conclusies en aanbevelingen is ondergetekende verantwoordelijk.

De kaart van 1812 door Hendrik van Zutphen blijft een ieder verbazen in zijn gedetailleerdheid, toen het park vol bijzondere tuinsieraden stond als een tempeltje, kluizenaarshut, moskoepel, houten pyramide, een houten schot als de voorloper van Kabuur. Deze kaart is cruciaal voor de kennis over Elswout. Voor de vroeglandschappelijke aanleg ervan was J.G. Michael verantwoordelijk die in opdracht van Jacob Boreel het park zo veranderde dat het park van Elswout na 100 jaar het mooiste van het land en misschien wel van Europa zou zijn. Maar na inmiddels 200 jaar ziet Elswout er niet geheel meer zo uit. Sindsdien zijn eveneens bekende landschapsarchitecten als J.D. Zocher jr, C.E.A. Petzold en L.A. Springer en G. Bleeker er hun sporen ingepast, meestal met veel respect voor alles wat al voor hen was totstand gekomen.

Dr Lucia H. Albers

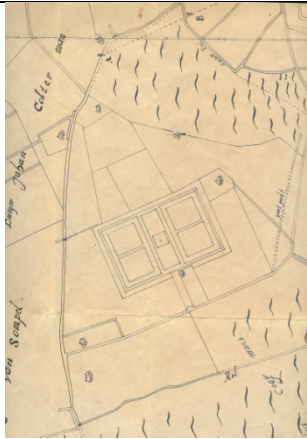
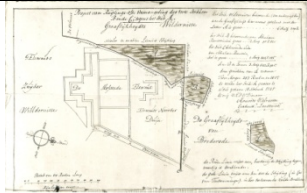


Utrecht juni 2013

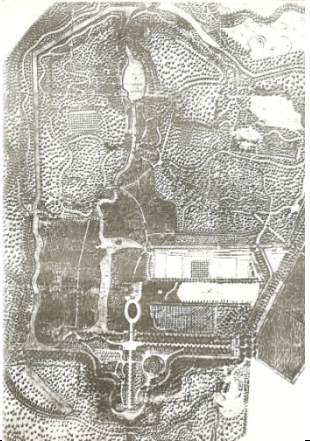


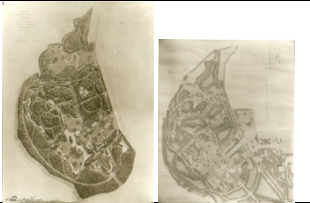
¹ H. van der Wijck, *De Nederlandsce buitenplaats, aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, 1982, Het ideale Elswout, p. 41-52

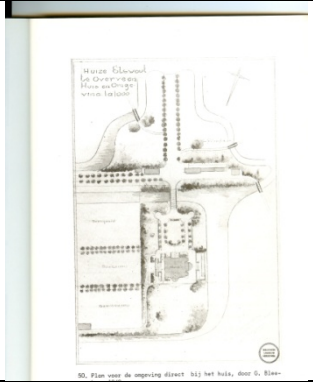
² Lucia Albers, Wenda Stoffel, 1986.

³ Inger Groeneveld, "What's in a name? Nieuw licht op Moulins hofstede, de vroegste aanleg van buitenplaats Elswout te Overveen", in *Bulletin KNOB* 2012-2³ p.111-125.

2. Chronologie Elswout

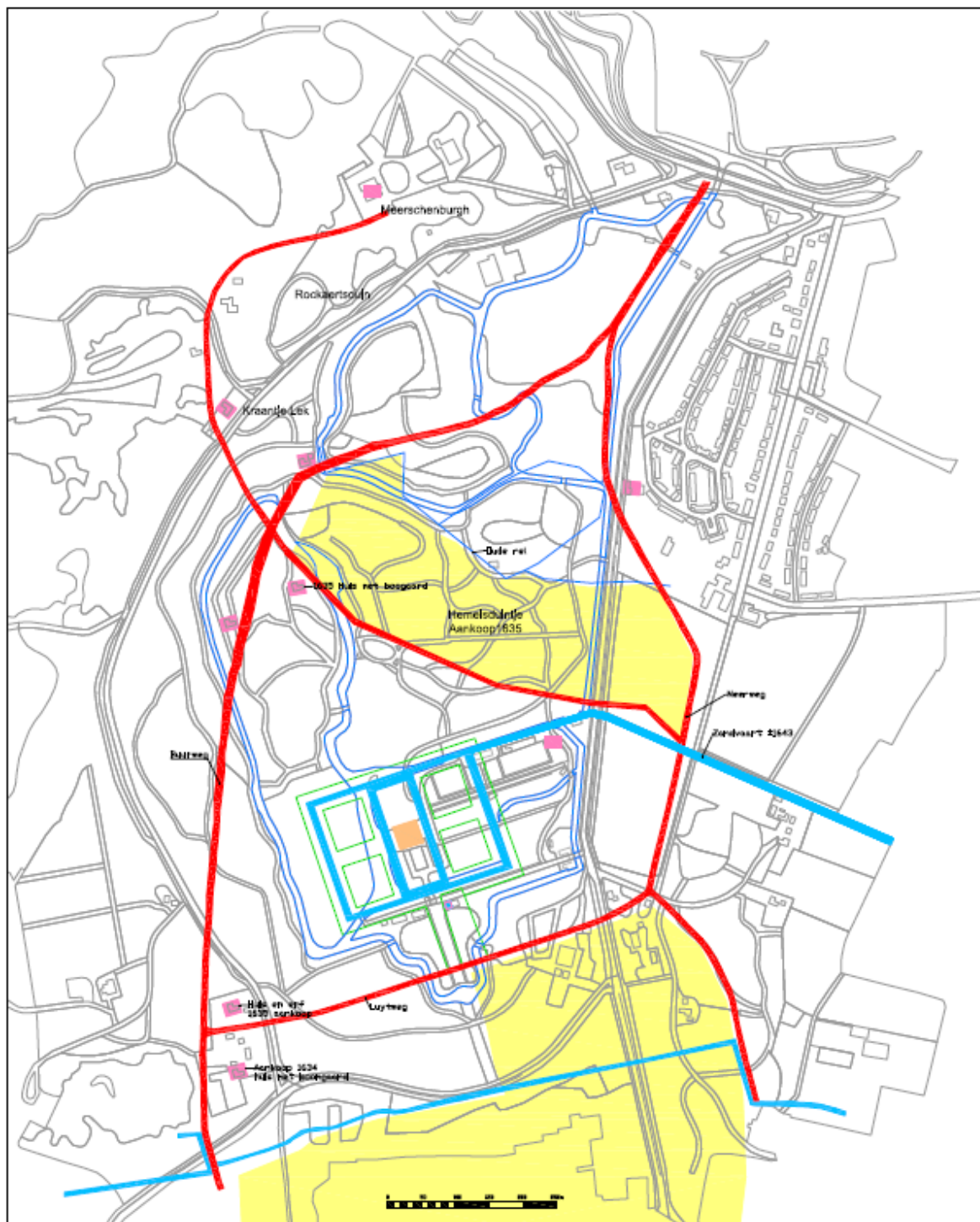
	eigenaar	tekenaar	Kaart / tekening
Fase 1 1633-1654	Carl Jansz. du Moulin (1587/88 –1667)		
1635	Aanleg buitenplaats, huis en tuin	P.Wils, kaart 1642 Fasekaart 1	
Fase 2 1654-1673	Gabriel Marselis (1609-1673) Toevoegen gebouwen, verfraaiing	J. v der Heyden	4 schilderijen
1663 aanwezig:	Paardenstal, woning boer, wintertuin en kolfbaan 1 gebouw, tuin met vier beelden en twee vijvers, vijver west wordt gegraven	Fasekaart 2 Zie reconstructie	
1673-1703 verval	Johan van Marselis (1673-1703) Poortgebouw Elswoutslaan		
Fase 3 1703 - 1738	Jan Romswinckel sr (?-1703)		
1720-1738	Abraham Romswinckel (1657-1738)	M.Walraven 1725 kaart Fasekaart 3 naar 1725 Uitbreiding park	
Fase 4 1738-1750	Dochter Catharina M. Romswinckel(1704-1750) x G.P. Boudaen (1704-1781) grote aanleg tot over de Tempelberg	J. de Beyer, 1746 Fase 4 ca 1746 grote geometrische aanleg	
1750-1781 1768	Gualtherus Petrus Boudaen Bezoek stadhouder Willem V		
Fase 5 1781-1794	Jacob Boreel (1746-1794) <i>Vroege landschapstijl</i> Verbouwing huis, kronkelende wandelingen en waterpartijen, Zwitserse bruggen, bosspelonk, tempel op berg, kluizenaarshut, wonderboom	L. Overbeek 1791 wonderboom J.G. Michael	
1794- 1805	Jacob Boreel Jacobszn		
1805-1814	Willem Borski I (1765-1814)	tekeningen	
1806	Landhuis verbouwd, wit gepleisterd, brug, afbraak 2 ^e poort	B.W.H. Ziesenis	
1807	Huis Elswoutshoek herbouwd door B.W.H. Ziesenis.		
Ca 1810	Eik (kiemjaar 1805) en beuk geplant bij fazanterie (jaarringtelling)		

1810	4 Bruggen (draaibaar, kettingbrug) en 3 brugleuningen getekend door:	J.W. van der Horst	
1812	Op kaart en nog aanwezig: Poortgeb.laan: 4 rijen (linden) Hoofdas zuid: om en om loof-naald-loof-naaldboom Kerklaan (langs menagerie) Ijskelder Ka=buur als houten schot kluizenaarshut Enkele nog bestaande bomen	H. van Zutphen 1812 kaart Kaart fasen 5,6 In kaart 1812	
Fase 6 1814-1881	Willem Borski II (1799-1881) <i>Volle landschapstijl</i>		
1834	Neogotisch paviljoen en brug Hertenhuis Chineze bruggen 2 Moskovische huisjes Ka-buur hernieuwd Verruimen Grote Vijver door de noord-oosthoek van het Groote Stuk af te graven, bomen ook weiland weg Bomen	J.D. Zocher jr Kaart fase 6	
1847	Bouw rentmeestershuis		
1870	2 schilderijen	J. Bilders, 2 schilderijen: Zandvaart en Park	
Fase 7 1881	Willem Borski III (1834-1884)		
1883	Nieuw Huis – Italiaanse villa en oranjerie	C. Muysken	
1883	Fazanerie niet in ontwerpen P en S	L. Springer, C.E.A. Petzold Kaart fase 7	
1884-1912	Mevr J.J. van der Vliet-Borski		
	Erven Van der Vliet-Borski		
1947	Beeld jongen met jachthonden		

1948	Plan directe omgeving huis, Aanleg voorplein	G. Bleeker 1948	
1950-1958	Erven Luden		
Fase 8 1958-1970	Gemeente Bloemendaal		
Fase 9 1970- heden	Staatsbosbeheer	Kaart fasen 8,9	
1992	Toegevoegd: Koepel het glazen huis, van Hoge eiland naar as het Kleine stuk		
1993	Herplant centrale as met beuken als haag		

3. Elswout kaarten- reconstructie per periode

Fase 1: 1633-1654 Italiaans-classicistische aanleg, Carl du Moulin



Elswout - reconstructie kaart 1642 van P.Wils in huidige terrein

- weg/pad
- water
- woonstede
- plaats huis Elswout
- inoefning hotstede
- duin
- hoogtelijn

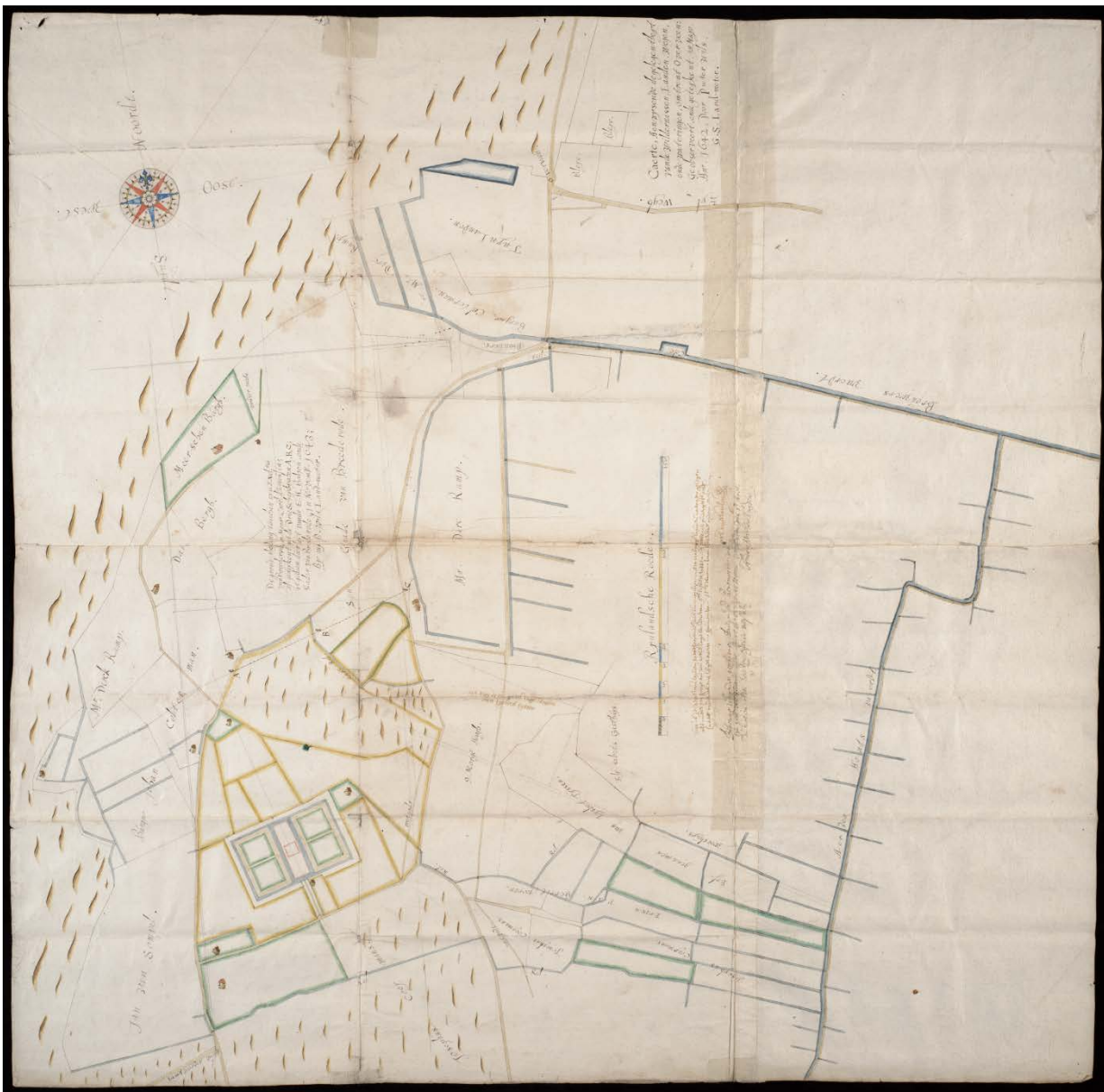
afb. 1 de rode wegen liggen nog niet op de goede plekken, Dat vereist meer onderzoek.

Fase 1: 1633-1654 Moulins Hofstede

Carel Jansz. du Moulin (1587/88 –1667)

De informatie in dit hoofdstuk is geheel gebaseerd op het artikel van Inger Groeneveld in Bulletin KNOB 2012-2⁴ p.111-125

Carel du Moulin was handelaar op Rusland, waar hij ook enige jaren woonde. In 1633 kocht hij een stuk grond te Tetterode met huis en schuur beplantingen afrastering, groot 5 morgen, 1 hond. Vervolgens verwierf hij meer grond. Het huis werd gebouwd tussen 1633 en 1637. In 1635 verwierf Du Moulin het Hemelsduintje. Sinds 1636 had hij het recht gronden af te zanden, gedurende 25 jaar (tot 1661). De heer van Brederode was degene die het recht van ontzanding verleende, als eigenaar van de gronden. Du Moulin onderhandelde met de baljuw. Om rationele grenzen te maken en grond uit te ruilen of recht te trekken, werd in 1642 de kaart door Pieter Wils getekend. Dit is uitgebreid door Groeneveld in beeld gebracht.



afb. 2 1642, kaart door Pieter Wils van de gronden van Carel du Moulin en de scheiding met de gronden van de Heer van Brederode.

⁴ Inger Groeneveld, "What's in a name? Nieuw licht op Moulins hofstede, de vroegste aanleg van buitenplaats Elswout te Overveen", *Bulletin KNOB* 2012-2, p.111-125.

1633 - 1642 kaart 1642 door Pieter Wils

daaruit valt ondermeer het volgende af te leiden:

- De toegang tot Elswout is vanuit het zuiden, de Elswoutslaan bestaat nog niet.
- Buurweg loopt over Elswout via de plekken van de latere Zwitserse brug en de Grote Zwitserse brug.
- Het rechthoekige huiseiland is omgracht,
- Daarbuiten liggen aan weerszijden 2 vierkante tuinen,
- De tuinen zijn ook omgracht

Groeneveld meent dat niet alleen Jacob van Campen⁵, maar ook Pieter Post de ontwerpers waren van het huis en de bijbehorende omgrachte tuinen - mogelijk samen met de landmeter en wiskundige Pieter Wils⁶ - en zij geeft daar overtuigende argumenten voor.

Bij de willige verkoop van Du Moulins onroerende goed in Overveen werd gebruik gemaakt van een kaart in 1654 getekend door Erasmus den Otter.⁷ Deze kaart is reeds vóór 1720 verloren gegaan.

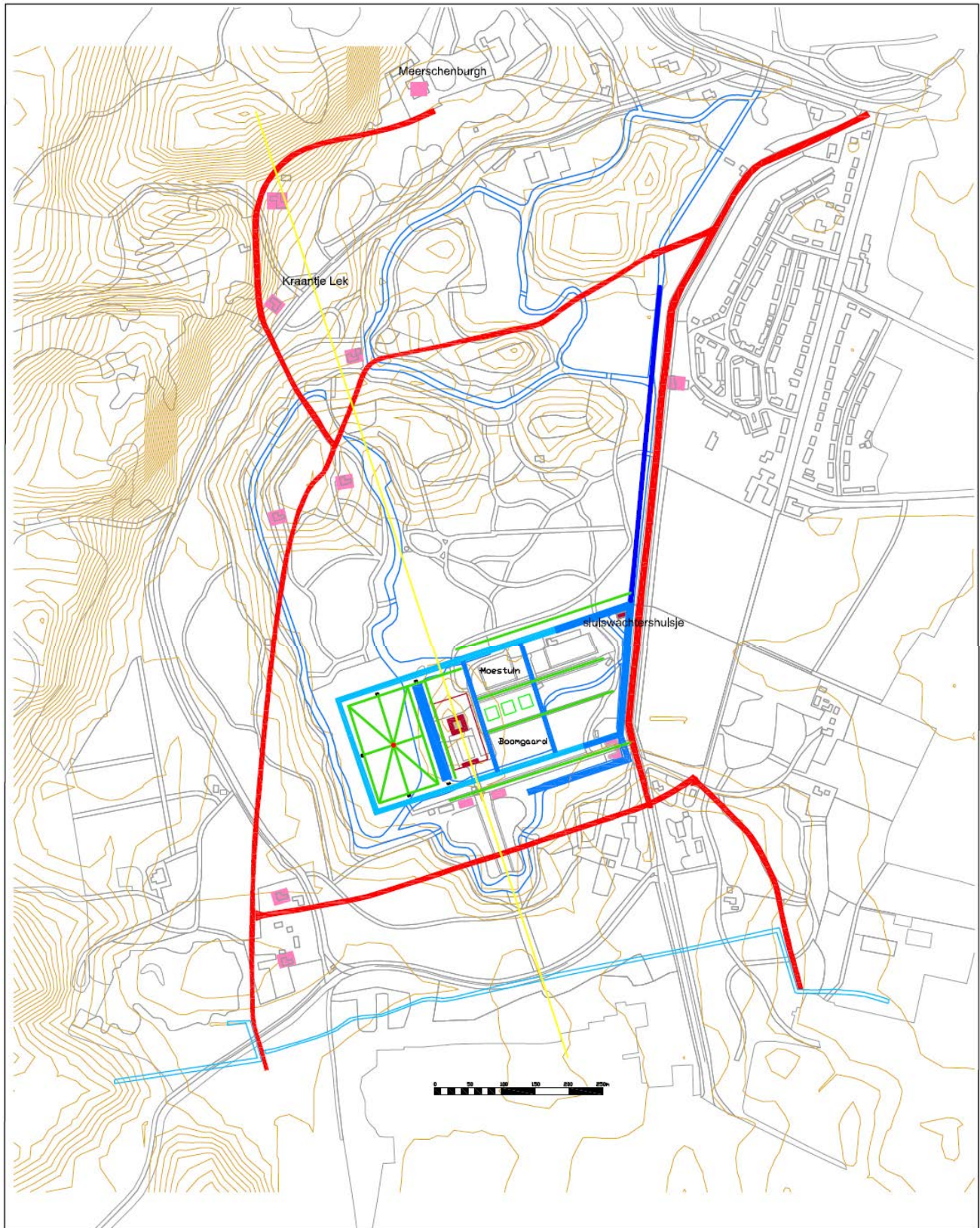
⁵ H. van der Wijck, De Nederlandsce buitenplaats, 1983, Het ideale Elswout, p. 41-52

⁶ J.J. Terwen, K.A. Ottenheim, Pieter Post (1608-1669), p.18 over Pieter Wils, wiskundig leermeester in het kunstenaars en architecten gilde, het Lucasgilde te Haarlem, waar ook Post in zat. Zij werkten ook samen, o.a. in 1642.

⁷ 1654 Erasmus den Otter, Kaart van de per willig decreet verkochte landgoed van Carl du Moulin te Overveen, met nummering.

Lege pagina wegens dubbelzijdige lay-out

Fase 2: 1654-1703, Toevoegingen van gebouwen en verfraaiing



Elswout - reconstructie kaart periode 1654 -1703

- weg/pad
- water 1640
- water 1725
- woonstede
- huls Elswout
- Indelling hofstede
- duin
- hoogtelijn

Fase 2: 1654 – 1703 Toevoegingen van gebouwen en verfraaiing

Fase 2a: De beroemde tuinaanleg van Gabriel Marselis 1654- 1673

In 1654-1655 kocht Gabriel Marselis (1609-1673), ook handelaar op het noorden en commissaris van de koning van Denemarken, het voormalige onroerende goed van Carl du Moulin te Overveen, inclusief de Vollemeerscroft, het Hemelsduintje en de landerijen rondom de zandvaart, maar *uitgezonderd* de hofstede Meersenburg. Tevens kocht Marselis aangrenzende landerijen van o.a. het Elisabethgasthuis en het Heilige Geesthuis (weeshuis) rondom de zandvaart, en o.a. veel landerijen en duingronden van Balthasar Coymans ten zuiden en westen van Elswout.⁸ Hij liet waarschijnlijk de Elswoutslaan aanleggen. In elk geval is die getekend in 1657 met een poort, de voorloper van het huidige poortgebouw⁹.

Omdat in de transportakten van Elswout anno 1654 slechts sprake was van afgehaalde (= afgezande) grond ten oosten van de *Neerweg* (= Elswoutslaan) zullen de gronden rondom het ommuurde hof Elswout pas door Gabriel Marselis zijn afgezand, waarbij het hof op een talud kwam te liggen. Dit talud is nog enigszins zichtbaar in de huidige situatie (o.a. op de digitale hoogtekartaat Nederland) Gabriel Marselis heeft dus de oorspronkelijke tuinaanleg gerooid, het tuinniveau door zandafgraving verlaagd, het grachtenstelsel opnieuw aangelegd en het geheel opnieuw aangeplant.

Dit blijkt ook uit Huygens *Uytwanderingh*¹⁰ geschreven in de late zomer van 1669:

Hier kruysten ick het spoor, en raecten in 't hoogh Sand,
Daer Heer Marcellus Goud uyt Koper heeft geplamt;
Het ongelooftlick werck, dat Vorsten kan doen swijgen,
En noyt geen' wedergae van sulcken hand sal krijgen.

Het 'ongelofelijke werk' betreft de beplanting, de tuinaanleg dus, bekostigd door de opbrengsten van Marselis' (koper)handel.

Eind april/begin mei 1663 bezocht de Duitse geleerde Christian Knorr von Rosenroth de buitenplaats. Zijn in het Latijn opgestelde beschrijving van Elswout is uitzonderlijk gedetailleerd, ook ten aanzien van de tuinaanleg:

Niet ver van Haarlem heeft men midden in de duinen een allerschoonst landhuis gesticht, dat nu het eigendom is van zekeren Heer Marcellis, een zeer rijk koopman. Het grondvlak is vierkant en het terrein is er geheel geëffend. Bij den ingang heeft men aan den eenen kant de paardenstal, aan de andere zijde de voortreffelijk ingerichte woning voor den boer. [= de twee koetshuizen] Dicht daarbij staat een ander gebouw [=het binnenste poortgebouw, gesloopt in 1805] waarvan het eene gedeelte dient als wintertuin om er de uitheemsche planten te bewaren en de vogels onder dak te brengen, in het andere is de kolfbaan.¹¹ Ter rechterzijde [=oostzijde] ligt de overschoone tuin, waarin zich twee vijvers bevinden en vier beelden staan; dan ook voornamelijk dwergboomen, in groot aantal en zeer regelmatig ingeplant. Aan den linkerkant [= aan de westzijde] wordt een vijver gegraven; wanneer men recht uit den weg volgt, komt men op het vierkante, bestrate grondvlak, waar het huis is gebouwd, dat geen Koning zou tegenstaan. [...]

[...] De tuin langs de noordzijde van dit huis [= het verdiepte achterhof], is omsloten door een muur met poortbogen waarin twaalf beelden zijn geplaatst. In het midden is een heerlijke waterpartij met een koperen, het bronnat voortbrengend beeld van Neptunus en daaromheen duiven, een dolfijn,

⁸ Volgens transportakten in het huisarchief en het oud-rechterlijk archief van Tetrode, Aelbrechtsberg en Vogelenzang (TAV): Het Noord-Hollandsarchief, huisarchief Elswout, toegang 160 en *idem*, Oud-rechterlijke en Weeskamer Archieven, toegang 184

⁹ tekening (in pen, penseel waterverf) door W. Hendriks naar neef van der Vinne, 1657, coll. was De Jong Schouwenburg. RCE film 2269-3

¹⁰ gepubliceerd in: Constantijn Huygens, *Korenbloemen*, Amsterdam 1672, p.555.

¹¹ in de latijnse tekst staat voor 'kolfbaan': *tabulam habet pilarem (trucktaffel)*.

*kreeft, armadille (gordeldier), crocodil, papegaai en schildpad, allen van koper, water uitspuitende en rustende op steenen voetstukken; eene beek sluit dit kunstwerk af.*¹²



afb. 3 ca 1665 Jan van der Heyden, Italiaans-classicistische tuin van Elswout vanuit het zuidoosten. coll. Frans Hals Museum Haarlem. Op de voorgrond de boomgaard, dan de parterres met beelden, daarachter espaliers voor druiven of leifruit. Daarachter de strook met kleinfruit ofwel de moestuin. Deze driedeling bestaat nog!

Ten aanzien van de sier- en moestuin op het oosten en de taluds rondom het huis, kan gezegd worden dat deze naar alle waarschijnlijkheid al gereed zijn gekomen vóór 1660. In de zomer van 1660 ontving Gabriel Marselis namelijk de rondtoerende Mary Henriëtte Stuart en de kleine Willem III van Oranje-Nassau op Elswout, waarbij reeds sprake van het verdiept achterhof met fontein (“beneden aan de fontein”), waar de 9-jarige Willem door het springende duinwater werd verrast. Vanwege de poort in dit verdiepte achterhof, ligt het voor de hand dat voordien reeds de grond om

¹² Vertaling, overgenomen uit Prof. dr. Fuchs, Uit het reisboek van Christian Knorr von Rosenroth, Jaarverslag der Vereeniging Haerlem, over 1916/1917, Haarlem 1917, p. 27-30; Het niet-cursieve commentaar tussen rechte haken, zijn toegevoegde opmerkingen door I. Groeneveld.

het huis was afgegraven, te beginnen in het oosten, waarbij ook de taluds zijn geschapen. Ook werden er o.a. meloenen geserveerd, waarvoor natuurlijk een kas of broeibak nodig is.¹³

De oostelijke tuin is te reconstrueren aan de hand van het schilderij van Jan van der Heyden en de kaart van Maurits Walraven uit 1725. Aangezien men een symmetrische aanleg mag vermoeden, kan men de dwarssloot op de kaart van Walraven 1725 als vermoedelijke oostgrens zien. De tuin was in drieën verdeeld, met een moestuin op de noordelijke strook en een fruitboomgaard op het zuidelijk deel. Ertussenin lagen drie vierkante parterres. Bijzonder is dat deze oorspronkelijke driedeling van de oostelijke tuin tot op heden behouden is gebleven.

Het middelste vak, de *parterres de broderie* was oorspronkelijk ook weer in drieën verdeeld, waarbij het vak met de tuinbeelden het kruissymmetrische hart van de gehele oostelijke tuin zal zijn geweest, met als middelpunt een loden beeld van Diana (=de godin van de jacht) met haar hond.¹⁴ Deze *so groote als Kleyne Loode Beelden op Hartstene Piedestallen* (voetstukken) waren van de hand van den vermaerden Beeldgieter Jean Larson († zomer 1664).¹⁵ Wellicht was een deel van diens beelden in het voorjaar van 1663 nog niet geleverd, want Knorr von Rosenroth rept slechts over vier beelden in de tuin, terwijl op het schilderij van Jan van der Heyden er duidelijk meer te zien zijn, met – behalve de Diana in het midden- ook een zéér opvallend beeld midden op de westelijke kop van de tuin, dat zeker door Knorr von Rosenroth zou zijn beschreven, indien het er (al) was geweest.

[check 'nog ongepubliceerde verkoopinventaris uit 1719' genoemd in litt Erik de Jong]

Andere opvallende elementen in de oostelijke tuin zijn de twee zogenaamde 'groene kabinetten'. Dit zijn paviljoentjes van latwerk (trellis) waar klimplanten tegenop werden geleid. Loofkoepels werden vaak ook in combinatie met loofgangen (berceaux) toegepast. Voorbeelden zijn de loofkoepels in de tuin van Prins Maurits, het Buitenhof te Den Haag dat door hemzelf werd ontworpen. De plattegrond vindt men terug in het boek van Hendrik Hondius over perspectiefleer (1622). Soms kregen ze zelfs een verdieping, zoals die van de tuin van Huis ten Bosch in Den Haag, naar ontwerp van Pieter Post (1655). Ook in de tuinen van Vredenburg (1642-1647) heeft Pieter Post groene kabinetten toegepast.¹⁶ De groene kabinetten of 'lustpriëlen' in de tuin van Elswout vertonen overeenkomsten met die uit de publicatie van Jan van der Groen Den Nederlandtschen Hovenier (ed. 1721) Modellen van Lustprielen p. 89 rechtsonder

Een mysterie blijft de precieze plek van de door Knorr von Rosenroth genoemde twee vijvers in de oostelijke tuin. Deze zijn niet zichtbaar op, of vallen buiten het kader van de schilderijen.

¹³ Schrevelius, Harlemias, tweede druk 1754, p.524: N.B: Erik de Jong en Heimerick Tromp schrijven dat het bezoek plaatsvond in 1657, maar dit klopt niet.

¹⁴ Hunt & De Jong p. 117

¹⁵ Amsterdamse Courant, 16 juli 1718: Verkoop op 30 juli te Haarlem op de hofstede Elswout van Jan Romswinckel van meubelen nagelaten door Jan van Marselis.

Over Jean Larson beeldsnijder te Den Haag, overleden in de zomer van 1664 zie: Frits Scholten, The Larson family of statuary founders: seventeenth-century reproductive sculpture for gardens and artist's studios, Simiolus 2004, p.54.

¹⁶ litt. John Dixon Hunt en Erik de Jong, The Anglo –Dutch Garden in the Age of William and Mary/ De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst, p. 114 en 132-133.



afb. 4 ca 1670, G.A. Berckheyde, detail van het Sterrenbos, vanuit het noorden. (coll. ICN bruikleen aan Frans Hals Museum)

Het valt op dat anno 1663 over het sterrenbos nog niet wordt gerept! Het lijkt erop dat de tuin gefaseerd is aangelegd vanuit het oosten, richting het westen. In het voorjaar van 1663 was men dus ter hoogte van het kanaal bezig en zou het sterrenbos nog worden gepland. Op het schilderij van Gerrit Berckheyde wordt gesuggereerd, dat de bomen links (=ten oosten) van het kanaal groter zijn dan die van het sterrenbos en singels rechts van het kanaal. Ook op het schilderij van Van der Heyden is te zien dat de bomen van de singel achter de oostelijke siertuin hoger zijn dan die aan de westzijde.

In dit licht is een opmerking van William Lord Fitzwilliam interessant, die het huis in juni 1663 bezocht: *It [Elswout] lies between sandhills, the least wind can do a great deal of hurt in driving the sand into the garden or upon the building. He [Marselis] is about taking away the sandhills, but that will hardly do any good. Thirty thousand pounds sterling are as good as thrown away.*¹⁷ Mogelijk stond Gabriel Marselis in de zomer van 1663 dus op het punt om de grond ter plaatse van het latere sterrenbos af te zanden.

Na de verheffing van Gabriel Marselis in de Deense adelstand in 1665 (sindsdien noemde hij zich Van Marselis) is de oostelijke poort vervangen door het poortgebouw. Het nieuwe poortgebouw, dat pas in een akte uit 1682¹⁸ voor het eerst genoemd wordt, bevat het gebeeldhouwde adellijke familiewapen Van Marselis¹⁹

Op het schilderij van Berckheyde is weliswaar het poortgebouw uiterst links zichtbaar, maar lijkt de laan nog niet doorgetrokken tot naast het sterrenbos.²⁰

¹⁷ Kees van Strien, *Touring the Low Countries. Accounts of British Travellers, 1660-1720*, Amsterdam 1998, p.183.

¹⁸ NHA ORWA inv. 1070 fol 208v. dd 14 januari 1682.

¹⁹ Oorspronkelijk ingemetseld in de kop van de noordvleugel, in de twintigste eeuw verplaatst naar de kop van de zuidvleugel.

²⁰ Het poortgebouw heeft op het schilderij een verhoogde middenrisaliet met fronton, terwijl dat in de huidige situatie niet aanwezig is. Bouwhistorisch onderzoek kan uitwijzen of deze middenrisaliet er ooit wel is geweest.

In 1663 (tekst Knorr von Rosenroth) was aanwezig:

- Paardenstal/,
- woning boer,
- wintertuin en kolfbaan in 1 gebouw,
- tuin met vier beelden en twee vijvers,
- verbrede gracht als vijver aan de westzijde van het huis wordt gegraven.

Na 1665 is de toegang verlegd en is er een nieuw poortgebouw aan de Elswoutslaan gemaakt. Dit is zichtbaar op het schilderij van G.A. Berckheyde.

Bovenstaande periode is gedocumenteerd in vier schilderijen:

ca 1655 Jan. Wouwerman, vanuit noordoost, huis en afgegraven duin

ca 1657 kunstenaar Elswoutslaan met de voorloper van de huidige poort

ca 1665 Jan van der Heijden, vanuit zuidoost, met Italiaanse tuin

ca 1670 Gerrit Adriaensz. Berckheyde, Huis vanuit NW met Sterrebos

Fase 2b: Elswout ten tijde van Johan van Marselis (1673-1703)

Het is onwaarschijnlijk dat na de dood van Gabriel van Marselis zijn zoon Johan al die dertig jaar lang werkelijk niets aan het buiten heeft gedaan zoals Gonnet suggereert²¹, op grond van een onbekende chroniqueur. Die vond 'alles' bij de bezichtiging ter veiling op 13 februari 1703 'vrij zeer vervallen en gansch niet naarstig onderhouden, zoodat al veel duizend guldens vereischt zouden worden, om alles in zijn ouden luister te herstellen'.²²

Opvallend is dat er sprake is geweest van een landgoedkaart door de Haarlemse landmeter -én bouwmeester!- Jan van Leeuwen, gedateerd 28 juli 1683.²³ Die nieuwe kaart liet waarschijnlijk de nieuwe toegang met poortgebouw zien.

Alvast één landschappelijke toevoeging dateert met zekerheid uit de periode Johan van Marselis: In 1694 liet Johan van Marselis de Elswoutslaan verlengen in de richting van Overveen. In het vroege voorjaar van dat jaar verkreeg hij namelijk toestemming om te maken ofte vervolgen sijne laan noordwaars op naar de santvoorderweg door de gront van de voornoemde juffr Wilhelmina Ramp tot aan de klught ofte scheijdinge daartegenwoordig de steen staat, op deselve ropinge als tegenwoordig sijn Ed. laan is lopende uijt de westkant van de vaart (beoosten de voorn. laan) linia recta geteeckent.²⁴ Er bestond altijd al een weg of karrespoor (de Neerweg of Achterweg), maar nu werd de grond afgezand, de vaart doorgetrokken en daarnaast een fraaie laan met bomen aangeplant. De vaart en de grond van de laan werd bij deze gelegenheid eigendom van Marselis. In ruil daarvoor *sal den voorz. Heer Marcelis gehouden zijn tot sijnen kosten te laten afsanden die geheele hoogte ofte krogte die beoosten sijn Ed. nieuw te maken laan ende vaart is leggende [Elswoutslaan], op de hoogte van twee en een halve voet gelijk de peyl (als den heer Ramp sal koomen te vinden te weten soodanige hoogten om bequamenlijk Elst te komen planten) en dat met so veel bodem ofte goede aarde voorsien als behoorlijk is gelijk d'Hr Marcelis syn lant toemaakt.*

²¹ Gonnet, Elswout, Jaarboek Haarlem 1993, p. 52.

²² idem, p. 42.

²³ Stadsarchief Amsterdam, NA 5827 B/ Nots D. Walschaart dd 16 november 1720:

no 29 Een Caart gemaakt door Jan van Leeuwen, waar op de hofstede, en landerijen, zijn vercoft, mitsgaders eene notitie van de landerijen, en der zelve grootte.

NHA Elswout, inv. 16: [...] *de duijnen, wildernissen, landerijen, warmoeslanden, lanen, plantagien, wegen ende wateringten alsmede de sandvaerd met de wegh daarnevens tot inde houtvaart, emt nog al het verdere volgens de caert, begreepen in de Kaert op den 28en july 1683 door den landmeeter Jan van Leeuwen gemaakt[...]*

Voor een vermelding van Jan van Leeuwen als landmeter én bouwmeester anno 1683, zie: Het Nationaal Archief, Teding van Berkhout inv. 1546. Declaratoir van Jan van Leeuwen, landmeter en bouwmeester te Haarlem, betreffende een blekerij te Aalbertsberg, groot 5 morgen minus 2 roeden.

²⁴ NHA NA toegang 1617-inv. 527 fol 249 nots Leonard van Asperen anno 1689 / Elswout inv. 12 (afschrift)

Johan van Marselis is tot aan zijn dood in 1703 actief geweest met afzanden van zijn grondgebied.²⁵ Het Hemelsduintje werd overigens nog steeds ongemoeid gelaten, zo blijkt uit het kaartje van Maurits Walraven uit 1725. (“Elswouts Noorder duijn”) en een beschrijving van de Wildernis van Brederode in 1733, belendend aan ‘het duintje aende hoffstede Elswout’.²⁶

Bepanting 1696-1721

Johan van Marselis heeft vanaf 1696 tot zijn dood in 1703, bomen en hakhout almede graan openbaar laten verkopen op Elswout.²⁷ Hieruit komt naar voren dat op de hofstede Elswout veel witte populieren en gewone populieren stonden, wilgen en knotwilgen. en dat op de akkers van Johan van Marselis rogge en haver werd verbouwd.

Zo liet hij op 27 jan 1698 veilen: *Willigen te rooden* [=rooien], *willigen te knotten*, *Abeelen* [=witte populieren], wilgen, populieren, en opvallend genoeg ook twee notenbomen!²⁸

Tot 1685 waren de Achterweg (bedoeld is de Elswoutslaan ter hoogte van het Ramplaankwartier) en Rockaers (=Kraantje Lek) met elsenbomen en wilgenbomen beplant..²⁹

Het blijkt dat de siertuinen tot 1721 in ieder geval bevatten *een groote quantiteyt Taxis-boomen van allerley soort en hoogte, tot 18 à 20 voeten incluys, die zeer wel met de schaer onderhouden zyn*.³⁰ In een iets latere advertentie blijken de grootste exemplaren reeds verkocht en spreekt men over *Taxis-bomen van allerley soort en hoogte, te weten van 3 tot 16 voeten hoog, die met de Schaer zeer wel onderhouden zyn, en bequaem tot Hagen en Piramiden*.³¹ Deze taxus-bomen hadden onder andere ‘achter de stal en het koetshuis’, en ook bij het sluisje gestaan.³² Bij dat laatste kun je je voorstellen dat een taxushaag het zicht tussen het sluiswachterserf en de siertuin blokkeerde.

Tenminste een deel van deze taxusplanten dateerde in ieder geval al uit de periode Johan van Marselis [1673-1703], want reeds bij de verkoop in 1703 werd gerept over *de taxis staande in de warmoestuijnen*, die buiten de koop bleven.³³

Taxus was ideaal voor hagen in moestuinen, geplant in noord-zuidelijke richting, om de gewassen tegen de westelijke wind (en stuifzand) te beschermen, met behoud van de zon uit het zuiden.³⁴

²⁵ NHA Toegang 3843 Ambachtsbestuur TAV, inv. 104.

NHA, Bibliotheek, *Reglement ende ordre der sanders, op de Sandt-vaert vanden heer Gabriel Marselis, leggende omtrent Overveen, by desselfs hof-stede genaemt Els-wout* [Met een handgeschreven aanvulling van Johan van Marselis dd. 31 december 1689]

²⁶ NHA Elswout, inv. 20.

²⁷ NHA Oud-Rechterlijke en Weeskamerarchieven (ORWA) inv. 1094 en 1095

²⁸ zie NHA ORWA inv. 1094: 21 januari 1699, juli 1699, 3 juli 1700, en inv. 1095: 6 januari 1702

²⁹ zie condities van houtveilingen in NHA ORWA inv 1093, veiling van Wilgenbomen en Elstbomen staand eop Rockaers [= Kraantje Lek] en de Agterweg, eigendom van de heer Dirck Ramp, dd 28 december 1685.

³⁰ Amsterdamse Courant 27-02-1721, aankondiging van een veiling op Elswout op *Vrydag den 28 Febr. 's morgens ten 9 ueren*

³¹ Amsterdamse Courant 22-03-1721, 27-03-1721: Op Saturdag den 29 Maert, 's morgens ten 9 ueren, zal men buyten Haerlem in Overveen, op de Hofstede Elswout, verder vervolgen, de verkoping (op den 28 February door het quade weer maer ten Deele geschied) [enz.enz]

³² NHA Elswout, inv.17.

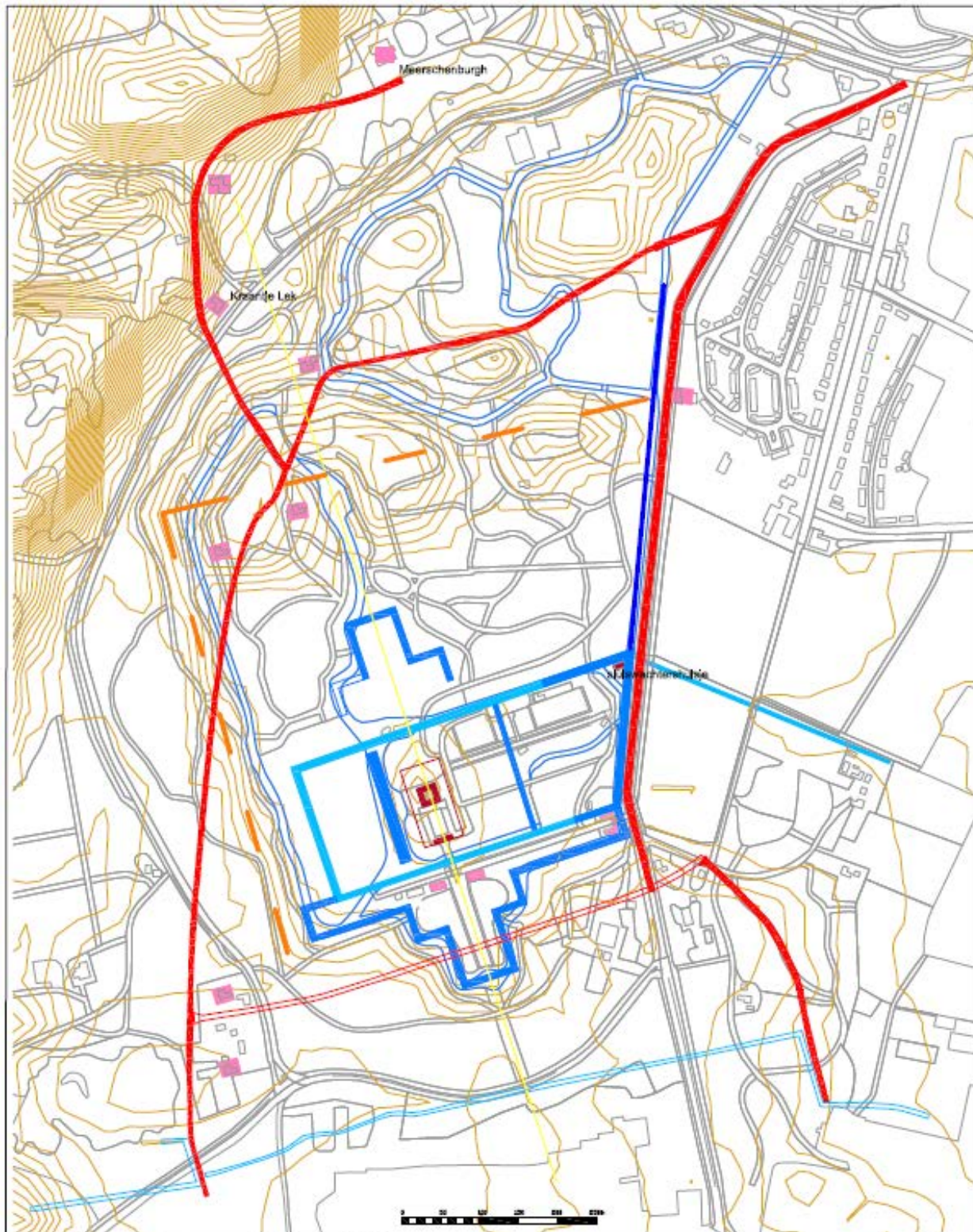
³³ NHA Elswout inv. 14.

³⁴ Zie voor dit gebruik van taxushagen bijvoorbeeld de zeer gedetailleerde opmetingstekeningen van Maurits Walraven van een aantal buitenplaatsen bij Hillegom, waaronder de hofstede Oostende. Deze tekeningen bevonden zich anno 2005 in het archief van de gemeente Hillegom, maar schijnen overgedragen aan de familiestichting Six van Hillegom te Amsterdam.

Leeg wegens lay-out

Fase 3: 1703 – 1738: hoekige watergangen

Situatie ca 1725, reconstructie naar kaart M. Walraven



Elswout - reconstructie naar Walraven 1725

- wegpad
- water 1640
- water 1725
- woonstede
- huls Elswout
- indeling hofstede
- duin
- hoogtelijn
- Nieuwe grens

Fase 3: 1703 – 1738 Jan van Romswinckel en Abraham Romswinckel

1703-1719 Jan Romswinckel Jansz

Na de dood van Johan van Marselis werd het buiten geveild en verkocht aan Jan Romswinckel Jansz (1653-1719), een volle neef van wijlen Jan Romswinckel (1652-1701). Omdat hij de kooppenningen niet wist te voldoen, spanden de erven Marselis een proces aan. Pas op 4 april 1718 wist Romswinckel de kooppenningen volledig te voldoen en mocht hij zich eigenaar van Elswout noemen. Waarschijnlijk heeft hij toen aanstalte gemaakt om de tuinen van de hofstede te verfraaien. Per kerstmis 1717 (akte dd 2 maart 1718) was namelijk door de Raden en Rentmeesters der Domeinen van Holland aan Jan Romswinckel voor een periode van 10 jaar vergund om:

- een oude vervallen sloot tusschen de tuin van Elswout en het Grafelijksheidsduin (=voormalige wildernis van Brederode) aldaar op te maken en daarlangs twee regels wilgen te planten, die wel eigendom bleven van de Grafelijkheid.
- een sloot achter de tuin van zijn hofstede te mogen gebruiken en het water daar te mogen opsluiten [is hiermee het sluisje bedoeld?]
- een steigertje en eendenhokje te mogen maken aan de voorkant van de tuin (van Elswout)³⁵

In latere bronnen is sprake van “*een steigertje met een eendenhock aende voorkant van de schiethuijn [= tuin] te maecken*”³⁶ Waarschijnlijk is toen ook de (moes?)tuin ten zuiden van de koetshuizen door Jan Romswinckel Jansz rond 1718 (of nadien door Abraham Romswinckel) tot menagerie (dierentuin) omgevormd, waarbij het uiterste zuidelijke stukje van de omgrachting is veranderd in een schelpvormige eendenvijver in Daniël Marot-stijl.

Er zijn veel van dergelijke schelpvijvers afgebeeld in het “Zegepralend Kennemerland” uit 1732, onder andere de vijver van Hartenlust. Ook de architectuur van de speelhuisjes of volières in de menagerie met geblokte hoeklisenen, te zien op een tekening van Jan de Beyer uit circa 1746, wijst op een datering in de periode Romswinckel.

Uit de tekening van de geschulpte vijver, door Groeneveld origineel een ‘schelpvijver’ genoemd, en de oranjerie door de Beijer valt verder op te maken dat de zichtlaan tussen deze menagerie en het (nu verdwenen) binnenste poortgebouw bestond uit zeer hoge geschoren hagen. Mogelijk betrof dit lindhagen. (zie tevens paragraaf beplanting volgende fase)

De landmeter Maurits Walraven, die reeds op 20 januari 1703 op verzoek van de Erven Marselis huis Elswout tot in detail had opgemeten en tevens de hofstede dd.12 februari 1703 op kaart had gezet, werkte in mei 1719 zijn tekeningen uit. Behalve drie aanzichten op het huis en het binnenste poortgebouw, heeft Walraven ook het landgoed opnieuw opgemeten ten behoeve van “een nieuwe Caerte”.³⁷ Daarbij werd de nummering en belettering aan volgens de bestaande kaart van Walraven. Ten gevolge van de dood van Romswinckel twee maanden later (14 juli 1719) is het werk aan die kaart gestopt en zijn mogelijk juist daardoor de aantekeningen bewaard gebleven.

1720-1738 Periode Abraham Romswinckel

Terwijl Maurits Walraven nog in 1725 een kaartje van Elswout had vervaardigd (afb.), liet Abraham Romswinckel(1657-1738), in 1730 al een nieuwe kaart maken door de Amsterdamse landmeter Jan Spruytenburg. Deze kaart, genoemd in de transportakte uit 1781 is verloren gegaan. Of Jan Spruytenburg ook als tuinarchitect dan wel hovenier aan het werk is geweest op Elswout is niet

³⁵ NHA Elswout inv. 25.

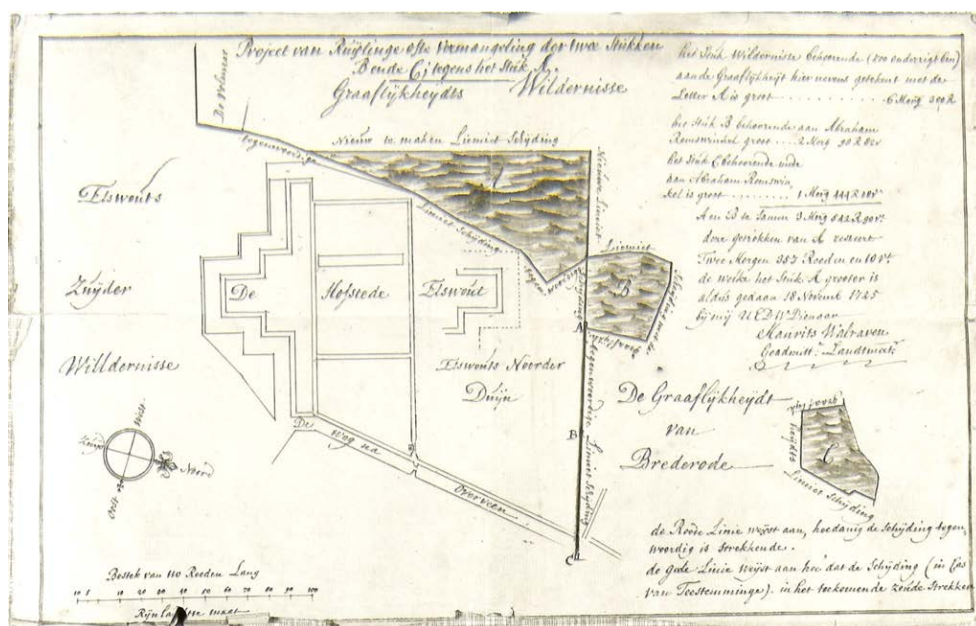
³⁶ NHA Elswout inv. 20

³⁷ Noord-Hollands Archief, Huisarchief Elswout, inv. 19. Deze aantekeningen dateren uit de periode Jan Romswinckel Jansz, dus vóór 1720.

bekend, maar het is zeer wel mogelijk (ofwel waarschijnlijk), gezien zijn werk voor Pieter Trip op VreedenHoof aan de Vecht.³⁸

Het verkopen van (alle?) taxushagen en taxusbomen in 1720 is eveneens een aanwijzing dat Abraham Romswinckel, die over zeer ruime financiële middelen beschikte, de tuinarchitectuur van zijn hofstede naar de nieuwste 18^{de}-eeuwse mode liet moderniseren waarschijnlijk in samenhang met de uitbreiding van de tuinaanleg door middel van afzanding. Het interieur van het huis werd ook aangepakt, blijkens twee uit het huis afkomstige doeken geschilderd door Jan Maurits Quickhard (gesigneerd en gedateerd 1723).

Ook kocht Abraham Romswinckel in 1733 alle eerder genoemde pachten en recognities van de Domeinen af.



afb. 5 1725 kaart door M. Walraven

Op de kaart van M. Walraven zijn in de as van het huis geometrische watergangen getekend. De noordelijke watergang was in 1725 nog niet gereed. Het weiland het Kleine stuk ligt binnen deze watergang.

Uitbreiding en afzanding

Vanaf de periode Romswinckel is de zanderijactiviteit weer voortvarend aangepakt.

Dat het in 1736 nodig was om opnieuw tot een vergelijk te komen met de zanderij van de Heren van Heemstede,³⁹ geeft al aan dat er voortdurend werd afgezand op Elswout.

Belangrijk voor deze fase in de geschiedenis van Elswout is dat 20 morgen duingrond van ouds de Wildernis van Brederode, nu ook tot Elswout ging behoren. In 1733 kocht Abraham Romswinckel namelijk alle lopende pachten en recognities af die aan de rentmeester van Brederode betaald dienden te worden.⁴⁰ Dat betrof ook de huur sinds 1729 van 'omtrent 20 morgen duijn uijt de wildernisse gelegen in overveen ten westen de achterweg [= Elswoutlaan] daer deseleve sijn begin neemt streckende van de oude santvoorderweg opwaerts linia recto omtrent 100 roeden van daer zuytaen tot op dalenberg en het duijntie aende hofstede Elswout.'⁴¹

³⁸ de jaren 1750-1753 ontving Jan Spruijtenburg Pieter Trip in totaal f 17.753 voor de aanleg van de tuinen van de buitenplaats VreedenHoff aan de Vecht. A.J.A.M. Lisman, De buitenplaats VreedenHoff aan de Vecht, p. 18.

³⁹ C.W.D. Vrijland, 'De zanderij van Elswout', *Jaarboek Haerlem* 1953, p. 71

⁴⁰ NHA Elswout inv. 25.

⁴¹ NHA Elswout inv. 20.

Het is alsof Abraham Romswinckel of zijn dochter even later, zich realiseerde dat de schaal van het park veel groter kon worden, terwijl men bleef ontzanden en mogelijk beplanten. De volgende kaart toont dat beeld.

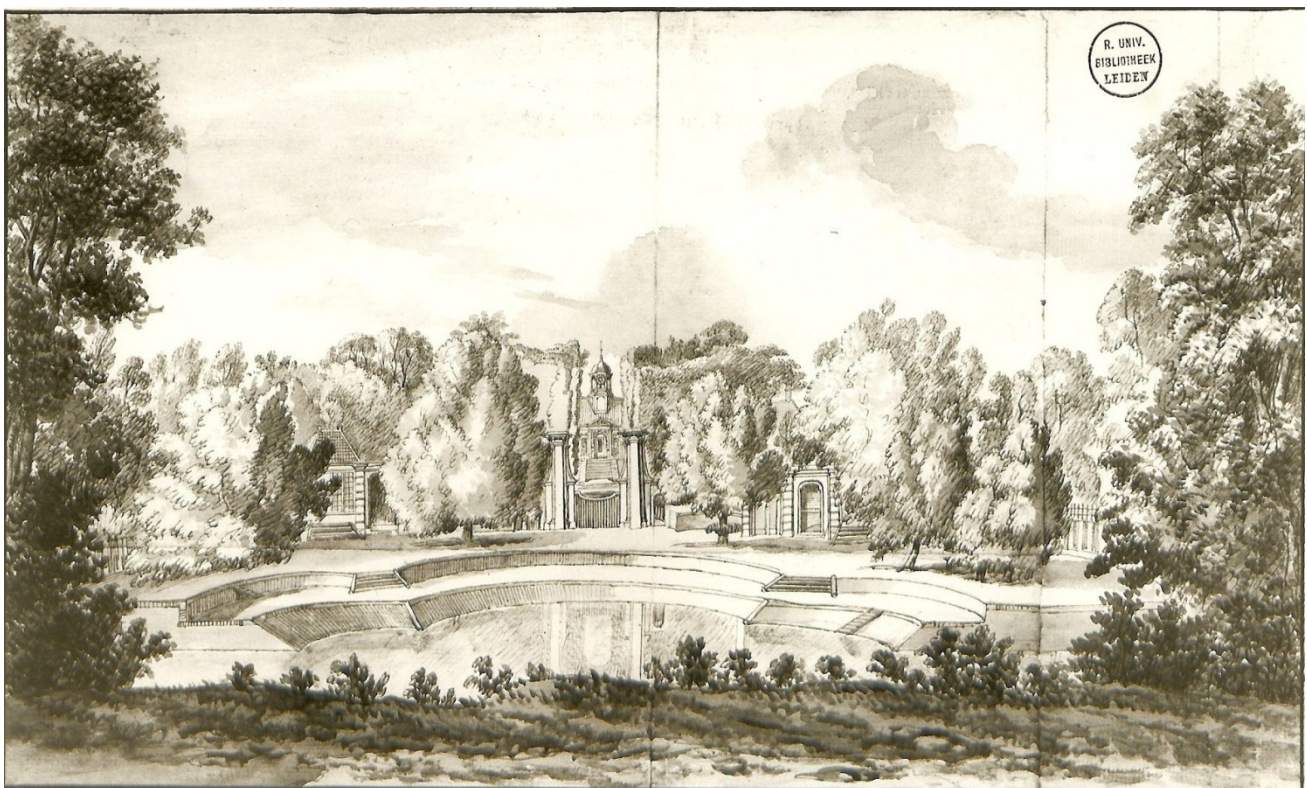
Samenvatting fase 3 1703-1738

1703-1719 Jan Romswinckel:

- hoekige watergangen

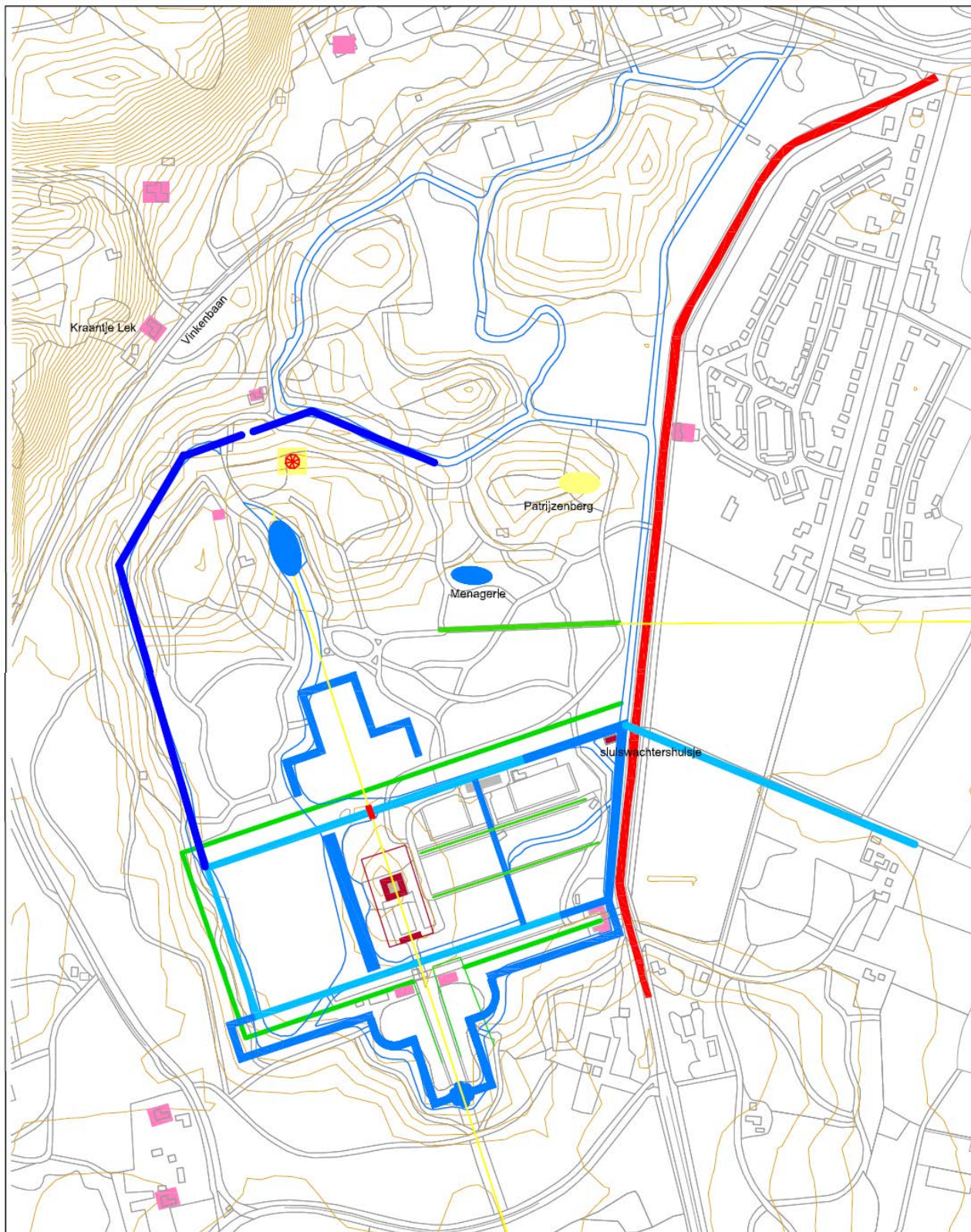
1720-1738 Periode Abraham Romswinckel:

- nieuwe rechte grenzen door het uitruilen van stukken duin.
- mogelijk beplanting van het Grote Bos, ten westen van de Elswoutslaan.
- Zuidas: Geschulpte vijver met volieres/speelhuisjes
- Ronde hoeken i.p.v. rechte in de zuidgracht zie volgende kaart
-



afb. 6 Gezicht over de schelpvijver in de menagerie op de eerste poort (oranjerie en kaatsbaan), Jan de Beijer 1746, coll. Bodel Nijenhuis, UB Leiden

Fase 4: 1738 – 1781, Grote geometrische aanleg



Elswout - reconstructie kaart periode 1738 - 1781

- weg/pad
- water 1640
- water 1725
- woonstede
- huis Elswout
- indeling hofstede
- duin
- hoogtelijn

Fase 4: 1738 – 1750 - 1781 Grote geometrische aanleg

Dochter Catharina M. Romswinckel (1704-1750) gehuwd met Gualtherus Petrus Boudaen(1704-1781)

Uitbreiding en afzanding

Vanaf de periode Romswinckel is de zanderijactiviteit weer voortvarend aangepakt, nu buiten de overeengekomen grens van 1725.

Dat het in 1736 nodig was om opnieuw tot een vergelijk te komen met de zanderij van de Heren van Heemstede,⁴² geeft al aan dat er driftig werd afgezand op Elswout.

Belangrijk voor deze fase in de geschiedenis van Elswout is dat 20 morgen duingrond van ouds de Wildenis van Brederode, nu ook tot het park van Elswout gingen behoren. In 1733 kocht Abraham Romswinckel namelijk alle lopende pachten en recognities af die aan de rentmeester van Brederode betaald diende te worden.⁴³

Dat betrof ook de huur sinds 1729 van ‘omtrent 20 morgen duijn uijt de wildernisse geleege in overveen ten westen de achterweg [= Elswoutlaan] daer deseleve sijn begin neemt streckende van de oude santvoorderweg opwaaerts linia recto omtrent 100 roeden van daer zuytaen tot op dalenberg en het duijntie aende hofstede Elswout.’⁴⁴

Bij Kraanje Lek lag een vinkenbaan, aanwezig in 1739 bij de overdracht van de grond aan Boudaen. De grondsporen daarvan zijn nog te vinden in de vorm van een lange goot, als een holle weg.

Vóór 1765⁴⁵ zijn de duingronden van de Wildernis van Brederode definitief tot Elswout gaan behoren. *De duinen waren bevorens in verpachting [...] en nu sedert octrooi van 24 december 1763 [of 1783??]*⁴⁶ CHECK OCTROOIEN!!!!**[zanderijactiviteit check TAV!]**

Een gezicht op het sluisje van Elswout door Hendrik Spilman, uit *Aangenaame gezichten in de vermakelijke landsdouwten van Haarlem* (Haarlem 1761-1763) doet vermoeden dat tegen de jaren 1760 het Hemelsduintje was afgezand. Rechts door de bomen is namelijk een vergezicht te zien, wat anders door het duintje niet mogelijk zou zijn geweest. We moeten ons wel afvragen of dit een representatie van de werkelijkheid was. (zie mede de overdreven weergave van de binnenpoort links, achter de bomen)

⁴² C.W.D. Vrijland, ‘De zanderij van Elswout’, *Jaarboek Haarlem* 1953, p. 71

⁴³ NHA Elswout inv. 25.

⁴⁴ NHA Elswout inv. 20.

⁴⁵ Op een kaart van de Agterweg, ofwel Elswoutlaan (het deel vanaf de oude limietscheiding richting elswoutshoek), uit 1765 is te zien dat de gronden ten westen van deze weg reeds in handen waren van Burgemeester Boudaen.

⁴⁶ Elswout inv. 19, aantekening



Bij gebrek aan bronnen over deze periode zijn we wel aangewezen op de kaart van Elswout uit 1812 en een kaart van de omgeving van Haarlem door Daniël Engelman (landmeter) en Jan van Jagen (graveur) uit 1794.⁴⁷ Aangezien op de kaart van 1794 reeds te zien is dat de zanderij is verlegd naar de voormalige Wildernis van Brederode achter Elswoutshoek, zullen de zandvaarten die achter de Tempelberg langs lopen reeds van vóór de periode Boreel dateren, en slechts door hem op sommige plekken zijn ‘verlandschappelijk’.

Op een tekening van Cornelis van Noord uit 1773 is te zien hoe een kaarsrechte vaart richting Kraantje lek, richting hoge duinen, zich door het landschap ‘vreet’. Links steken de bomen van Elswout nog net boven de heuvel uit.⁴⁸



⁴⁷ Zie voor de kaart uit 1794, Christian Bertram, *Noord-Hollands Arcadia*, p. 445. Deze kaart ligt in het Noord-Hollands Archief, Kaartencollectie Provinciale Atlas, aanvraagnummer 0623 en 0624.

⁴⁸ De voorgrond van deze gewassen tekening is een verhalend pictoraal middel, en moet weggedacht worden; de figuren+bootjes in het landschap zijn mogelijk kleiner weergegeven om de schaal van het landschap groter te doen lijken

Waarschijnlijk vormde de Tempelberg reeds ruim voor 1781 een uitzichtspunt te midden van deze achttiende-eeuwse grootschalige uitbreiding van de ‘buyten plantagie’ van Elswout!

Zeer opvallend is dat de tempelberg anno 1812 (tot op heden) nog rechthoekig, geometrisch van vorm was. Dit bergje vertoont als principe overeenkomsten met bijvoorbeeld de ‘Daniel Marot’-bergjes op Meer en Berg⁴⁹ en heeft nog sterker stilistische overeenkomst met de bergjes in de vroegachttiende-eeuwse tuinaanleg van buitenplaats Oostende te Hillegom, te zien op opmetingstekeningen van Maurits Walraven.⁵⁰

Elswout had een geometrische aanleg. Toen Elswout in 1781 aan Jacob Boreel werd verkocht, betrof het namelijk:

*Een Hofsteede genaamt Elswout met zijn Huyzinge Stallingen, Oranje, Koetshuys, tuynmanshuys en verder getimmertens, met alle de Beelden op hun Pedestallen en Broeyraamen Lessenaars Persikken, Druyven, Annanas Kassen en alle de Tuyncieraaden benevens alle de tuynmans gereedschappen met alle desselfs Plantagien, geleege buyten Haerlem in den banne van Tetterode of Overveen, met zijn Cingels, Slooten en Vijvers daar onder begreepen, met de Duynen, Wildernissen, Landerijen, warmoeslanden, laanen, Buyten Plantagiën weegen, waateringen als meede de zandvaart met de weg daar nevens tot in de Houtvaart met nog al het verdere volgens zekere kaart daarvan in den jaare 1730 gemaakt door den geswooren landmeeter Jan Spruytenburg, alees geleege by of omtrent de Voorsz Hofstede Elswout, zijnde met dezelve tesaam en groot 119 morgen en 113 roede.*⁵¹

Dankzij een prentboek van Hendrik Numan (1797) is het sinds jaar en dag bekend dat Jacob Boreel degene was die de landschapsstijl introduceerde op Elswout.⁵² In de beschrijving van diens verbeteringen, valt ook heel wat op te maken over de periode Romswinckel & Boudaen *die elk het hunne toebagten tot derzelver versieringen, alhoewel in een meer kunstigen dan natuurlijken en schilderachtigen smaak, die te dien tijde in het aanleggen van Lusthoven, nog niet algemeen aangenomen was. Zulk een gunstige herschepping scheen bewaard voor* [Jacob Boreel].

*Onder zijn Wel Eds.[Boreels’s] opzicht veranderden de stijve regte laanen in aangenaam kronkelende en met beekjes doorsneden wandelwegen; een groote verscheidenheid van boomgewassen verving de eentonige menigte van elsenhout; [...] een wilde bosschspelonk en arcadische goden-tempel namen de plaats der vijvers en waterwerken in[...]*⁵³

Hierin lijkt gesuggereerd te worden dat rond de noordelijke zichtas tussen huis en Tempelberg reeds waterwerken aanwezig waren vóór 1781! Niet enkel de grachten te zien op het kaartje uit 1725, maar ook de zandvaarten ter hoogte van de Tempelberg en Kleine Vijver hebben een geometrische aanleg gehad. Ook de geschulpte vijver aan de zuidkant kan als waterwerk worden beschouwd.

Vinkenbaan

Elswout had ook reeds voor 1720 een vinkenbaan. Dit blijkt uit de landmetersaantekeningen inv. 19. Daarin is sprake van ‘stukken land T & U bij de Vinkeplaats’.⁵⁴ Na 1781 verdween deze vinkenbaan al; in dat jaar werden de *Vinke en Snippe Netten en Lysterbogen*, op een goederenveiling verkocht.⁵⁵

⁴⁹ Christiam Bertram, “....” in *Groenendaal, van buitenplaats tot wandelbos*, p., [plaats] 2013.

⁵⁰ Deze opmetingstekeningen bevonden zich in het oud archief op het gemeentehuis van Hillegom, maar schijnen over gedragen aan de stichting Six van Hillegom te Amsterdam. Zie voor de buitenplaats Oostende; Tonko Grever en Inger Groeneveld [...]

⁵¹ NHA Elswout inv. 33

⁵² H.Numan, *Vier-en-wintig prentteekeningen met couleuren, verbeeldende verschillende Hollandsche buitenplaatsen met deszelfs beschrijvingen na het leven geteekend en in plaat gebracht*, Amsterdam 1797.; geciteerd in: H. Tromp, *Elswout te Overveen*, Zeist 1983, p. 12.

⁵³ Onderstreping door I.G.

⁵⁴ Waarschijnlijk is dit gelijk aan ‘Een stuk Teelland by het Hoge bosch bij de Wonderboom’ (nr. K) op de kaart van 1812.

⁵⁵ (*genoemd in veilingadv.* Amsterdamse Courant 12-04-1781 goederenveiling op Vrijdag en Saturdag 13 en 14 April)

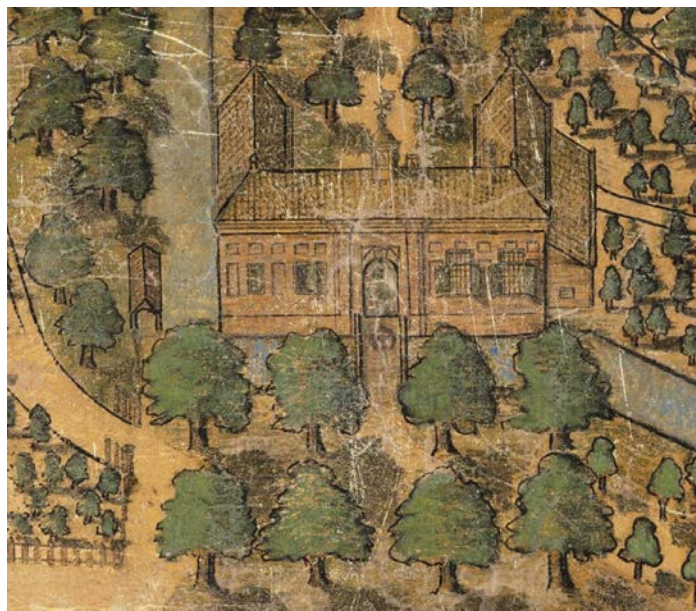
Door Boreel werd de vinkenbaan op het duin omgevormd tot akkerland, waarop gerst en/of rogge werd verbouwd.⁵⁶

Ook bij Kraantje Lek had al bij de verkoop aan Boudaen in 1739 een vinkenbaan. In eind november 1804 werd deze ‘tot afbraak’ verkocht.⁵⁷ De sporen ervan zijn nog steeds te vinden.

Bepanting

Burgemeester Boudaen liet rond 1745-1746 hout veilen. Uit de veilcondities blijkt het te gaan om wilgenbomen en elsenbomen (1745) iepenbomen en elsenhakhout (1746).⁵⁸ Deze boomsoorten zijn waarschijnlijk zeer belangrijk geweest in de oudste fasen van Elswout.

In de negentiende eeuw sprongen de zeer oude bomen voor het poorthuis in het oog; die bomen werden echter de ene keer **linden** genoemd, de andere keer **olmen (iepen)**. Op een tekening door Jacob Kops uit het midden van de 18^{de} eeuw zijn deze bomen nog relatief slank. In Loosjes, derde wandeling van 1804, merkt Karel op: “Welke staatige boomen vertoonen zich hier voor den ingang van deze Hofstede, en zetten dezelve eene majestueuze deftigheid bij!” (Loosjes, p.390)



afb. 7 1812, detail kaart H. van Zutphen, enorme bomen voor het poortgebouw. Links een bootloods

Wellicht waren de 150 ‘olme-boomen’ die in 1782 op Elswout per veiling verkocht werden afkomstig van de oprijlaan.⁵⁹ Dit zou kunnen verklaren, waarom op de kaart van 1812 de bomen voor het poorthuis wel zeer groot staan getekend, maar de bomen van de oprijlaan kleiner zijn. Deze kleine bomen moeten de lindebomen zijn geweest die omstreeks 1950 door de gemeente Bloemendaal zijn vervangen door beuken.

⁵⁶ NHA Elswoutinv. 40. aantekeningen over verkoop van Boreel op Borski ‘onder deeze koop is niet inbegrepen de te veld staande rogge zo binnen de plaats als op het duijn en buiten de plaats.

⁵⁷ Oprechte Haarlemsche Courant 29-11-1804

⁵⁸ NHA ORWA (toegang 184), Tetrode, Aalbertsberg en Vogelenzang, inv. 1091b, dd 15 december 1745 en 10 december 1746

⁵⁹ Oprechte Haerlemsche Courant 12-11-1782



Afb. 8 invoegen

Dankzij de voortvarende wijze waarop Jacob Boreel Park Elswout omvormde vanaf 1781, en zodoende houtveilingen hield, is er wel meer te zeggen over de beplanting van Elswout in de voorafgaande periode. Tegelijk met de eerder genoemde 150 olmen werd in december 1782 ook een partij gerooide lindehagen verkocht.⁶⁰ Precies een jaar later werd weer een partij olmen- en lindebomen, hak- en beitelhout verkocht.⁶¹ En in 1784 werden behalve olmenbomen nu ook wilgenbomen, naast essenhakhout en elsenhakhout verkocht.⁶² Dat essen, elsen en eikenhakhout blijft tot in de periode Borski regelmatig verkocht worden.

Behalve perzikken, druiven, en ananaskassen had Elswout nog steeds een rijkgevulde oranjerie. In 1790 werden door 'Simon Groenewoud, directeur van Flora' op Elswout '*eenige Oranje- en Laurier-Boomen, groote Dubbelde Granaat Boomen*' verkocht.⁶³ Ook deed Boreel in 1793 *een groote party ANGELIEREN [=anjers] in Potten, van de beste soorten* van de hand.⁶⁴ Het is bekend dat anjers bijvoorbeeld ten tijde van Stadhouder-Koning Willem III op Het Loo gekweekt werden.⁶⁵ Het is daarmee een typische bloem voor borders of sierpotten in geometrische, dus ouderwetse tuinen.

⁶⁰ Oprechte Haerlemsche Courant 12-11-1782

⁶¹ Oprechte Haerlemsche Courant 04-12-1783, 29-11-1783

⁶² Oprechte Haerlemsche Courant 02-12-1784, 04-12-1784

⁶³ Oprechte Haerlemsche Courant 27-07-1790

⁶⁴ Oprechte Haerlemsche Courant 29-6-1793; Zie voor achttiende-eeuwse anjersoorten bijvoorbeeld de *tweede druk* uit 1763 van Pieter de la Court van der Voort *Bijzondere aenmerkingen over het aenleggen van Prachtige en Gemeene Landhuizen, Lusthoven, Plantagien en aenklevende Cieraeden* p. 455 en verder.

⁶⁵ In 2010 stond de anjer centraal op een kleine zomertentoonstelling in Het Loo, getiteld 'Anjers aan het hof'.

Samenvattend periode 1738-1781

Veel afzandingen kwamen tot stand met zandvaarten in geometrische stijl. Op de extra opgehoogde en in rechte vormen afgewerkte Tempelberg werd de tempel uit het sterrenbos gezet. Het dan circa 80-100 jaar oude sterrenbos werd waarschijnlijk grotendeels ontmanteld. Hoewel er geen hard bewijs voor is, anders dan de vorm van de Kleine vijver, zal die mogelijk al onder Boudaen zijn aangelegd, als spiegelvijver voor de Tempel erop? Ook de fazanterie met de ovale vijver kan in zijn tijd zijn gemaakt. Dat betekent tevens dat het Grote Bos al was aangeplant, mogelijk al onder Abraham Romswinkel, zeker onder Catharina of Gualtherus Boudaen. Het is mogelijk dat het zicht op de toren van de St Bavo te Haarlem toen al als Kerklaan is uitgespaard. Dat past bij de wensen uit die tijd en al eerder.

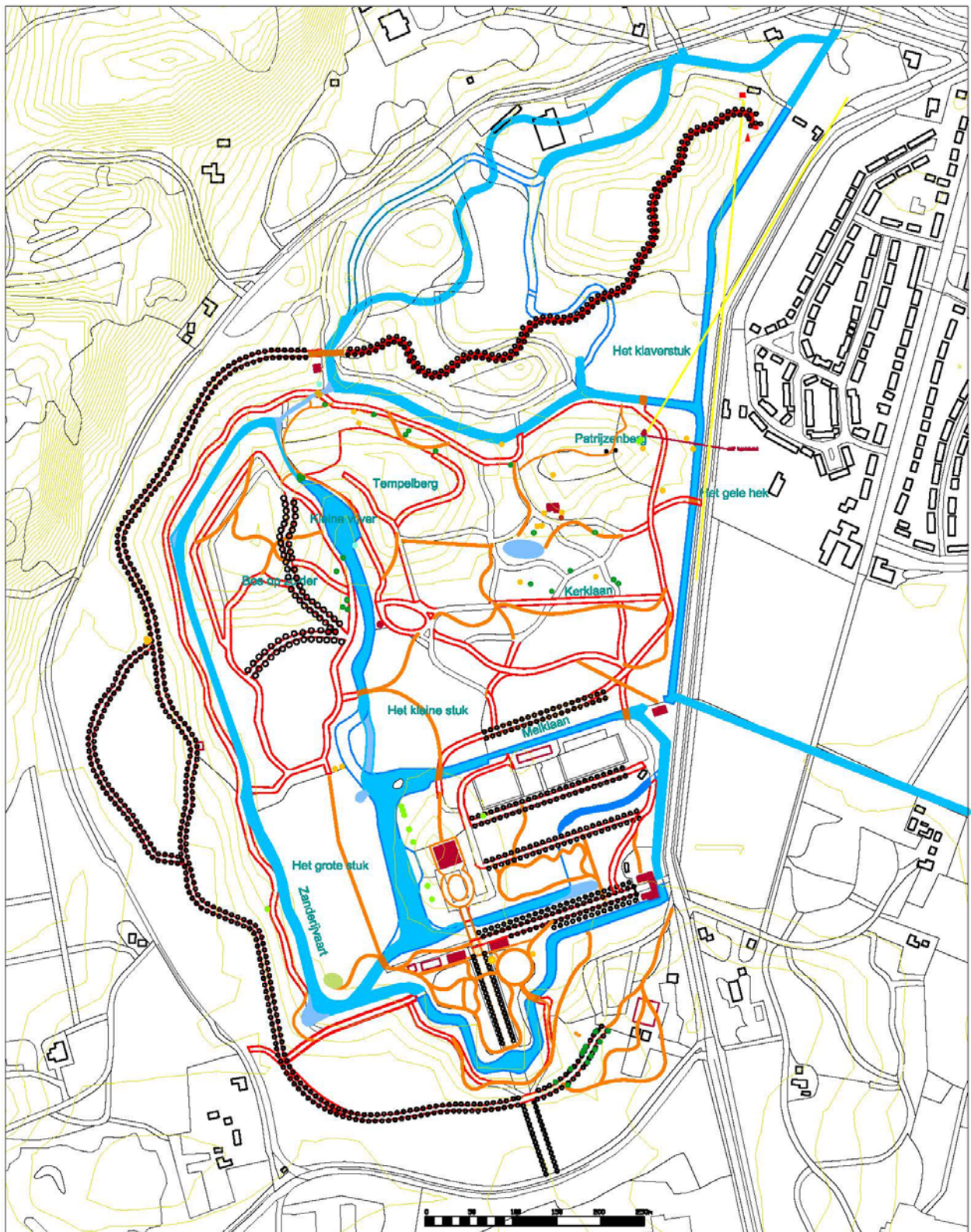
Hoewel hoofdzakelijk geometrisch van aanleg, zijn onder burgemeester Boudaen de eerste verschijnselen van vroege landschapsstijl bespeurd door H. Tromp (2012 p.241-242) in een drietal tekeningen, twee van de wonderboom die voor 1781 dateren en in de tekening van J.L. Augustini (1780) van de brug over de kleine vijver (later Zwitserse brug) met zwemmende jongen en woningke erbij. In hoeverre de datering van 1780 correct is en of het de aldaar erdwenen woning betreft of een fantasielandschap, dien nader onderzocht. De preromantische hang naar schilderachtigheid is duidelijk zichtbaar.

Voor 1781 was aangelegd:

- Grote Stuk (op het ontmantelde Sterrebos),
- Kleine stuk (tek, Horstink)
- Tempel verplaatst van Grote stuk naar het extra opgehoogd duin op de Tempelberg
- Centrale zichtas, naar het noorden tot de Tempelberg en naar het zuiden van het huis als laan.
- Grote 'barok' waterlijst, met **ideale verhoudingen? nog onderzoeken** (Kanaal langs de oostkant is waarschijnlijk niet aangelegd. Daarvoor is onderzoek met een grondboor nodig.)
- Aanleg 5 rechte lanen: 2 huidige lindenlanen (waarvan Parasollaan), Melklaan, Poortlaan, Kerklaan
- vóór 1781 bestond de Wonderboom (tekening P.van Loo 1776, tek. P.van Liender ca 1780
- slingerwater vermoedelijk bij Kleine vijver en daar verdwenen huisje (zie fasekaart 1642) (indien J.L. Augustini inderdaad in 1780 Elswout heeft getekend (Tromp 1983, tek. 21)
- Ook de Patrijzenberg is vermoedelijk al in Boudaens tijd opgeworpen. De behoefte om uit te kijken vanaf een berg in de hoek van het terrein (waar de grens van de afzanding in 1794 lag) komt al in de 17^{de} eeuw voor (Zorgvliet, Clingendael).
- fazanterie met ovale vijver

lege pag. wegens dubbelzijdig lay-out

Fase 5: 1781 – 1814, Vroege Landschapstijl, kaart 1812 H. van Zutphen



Elswout - reconstructie kaart 1812 van H. van Zutphen in huidig terrein

- | | |
|--|--|
| ■ gebouw Elswout | — nog bestaande/herbouwde brug |
| ○ nog bestaand pad | — verdwenen brug |
| ○○○ laanbomen | — hoogtelijn |
| — verdwenen pad | |
| — nog bestaand water | |
| — verdwenen water | |

Fase 5: 1781 – 1814, Vroege Landschapsstijl

**Jacob Boreel jr 1781-1794,
Jacob Boreel Jacobszn 1794-1805,
Willem Borski 1805-1814**

Onder Jacob Boreel jr werd de voorzichtige aanzet van voorganger Boudaen pas echt ingezet met de verlandschappelijking van park Elswout, te beginnen met de relatie tussen huis en park. De resterende ommuring van het voorhof wordt verwijderd, evenals de muren rondom het talud. Het talud wordt dus iets glooiender en landschappelijk aangekleed met boomgroepjes. Onder Boreel blijft het binnenste poortgebouw nog wel behouden; Borski zal het slopen.

Het nu vrijstaande huis krijgt een nieuwe neoclassicistische zuidgevel, ontworpen door Abraham van der Hart (waarschijnlijk circa 1781-1783). De overige gevels veranderen niet of nauwelijks, alhoewel de noordgevel twee nieuwe dakkapellen krijgt toegevoegd, soortgelijk aan die van de zuidgevel. [noot]

Jacob Boreel jr. was de zoon van de Amsterdamse regent en koopman Jacob Boreel, tevens gezant naar Engeland en Duitsland (1760) Met vrouw en dochter verbleef hij diverse jaren (1759, 1761, 1762) in Engeland en de beide dames deden daar zo hun ideeën op voor veranderingen van de tuin van Beekestijn. [noot] Uit Duitsland liet Boreel een tuinbaas komen, J.G. Michael die de tekening van Beekestijn maakte (1770) [noot] die in 1772 werd gegraveerd.

Tien jaar later was de stijl al aardig geëvolueerd, zodat dezelfde Michaël op Elswout een grootser landschapsstijl zag in de duinen van Elswout. De rechte zandvaarten werden slingerend gemaakt (o.a. de Kalverslinger) en de paden erlangs ook. Waar de vaart vanuit huis niet meer te zien was, nam men de moeite niet meer en beperkte de werkzaamheden tot het laten slingeren van de paden langs de rechte vaarten, zoals bij de Eeuwigheid, het verlengde van de Kalverslinger .

Over het veranderde aanzien van het park van Elswout door Boreel schrijft Numan in 1793 (uitgave 1797):

Onder zijn Wel Eds. opzicht veranderden de stijve rechte laanen in aangenaam kronkelende en met beekjes doorsnedene, wandelwegen; eene groote verscheidenheid van boomgewassen verving de eentonige menigte van elsenhout; het oude gotische woonhuis veranderde in een modern paleis; een schilderachtige Zwitserse brug, tussen natuurlijke heuvelen; een wilde boschspelonk en arcadische goden-tempel namen de plaats der vijvers en waterwerken in: in één woord het verblijf der gedwongen kunst werd eene onbegrensde wooning der vrije en verrukkende natuur, welkers uitgestrektheid men op meer dan 200 morgen lands begrooten kan; waar van sedert eenige jaaren 60 morgen, ter bewaaring der broeijerijen en vreemde bloemgewassen omheijnd zijn; alle welke natuurlijke schoonheden, door de heuschheid van den tegenwoordigen bezitter, voor elken vreemdeling ter bewondering open staan, mids men zich slegts aanmelde bij den opzichter der tuinen en bosschen, den heere Schutz, op de plaats zelve woonachtig.

Heel typerend voor Elswout rond 1800 is het doorbreken van de ‘eentonigheid’ van het elzenhout door verschillende soorten loof- en naaldbomen, waaronder coniferen, in het bijzonder (grove) dennen en (fijn)sparren. Vermoedelijk is toen het Grote Bosch ten oosten van het Kleine Stuk aangelegd. De dikste –en vermoedelijk oudste eik zal omstreeks 1810 (jaarringtelling) zijn geplant evenals een gelijktijdig geplante beuk, die nu enorm is. De verschillende boomsoorten zijn af te leiden uit de kaart van Hendrik van Zutphen uit 1812.

De ‘buyten plantagie’ wordt deel van het prive-park

In de parkgeschiedenis van Elswout was het gedeelte buiten de oudste grachten, publiekelijk toegankelijk. Dit gold waarschijnlijk ook de ‘buyten plantagie’, het gedeeltelijk afgezande en oorspronkelijk met elzenhakhout aangeplante bos. Een van de wegen naar Zandvoort liep over of langs het grondgebied. De vissersvrouwen uit Zandvoort, liepen bovendien via Kraantje Lek naar Haarlem. Voor pleziertochtjes was Kraantje Lek, evenals later ook de zogenaamde wonderboom van Elswout een trekpleister.

Ten tijde van Boreel is te zien dat park Elswout in toenemende mate wordt afgeschermd van al dit volk, wegen worden verlegd, om te zorgen dat de drukte niet meer dóór, maar óm het (uitgebreide) park heen gaat. Volgens Numan was 60 morgen (ofwel circa 51 hectare) omheind vanwege de bescherming van vreemde gewassen. (zie boven) In de periode Boreel was de wonderboom nog openbaar toegankelijk. Op een afbeelding van Adrianus Serné uit 1795 is goed te zien waar het hek van het priveterrein aanvankelijk stond.



afb. 9 1795 A. Serné, de Wonderboom bij het water in de zuidwesthoek van het park te Elswout. Het hek rechts is afscheiding van het gesloten deel.

Anno 1812 stond er een houten hek om heel Elswout en kon men alleen nog met toestemming van de tuinbaas op Elswout wandelen.

In 1807 kocht Willem Borski I Elswoutshoek. Dat verklaart de laan over de nog niet afgezande duinen van Elswout naar Elswoutshoek.

In de tijd van beide Boreels en Borski is de begrenzing van het park tot stand gekomen.

[check inv 37 en enz ivm wonderboom en omheining !]

Aanzichten op Elswout, schijn en werkelijkheid

Het kan geen toeval zijn dat juist in de periode tussen de dood van Boreel in 1794 en de verkoop aan Borski in 1805 een aantal kunstenaars het park hebben aangedaan, die werden aangetrokken door de schijnbaar ongedwongen schilderachtigheid van dit buiten.... en de lekkere maaltijden c.q. de goeie drank die er werd geserveerd! De hoofdhurder van de gehele buitenplaats en voorheen tuinbaas van Jacob Boreel, Frederik Schutz, had (waarschijnlijk reeds sinds het voorjaar van 1795) een toeristische attractie van Elswout gemaakt, de facto een illegaal logement.⁶⁶

Toen daarover geklaagd werd, deed hij nog een poging bij het Provinciaal Bestuur van Holland om hiervoor een officiële vergunning te krijgen, maar door tegenwerking van de gemeente Overveen en Haarlemse herbergiers is dat op 15 september 1796 afgeslagen.

Hoewel de vele getekende en in prent gezette aanzichten op Elswout uit deze periode zeer waardevol zijn voor het begrip van deze fase van het park, zijn er een paar kanttekeningen te maken:

De kunstenaars waren op zoek naar schilderachtigheid; ze tekenden wat aan die behoefte voldeed en lieten daarbij heel wat zaken die wij wel interessant zouden vinden ongetekend.

Bezien vanuit de kunstenaars waren de twee belangrijkste zichtassen, de lijn tussen huis en wonderboom in het zuidwesten, en de as tussen het huis en de Tempelberg in het noorden.

Daarnaast vormden de Zwitserse bruggen een schilderachtige attractie.

Wat de kunstenaars tekenden was niet per definitie 'waarheidsgetrouw'. Met name Egbert van Drielst, maar ook Schwegman, lijkt de werkelijkheid 'slechts' als aanleiding te hebben genomen om tot een bevredigende schilderachtige voorstelling te komen. Anderen hebben reeds gewezen op de neiging van Van Drielst om de bomen groter en schilderachtiger weer te geven dan ze (als nieuw door Boreel aangeplant) zullen zijn geweest.

In veel gevallen is de werkelijkheid nog prima te herleiden, maar in een enkel geval construeert hij een nieuwe voorstelling uit meerdere aanzichten.

Zo wordt op een tekening van Egbert van Drielst⁶⁷ de wonderboom weergegeven bij het hekje ten noorden van het weiland genaamd Het Kleine Stuk, terwijl deze in werkelijkheid aan de andere kant van het park, buiten bij de uiterste zuidwestelijke hoek van het grachtenstelsel stond, in een stukje dat voor 1805 nog publiekelijk toegankelijk was. Het hek vormt in deze voorstelling als het ware het plakband tussen het ene naar de werkelijkheid getekende beeld en het andere.⁶⁸

Dankzij de gedetailleerde kaart van 1812 en het bestaan van meerdere aanzichten van dezelfde plek in het park kan de parksituatie rond 1800 in veel gevallen gereconstrueerd worden.⁶⁹

⁶⁶ 'zonder [...] admisie [...] maaltijden geeft, gezelschappen ontvangt, publiek verkoopt, of wijn, koffie en thee' Het Nationaal Archief, Provinciaal bestuur toegang 3.02.02, inv. 276. Zie ook: Oprechte Haerlemsche Courant 22-12-1795, 09-01-1796, 16-01, 26-01: Hofstede Elswout te huur aangeboden. [...] *te bevragen by* [o.a.] *Fr. Schutz, op voornoemde Hofstede.*

⁶⁷ Gerlach, Koolhaas-Grosfeld, p. 67 afb. 54; Tromp 1983, afb 25/ bijlage I nr 6b;

⁶⁸ Zie voor een tekening door Van Drielst van het Kleine Stuk, vanuit hetzelfde standpunt, zonder wonderboom; Gerlach, Koolhaas-Grosfeld, p. 125 afb. 117.

⁶⁹ Tromp heeft bij enkele door hem genoemde aanzichten moeite om de precieze plek in het park te identificeren.

Aanzicht 1 (= afb. 13) door Schwegman blijkt geen tekening maar een prent, waarvan de voorstelling gespiegeld is t.ov. de eigenlijke situatie in het park. Tromp 1983., p. 14, nr. 1



afb. 10 detail kaart 1812 met tuin ten oosten van het huis, driedeling in boomgaard, bouwland en moestuin.

Onderdelen

Rogge en gerst in de oostelijke zichtas van het huis en op de vinkenbaan

Het oostelijke aangezicht van Elswout, op de plek van de *latere hertenbaan*, werd vanaf 1795⁷⁰ bepaald door een akker, waarop rogge en gerst werd verbouwd. Toen Borski in 1805 Elswout onderhands kocht voor 65000,- gulden was onder andere niet inbegrepen ‘de te veld staande gerst en rogge zo binnen de plaats als op het duijn en buiten de plaats’.⁷¹ Dat betrof dus binnen de omheining van Elswout:

‘het stuk teelland voor het huis’ (nr A op legenda kaart 1812) ofwel de latere hertenbaan, en: ‘het stuk teelland bij het hoge bos bij de Wonderboom’ (nr K op legenda kaart 1812) ofwel de *voormalige vinkenbaan*.

Het Engelse Werk achter de koetshuizen

Op stilistische grond kan met grote zekerheid gezegd worden dat reeds in de periode Boreel het ‘Engelse werk’ tot stand is gekomen achter de koetshuizen, ter plaatse van de voormalige menagerie, een wandelparkje volgens de nieuwste landschappelijke mode. (zie kaart 1812)

Een opvallend element in de kaart van 1812 is de alternerende zuidlaan met afwisselend een brede loofboom en een puntig getekende naaldboom.

Achter de westelijke stal ligt een ‘lage’ [ofwel laagstam] boomgaard.

Verder is er een duidelijk onderscheid tussen graspartijen -al dan niet met losse bomen daarop enerzijds, en bosjes/boomgroepen met ondergroei/bosgrond anderzijds. Dit geldt voor het hele park Elswout.

Willem Borski heeft achter het oostelijke koetshuis door Ziesenis een nieuwe oranjerie-aanbouw laten maken ter vervanging van de oranjerie in de binnenpoort. De oranjerie bevatte in een ontwerp ook een badkamer. Deze aanbouw is gesloopt [**wanneer?**]

Naaldbomen bij het huis, circa 1806

Toen Borski – na de verbouwing van het huis- rond 1806-07 het binnenste poorthuis (=oranjerie) liet slopen en de brug vernieuwen, werden aan weerszijde van de noordelijke landing van de nieuwe brug sparren aangeplant.⁷² Deze bomen werden zo ruim neergezet dat ze als losse bomen te bewonderen waren. (zie afb. kaart 1812) Het zodoende ontstane nieuwe aanzicht op het verbouwde huis, is treffend weergegeven op een prent door L.G. Portman naar een tekening van F.A. Milatz (†1808) (zie afbeelding KNA006002055) en is ook zichtbaar op de kaart uit 1812.

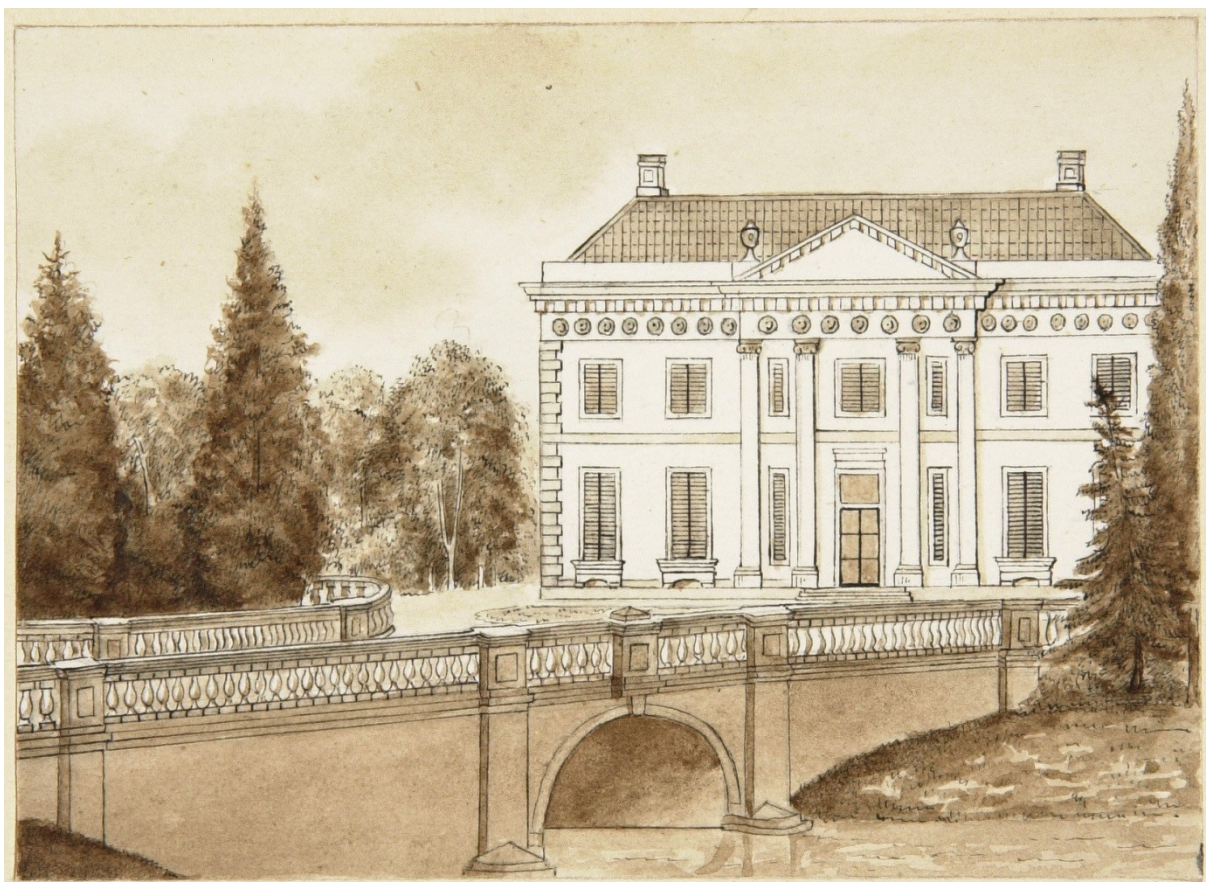
Deze naaldbomen bij de brug naar het huis zijn bij de aanleg van de later vervangen door linden aan de zuidwestkant en recente beuken aan de zuidoost kant.

⁷⁰ Haarlemse Courant 09-07-1795, 31-07, 03-08

Men zal op HEDEN den 9 juni, 's morgens ten 10 uren, opde Hofstede ELSWOUT, onder Overveen, verkooping houden, van een Party welwassende ROGGE.

⁷¹ NHA Elswout inv 39

⁷² Zie voor een bouwtekening door B.H.W. Ziesenis van de nieuwe brug dd 29 december 1806 Van der Wijck, De Nederlandse buitenplaats, p. 247. (tekening in part. coll) Zie voor een eerder plan uit 1806 voor het voorplein, met behoud van de oude brug en suggesties voor de aanplant, H. Tromp, Elswout te Overveen, afbeelding 32. (**Dit plan ligt in NHA**)



L.G. Portman naar een tekening van F.A. Milatz (†1808) Elswout na de verbouwing door Ziesenis, bepleisterd en zonder voorpoort, tevens een nieuwe brug.

Ronde Bosquetten tussen huis en vijver, met kapkamer of knechtshuisje

Een typerend element in het park ten tijde van Boreel zijn de cirkelvormige bosjes. Een aantal van zulke bosjes bevonden zich onder andere tegen het talud bij het huis, zichtbaar zowel op de kaart uit 1812 als de prenten van Numan en Schwegman/Van Driest.

In één van die bosjes was een ‘Kapkamer’ -aangeduid met de letter U- verstopt.
In het landerijenregister uit 1813 staat dit huisje benoemd als knechtshuisje.⁷³



afb. 11 detail kaart 1812 met kapkamer



afb. 12 Westelijk aangezicht op huis Elswout circa 1882, met links het knechtshuisje of voormalige kapkamer, die op de foto vol zichtbaar is omdat het omringende bosje reeds was gerooid. De ligging van de bosjes is precies zoals aangegeven op de kaart van 1812.

⁷³ NHA elswout inv. 48.

De Zuidwestelijke As tussen huis en Wonderboom: Grote stuk en Kalverslinger

In de periode Boreel werd het westelijke sterrenbos ingrijpend gewijzigd.

De Kalverslinger deed zijn naam eer aan met een serie slingers, tussen de brug en de Wonderboom.

De Grote vijver werd verlandschappelijkt en schuin verbonden met de hoek bij de Wonderboom.

Het Grote Stuk werd omgevormd tot koeienland, met behoud van (een deel van) de nog daarop staande oude bomen van het sterrenbos. Hierdoor werden de bomen op natuurlijke wijze 'gesnoeid' door de koeien en daarmee het doorzicht onder de boomkruinen bijgehouden.



Mogelijk is pas vlak voor de verkoop aan Borski een hoeveelheid bomen van het voormalige sterrenbos gekapt. Het is namelijk opvallend dat het Grote Stuk op de kaart van 1812 leger is dan het aanzien van Numan (1793) suggereert. In december 1804 werd onder andere een 'grote partij zware Ype en Abeele (=witte populier) bomen' geveild.⁷⁴ Er rest anno 1812 nog slechts een stuk van het kruis van het sterrenbos, en in de zuidwesthoek lijkt juist een nieuw omheind stuk te zijn aangeplant (rondom een stenen tafel?) in een verder nagenoeg open gedeelte. Ook op twee andere plekken in het grote stuk zijn omheinde bosjes na 1805 nieuw aangeplant, met smalle langwerpige boomsoorten (vermoedelijk Italiaanse populieren).

⁷⁴ Oprechte Haarlemsche Courant 29-11-1804

Verkoop onder Overveen, op de Hofsteede Elswout, op Vrydag, den 21 December, 1804: Van een groote Party zwaare Ipe en Abeele BOOMEN; alsmede een mooie party Esse, Else en Eike HAKHOUT; wyders een VINKEBAAN tot Afbraak, geleege by het Kraantje Lek. De grondsporen van de vinkenbaan zijn nog aanwezig.



De landschappelijke aanleg rondom de grote Zwitserse Brug

Een rapport over de toestand van de duinen uit 1798 meldt:

‘Maar ook heeft de Eigenaar van de Hofstede Elswout ongeveer 60 Roeden ten Zuiden van gemelde [Brouwers]Kolk eenen Zanderij geopend, die reeds tot dicht bij het Duin het Kraantje Lek gevorderd is (b); hebbende genoemde Eigenaar nog meer Zuidwaarts op, bevoorens reeds ter verfraaijing zijner Hofstede doen afzanden.’⁷⁵

Deze door Jacob Boreel begonnen nieuwe kronkelende zanderijvaart werd door de erven Boreel of door Borski in verbinding gesteld met de achttiende-eeuwse zanderijvaart die achter de tempelberg langs liep. Daarna is ook de rechte 18^{de}-eeuwse zandvaart rondom dit waterknooppunt verlandschappelijk. Het belangrijkste standpunt in het park waarvanuit men dit stuk beschouwde was de oever ten westen van de buitenbocht van de aansluiting tussen de 18^{de} eeuwse vaart en de vaart die onder de Grote Zwitserse brug doorliep.



P.G. Westenberg, Brug op de hofstede Elswout bij Kraantje Lek, c. 1820, nr. 53-003892

1) Aan de linkerhand, richting het noordoosten had (en heeft) men dan over het water een fraai zicht op de grote Zwitserse Brug.

Deze brug dateert waarschijnlijk pas uit de periode Borski, omdat hij noch door Numan (die slechts spreekt van één Zwitserse brug) is beschreven, noch door de kunstenaars rond 1795 is afgebeeld.

Van Drielst en Barbiers hebben wel de kleine Zwitserse brug getekend.

De grote Zwitserse brug, rudimentair zichtbaar op de kaart uit 1812, is ook rond 1818 veel getekend door P.G. Westenberg, vanaf een standpunt buiten het parkhek, vanuit de aardappelvelden langs de nieuwe zandvaart.

⁷⁵ [Jan Kops red.] Tegenwoordige staat der duinen van het voormalig gewest van Holland, zijnde het eerste deel van het algemeen rapport der Commissie van Superintendentie over het onderzoek der duinen, Leiden 1798, p. 91-92.

2) Als men rechtuit keek , keek men over de waterpartij van de 18^{de} eeuwse zandvaart, die verlandschappelijk was op het hele stuk tot de laagte tussen de hoogvlakte van de Tempelberg en die van de Patrijzenberg. (zie uitsnede kaart) Deze waterpartij moet op een zonnige dag heel schilderachtig geogd hebben, omdat de oevers afwisselend schaduwgevende bomen en zonnige , met gras ingezaaide open stukken kende. Op het heuvelachtige grasperk aan de noordoever - het verst verwijderd van het perspectiefpunt – stond een hermitage. Waarschijnlijk een van de nog altijd bestaande huisjes, die in de 20^{ste} eeuw door van Boeschoten zijn verplaatst.

Het wandelpad langs de zuidoever stond in verbinding met de hoogvlakte van de Tempelberg. Dit is tegenwoordig verdwenen, maar verdient reconstructie, ten behoeve van een optimale beleving van het park.



Het uitzichtpunt is bovenaan, op het wandelpaadje aan de noordwestoever /buitenbocht. De hermitage staat linksonder in beeld aan de noordelijke oever op een grasheuveltje.

Ka-Buur en de vlotbrug [Zeer bijzonder! behouden gebleven op oorspronkelijke plek!]



1905-1910

Kabuur bestaat anno 1812 nog puur uit een houten schot á la Van Laar en heeft nog geen rieten dak. Op de kaart van 1812 is duidelijk zichtbaar dat het huisje vanaf een afstand, bijvoorbeeld vanaf de

vlotbrug (Legenda letter W) bekeken werd. Er liep namelijk geen pad voorlangs! Het pad eindigde ervoor aan het water. Hier kon men uit of in een bootje stappen om op andere wijze zijn weg te vervolgen. Let ook op het verschil tussen de boomsoorten – grote bomen rond Kabuur en hakhout op de hoogte achter de paden die omhoog lopen achter Ka-Buur.

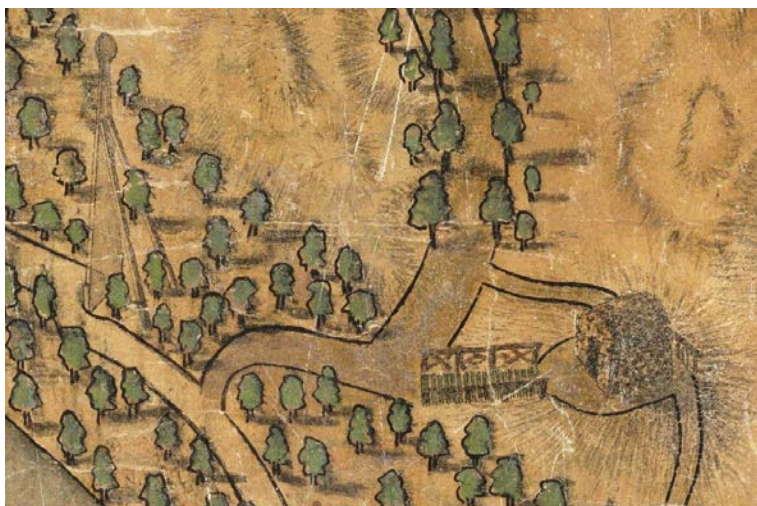
Follies in het zicht van de Elswoutslaan

De knik in de Elswoutslaan is aanleiding geweest om in het park en in de zanderij iets met het uitzicht vanaf deze laan te doen. Onder de bomen van de Elswoutslaan door, waren beide delen van de weg als zichtas doorgetrokken.



Hermitage tegen de helling van de Patrijzenberg. (ander uitsnede met Patrijzenberg)

Komende uit de richting van Overveen had men een vergezicht naar de hermitage tegen de Patrijzenberg, en komende vanuit de richting Aerdenhout een vergezicht naar een houten obelisk voor het hoge eiland. Daarachter, op het hoge eiland stond een tweede hermitage, die langs de obelisk uitkeek over de omgeving. Mogelijk is dit een van hermitages die nu elders in Park Elswout staan. Pas na passeren van de obelisk zal men de hermitage opeens hebben kunnen zien. Alleen de hermitage tegen de Patrijzenberg is (in extreem gerestaureerde toestand anno 1985) daarvan nog behouden gebleven.



afb. 13 pyramide(links) en hermitage op het Hoge Eiland (nu bij Elswoutshoek, vroeger deel van Elswout)

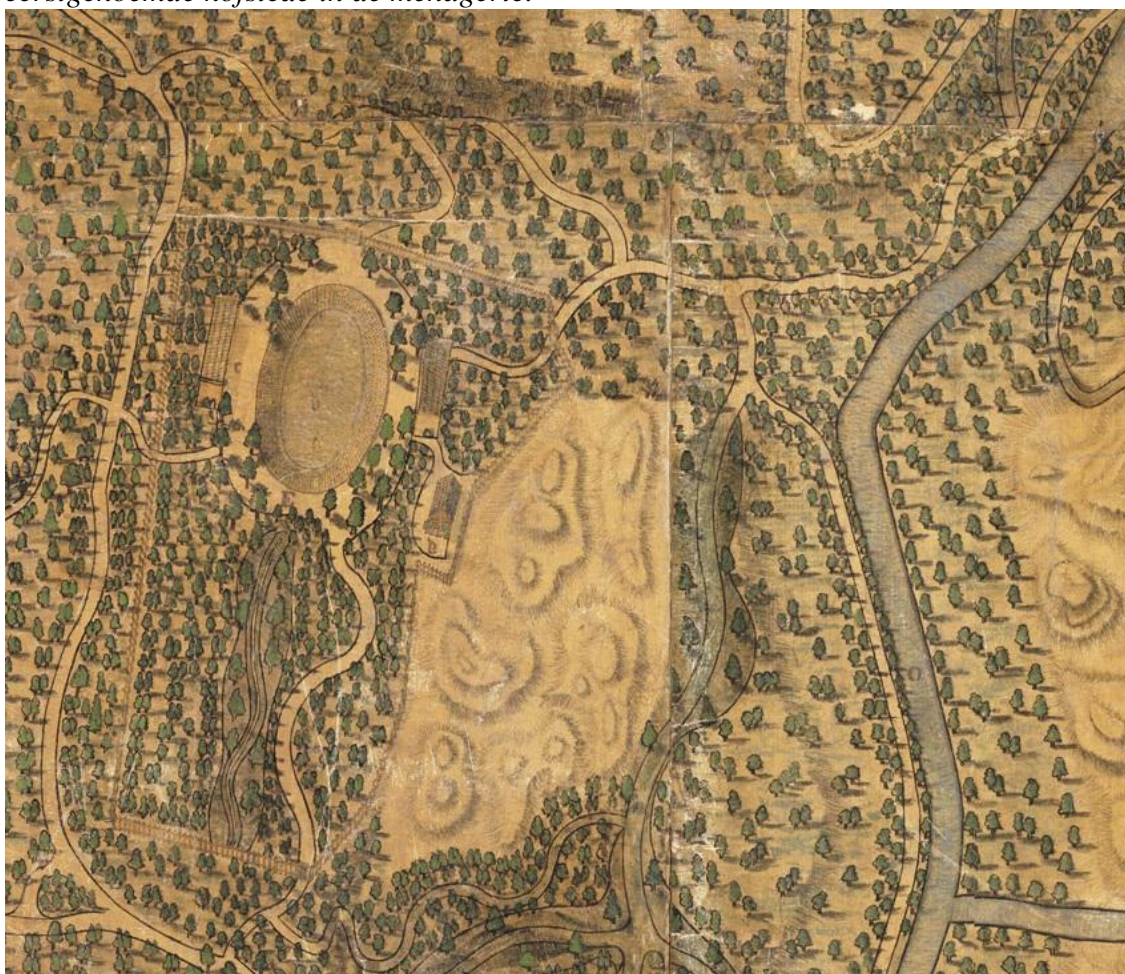
Menagerie

Borski liet in het grote bos een nieuwe menagerie bouwen.

In de tekeningencollectie bevindt zich een schets van een menageriekom, die tot voorbeeld heeft gediend voor de nieuwe menagerie.

Opregte Haarlemsche Courant 17-11-1848

Houtverkoop op Elswoud en Duinvliet. O.a. ook *een partij IEPEN BOOMEN staande op de eerstgenoemde hofstede in de menagerie.*



Boomgaarden

In het grote bos en het kleine bos bevonden zich boomgaarden, die evenals de boomgaarden rondom het huis en de stallen fruitboomgaarden blijken te zijn geweest.

De boomgaard in het Grote bos, nabij de menagerie, betrof vanaf 1813 twee boomgaardjes: kersen en pruimen.⁷⁶

De boomgaard in het Kleine bos **betrof [invullen]**

De boomgaard in de moestuin bevatte anno 1813 kersenvruchten.⁷⁷

Vermoedelijk werden op de andere boomgaarden, waaronder de laagstamboomgaard achter de westelijke stal appels gekweekt. In 1847 werd namelijk op Elswout behalve het gebruikelijke hakhout ook appelbomenhout geveild.⁷⁸

Samenvattend fase 5: 1781-1814 vroege landschapsstijl:

1781-1794

Jacob Boreel (1746-1794)

Vroege landschapsstijl

Verbouwing huis, kronkelende wandelingen en waterpartijen (water in de noord- as en Kleine (spiegel)vijver), Zwitserse bruggen, bosspelonk, tempel op berg, kluizenaarshut, wonderboom.

- een verscheidenheid aan boomgewassen, i.p.v. elzenhout.
- 1788 brief aan broer Willem Boreel: *over honderd jaar zal mijn landgoed de mooiste van het land en misschien van de wereld zijn.*

1794-1805

Jacob Boreel Jacobszn

Tekeningen van het park dat gemaakt werd onder zijn vader.

4 tekeningen E. van Driest:

Tempel op de Tempelberg

Grote Zwitserse brug

Kleine Zwitserse brug (1796)

De Kleine vijver met Boschspelonk 1796

1805-1814

Willem Borski I (1765-1814)

1805 tekeningen door BWH Ziesenis voor huis (uitgevoerd) en ijskelder (niet uitgevoerd)

ca 1810 Eik (kiemjaar 1805) en beuk geplant bij fazanterie (jaarringtelling)

1812 H. van Zutphen, weerslag van tuinarchitect J.G. Michael (1781-1800)

onder Jacob Boreel 1781-1794, Jacob Boreel Jacobszn 1795-1805 en

Willem Borski I 1805 tot 1814

fasekaart 5, zie pagina: rode paden kwamen in 1812 ook voor, oranje paden zijn verdwenen sinds 1812.

⁷⁶ Elswout inv 48. Zie tevens de kadastrale kaart Bloemendaal B1 door Nautz anno 1826 (NHA). Op de landgoedkaart van Van Zutphen uit 1812 staat slechts 1 boomgaardje in het grote bos aangegeven.

⁷⁷ Idem, Elswout inv 48, zie ook landgoedkaart van H. Van Zutphen uit 1812.

⁷⁸ Opregte Haarlemsche Courant 20-11-1847

In 1812 zijn aanwezig:

- de tempel van de Tempelberg
- Tempelberg in min of meer vierkante vlakken
- Kluizenaarshuis halverwege de Patrijzenberg (uit periode Boudaen)
- poortlaan, 4 rijen linden
- parasollanen (linden),

in de zesdelige moestuin met schuur staat symmetrisch een boomgaardblok

“boomgaard” 1832 (boomkwekerij) op het Bos op Zolder

boomgaarden ten

Weiland het grote stuk met verhoogde boom, nu eikengroep, 3linden

Lanen door

midden zuid: Melklaan,

Kerklaan,

menagerie met hek eromheen, verdwenen vijver bij menagerie + 2 dakjes of gebouwtjes,

kluizenaarshut,

ijskelder

brug naar ijskelder

brug met gele hek,

brug Klaverstuk met hek

boerenbruggen

Grote Zwitserse brug op de plaats van de Buurweg uit 1642

Kleine Zwitserse brug

Pontje bij Kleine Vijver (zichtbaar op kaart Petzold 1883)

J.G. Michael heeft meer van de vorm van de rechte grachten bewaard dan zijn opvolger J.D. Zoicher jr.

Bomen die over zijn

enkele iepen van het voormalige iepenhakhout bij ingang Koningshof, bij

van elzenhakhout: resteert een hoge els aan de oever van ca 60 jaar

eiken op het Grote stuk?

Zichtbaar op kadasterkaart 1826 (afb. 14)

De vaart ten westen van het Kleine Stuk is wel uitgebogen, terwijl die in 1812 nog hol was.

Aan de oostkant van het Kleine Stuk komt er een pad bij, waar nu linden langs staan (leeftijd?).

Er lagen aardappellandjes langs de zandvaarten

- afgegraven hoek van het Groote Stuk

bij de ovale waterkom van de menagerie liggen 3 huisjes (verklaring in 1812: 2 veehokken en een plukhuis; in 1832 nr 196 Aanleg tot vermaak Menagerie kom).

Chinese bruggen naar Grote Stuk en naar ijskelder

1 Moskovisch huisje met boomschors bij de Grote Zwitserse brug

1 huisje in de Kamp

hertenhuis

Ka-buur

Fase 6a: kadastrale minuutplan 1826



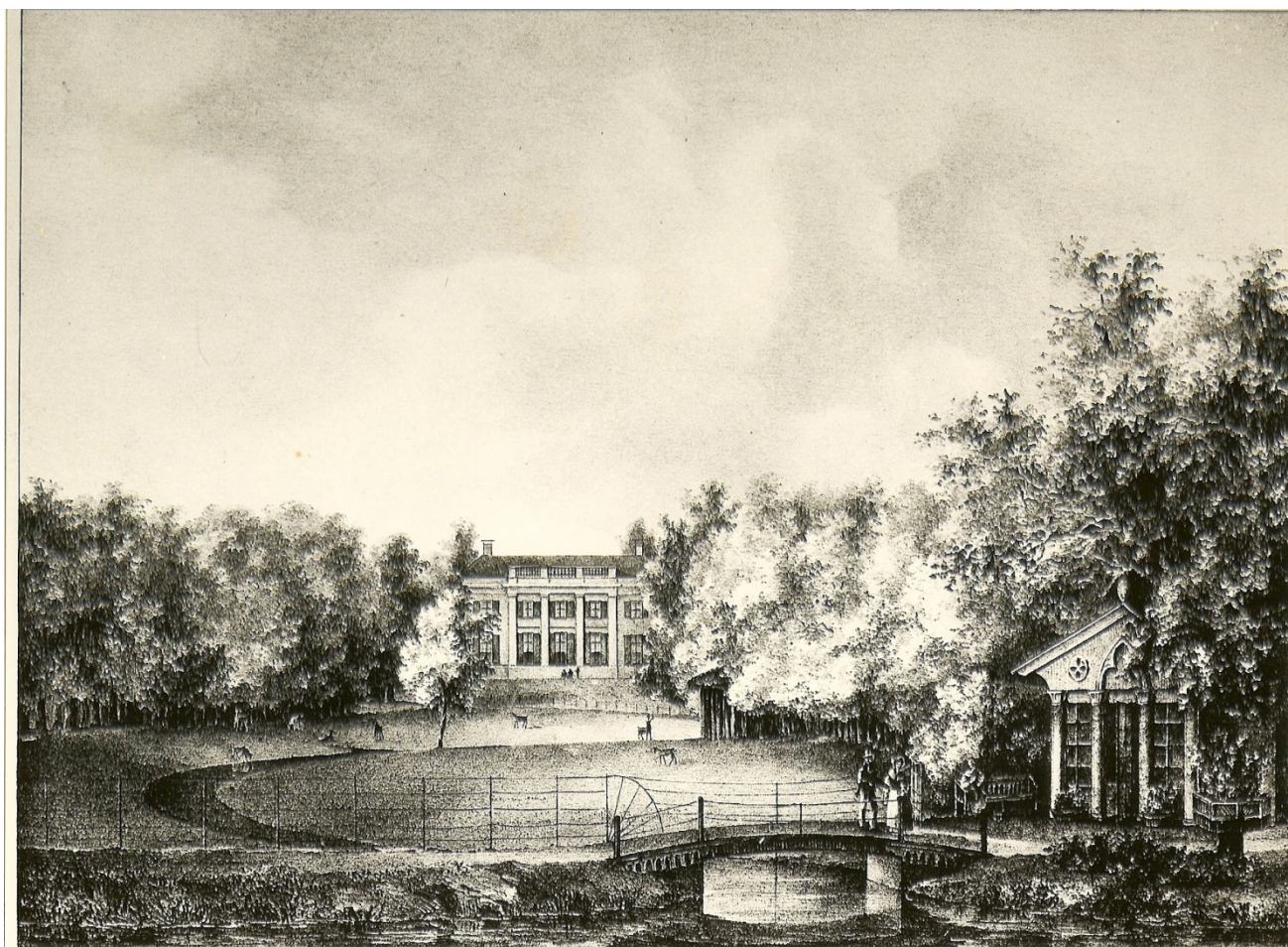
afb. 14 1826 kadastrale minuutplan, detail met Elswout. De vroeglandschappelijke aanleg met slingersloten is zichtbaar.

Fase 6: 1814-1881, Elswout ten tijde van de weduwe Borski en Willem Borski II

In 1814 overlijdt Willem Borski I. Zijn weduwe Johanna Jacoba Borski- Van de Velde (1764-1846) zet het bedrijf voort. In 1828 koopt zij het landgoed Duinlust, waar toen een wit landhuis stond, gebouwd ca 1820. Dit huis had uitzicht over de weiden van het Klaverstuk, de zandafgraving, waar in 1812 nog een laan doorheen liep. Zij liet dit uitzicht over haar bezit vormgeven door de toen al zeer bekende landschapsarchitect J.D. Zoicher jr. (1791-1870)

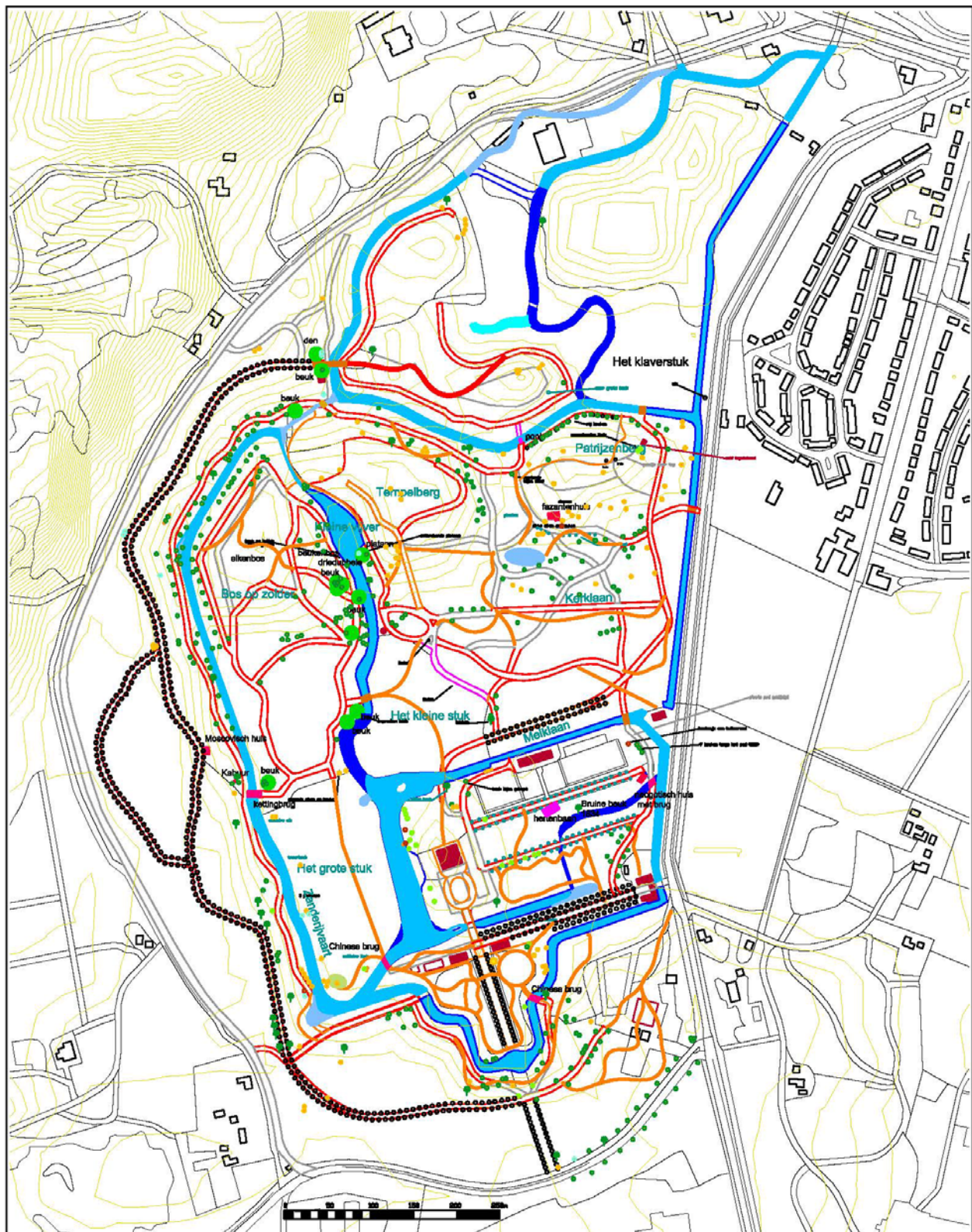
Aanleg in Volle landschapstijl, Klaverstuk, Hertenkamp, Zoicher jr.

De volle landschapstijl wordt gekenmerkt door het werk van J.D. Zoicher jr, die ruim vormgegeven delen aanlegde, zoals het Klaverstuk en de Hertenkamp. De westelijke sloot van het Klaverstuk werd omgelegd langs de noordwestrand van Elswout, vergelijk met de kadasterkaart van 1826. Naar aanleiding van de bruine beuk die werd geplant langs de slingervijver in de Hertenkamp in 1834, ter gelegenheid van de geboorte van Willem Borski III, kunnen we nagaan dat omstreeks 1834 Zoicher jr op Elswout actief was.



afb. 15 Elswout, Oostzijde met hertenkamp, hertenhuis, nieuw slingerwater en preeel. Aanleg door J.D. Zoicher Jr., litho P.J. Lutgers, 1837-1844

Fase 6b: Volle landschapstijl: reconstructie kaart ca 1834, aanleg door Zocher jr



Elswout - reconstructie toevoegingen Zocher in huidig terrein ca. 1834

- | | | |
|---|---|---|
| ■ gebouwje Zocher | ■ gebouw Elswout | ■ nog bestaande/herbouwde brug van 1812 |
| ■ brug Zocher | □ nog bestaand pad uit 1812 | ■ verdwenen brug van 1812 |
| — pad Zocher | ○ laanbomen van lanen 1812 | — hoogtelijn |
| — nog bestaand water Zocher | — verdwenen pad uit 1812 | |
| — verdwenen water Zocher | — nog bestaand water uit 1812 | |
| ● solitaire boom Zocher | — verdwenen water uit 1812 | |
| ○ laan Zocher | | |

Een foto van omstreeks 1870 laat de hertenkamp met hertenhuis zien, met rijen linden aan weerszijden.⁷⁹ Elders in het park zijn ongetwijfeld regelmatige slingerlanen van Michael omgezet in bospaden met boomgroepen daarlangs, geen regelmatige rijen bomen langs slingerende paden. Dat is typerend voor Michael. De tuin ten noorden van het huis is door Zocher vast ook gewijzigd, aangezien men er nu nog de zogeheten 'samengestelde bomen' vindt, waarvan bekend is dat Zocher jr die veel toepaste.⁸⁰

Samengestelde bomen:

12stam beuk achter het huis,



afb. 16 12stam beuk, januari 2013

⁷⁹ foto hertenkamp 1870, foto in RDMZ Elswout en historie Borski uit: Huub Schouw, *Historie Elswout*, vriendelijke inzage in manuscript 2013.

⁸⁰ Lucia Albers, 'Bijzondere boomvormen in historische parken', *Arbor Vitae*, bulletin van de Nederlandse Dendrologische Vereniging, jrg 20, nr 3, aug. 2010, p.20-25; zie: www.historisheparken.nl/publicaties.

In 1847 beschreef P.H. Witkamp in “Gids voor reizigers door Nederland, 1847:

[p. 135] Haarlem, Omstreken, *Elswoud, Bloemenheuvel* enz.

“Ten zuiden der kolk, langs de Duinen, vindt men onder andere buitenplaatsen die van Elswoud, een uitgebreid park van **populieren**, reuzen van hun geslacht, en schoone **lanen van beuken, sparren en dennen**, alles afgewisseld door hoogten en laagten, beken van stroomend water, met zwitsersche bruggen, bloemperken en eenen zeer bevalligen hertenkamp.

De oude voorpoort, door reusachtige **abeelen** overschaduwd, is eene voortreffelijke partij voor den landschapschilder. In rijkdom aan water overtreft dit landgoed de meesten dezer streek, doch in vergezigten staat het lager, omdat hoogere duinen het in het westen en kreupelbosch het in het oosten bepalen.[...]

Er stonden dus grote abeelen voor het poortgebouw, dezelfde als die vijftig jaar eerder in 1812 al heel groot waren? (zie kaart 1812).

Sparren, dennen en populieren ontbreken nu in het park. Het sortiment was omstreeks 1850 groter dan nu, 160 jaar later.

Willem Borski II (1799-1881)

In 1846 werd Willem Borski II eigenaar.

Naamkaart ca 1850, met alle belangrijke namen van het landgoed, origineel in RANH.

Album der natuur, 1867:

P 195 [...] Eenigzins oostwaards van Kraantje-lek is een met eiken en dennen begroeide **heuvel**, waar de gewone heideplant (*Calluna vulgaris* SALISB.) in het wild gevonden wordt. Deze heuvel is een der hoogste punten van de hofstede Elswoud. Langs grazige of met mos bedekte lommerrijke voetpaadjes dalen wij af in een eerwaardig park met prachtige oude boomen, groene grasvlakten en kronkelende vijvers. – Hier en daar vertoont zich een weiland, door Bosch omringd en met groepjes boomen beplant. Elswoud is een der grootste en schoonste buitenplaatsen rondom Haarlem en verdient den naam van landgoed. Elzen vindt men er niet veel; de naam is overoud en herinnert aan den tijd toen hier nog woeste, drasse houtgronden lagen, die later door de duinen zijn bedekt geworden. Het oostelijke gedeelte der plaats is laag, weinig heuvelachtig en herinnert, evenals Vogelenzang en Berkenrode, aan het Haagsche Bosch. Hier groeit de Muur-latuw [p.196] (*Lactuca muralis* FRESEN.), eene plant met fraaije, **vindeelige**, getande bladeren, die in Haarlems omstreken zeldzaam is en ook bij Wassenaar groeit. Aan de westzijde is de grond heuvelachtig en toont het landschap overeenkomst met de binnenduinen van Groenendaal en Boschbeek. Aan de noordzijde vindt men de meeste dennen. Hier groeit in de schaduw der beuken het laddermos (*Climacium dendroides* W. et M.), een mossoort, die als een klein boompje met een kroontje gevormd is. Dit mos komt op vele lommerrijke plaatsen om Haarlem voor, doch op Elswoud alleen prijkt het met zijne zoo zeldzame roodbruine vruchtjes.

Elswoud is merkwaardig door het **prachtige moskleed**, dat overal den grond bedekt en in den winter en in het vroege voorjaar een warme zomersche tint aan het landschap geeft. Vooral het glanzig groene driekantige dekmos (*Hylocomium triquetrum* Sch.) bedekt daar den bodem tot onder de stammen der zwaarste boomen. Sommige dier boomen hebben onder de beschutting der nabijzijnde duinen een aanzienlijken omvang verkregen; vooral de linden vóór den ingang en eenige beuken en berken aan de westzijde. Zelfs de sparren aarden op Elswoud beter dan elders in den omtrek, en men staat verbaasd, hier zulke overoude en ontzaggelijke exemplaren van dezen anders in Holland zoo weerbarstigen boom te vinden. Op de **helling van een steilen heuvel, aan den rand van den vijver, staan eenige zonderling vertakte sparren**, waarbij de hoofdstam tegen den regel, den-achtig in takken verdeeld is, en de houding dus eenigzins tot dier der dennen nadert. [...]



Afb. 17 J. Bilders van de Kleine vijver naar het huis gezien, da zich spiegelt in het water dat veel verderop ligt. Een zorgvuldige compositie.

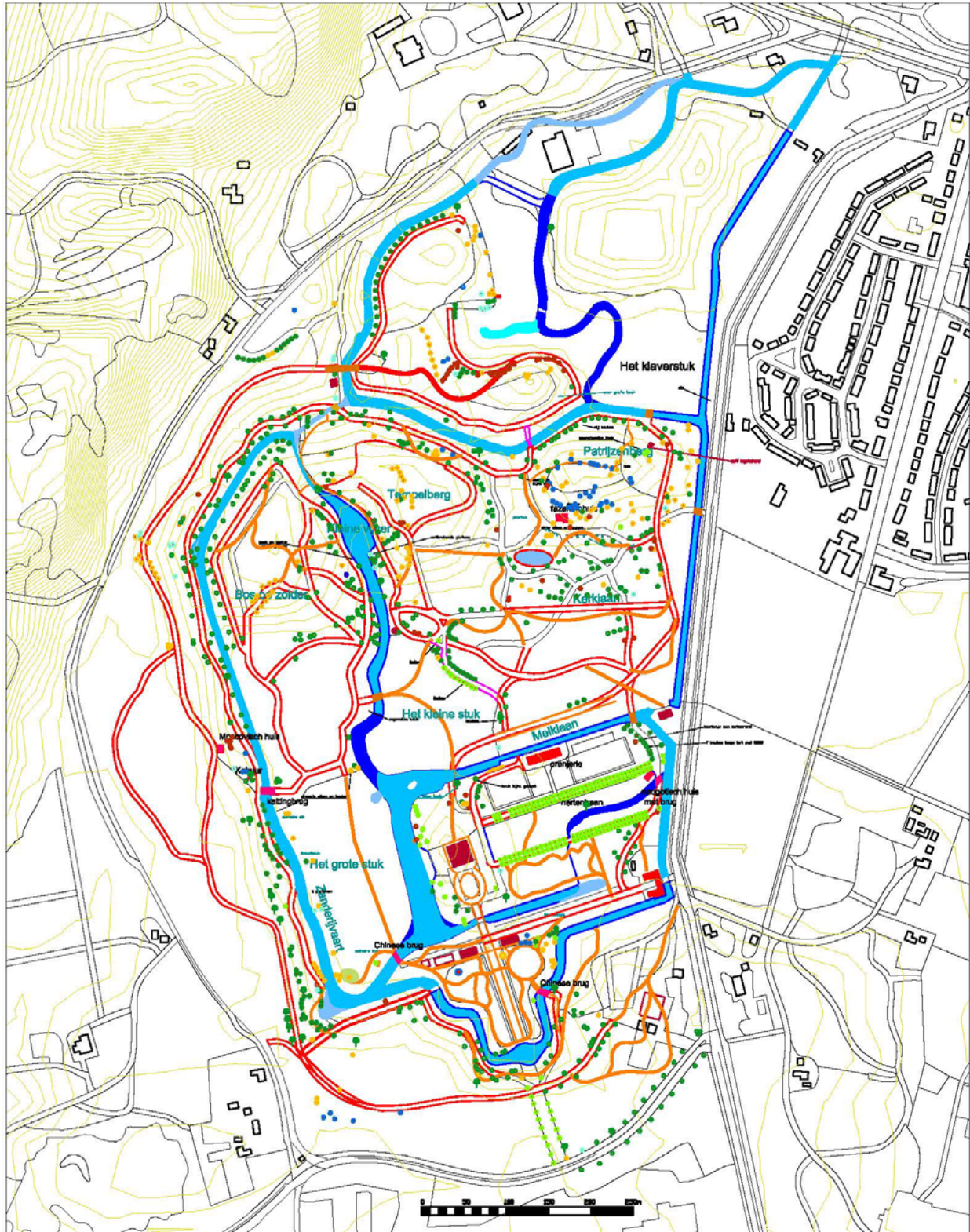
Toen het hele park zo quasi natuurlijk was aangelegd en na circa 70 jaar uitgegroeid tot een volwassen compositie, kwam de landschapsschilder J. Bilders die van dit ‘schilderachtige” landschap een schilderij maakte, zoals velen voor en na hem. De geelgroene boom links van het water is vermoedelijk een plataan die daar tot voor kort nog stond; de donkere boom rechts een bruine beuk.



afb. 18 J. Bilders, Zanderijvaart op Elswout. De Zandvaart gezien vanaf de beboste Patrijzenberg.

Vanaf de Patrijzenberg had men destijds uitzicht over de Zandvaart. Nu zijn de beuken langs de vaart, die omstreeks 1850 door Borski II werden geplant, zo hoog dat ze dit uitzicht onmogelijk is. Petzold tekende vanaf de patrijzenberg ook een zichtlijn richting Haarlem. Ook daarvoor zijn de bomen nu te hoog. De Patrijzenberg is geen uitzichtheuvel meer, maar het uitzicht richting Haarlem is ook totaal gewijzigd.

Fase 7 Kaart met bomen ca 1885-1900



Elswout - reconstructie toevoegingen Springer en Petzold in huidig terrein

- | | | |
|---|--|--|
| <ul style="list-style-type: none"> ■ gebouwte Zocher — brug Zocher — nog bestaand water Zocher — verdwenen water Zocher ● solitaire boom Zocher ○ laan Zocher | <ul style="list-style-type: none"> ■ gebouw Elswout — nog bestaand pad uit 1812 — laanbomen van lanen 1812 — verdwenen pad uit 1812 — nog bestaand water uit 1812 — verdwenen water uit 1812 | <ul style="list-style-type: none"> — nog bestaande/herbouwde brug van 1812 — verdwenen brug van 1812 — hoogtelijn |
|---|--|--|

Fase 7: 1881-1958

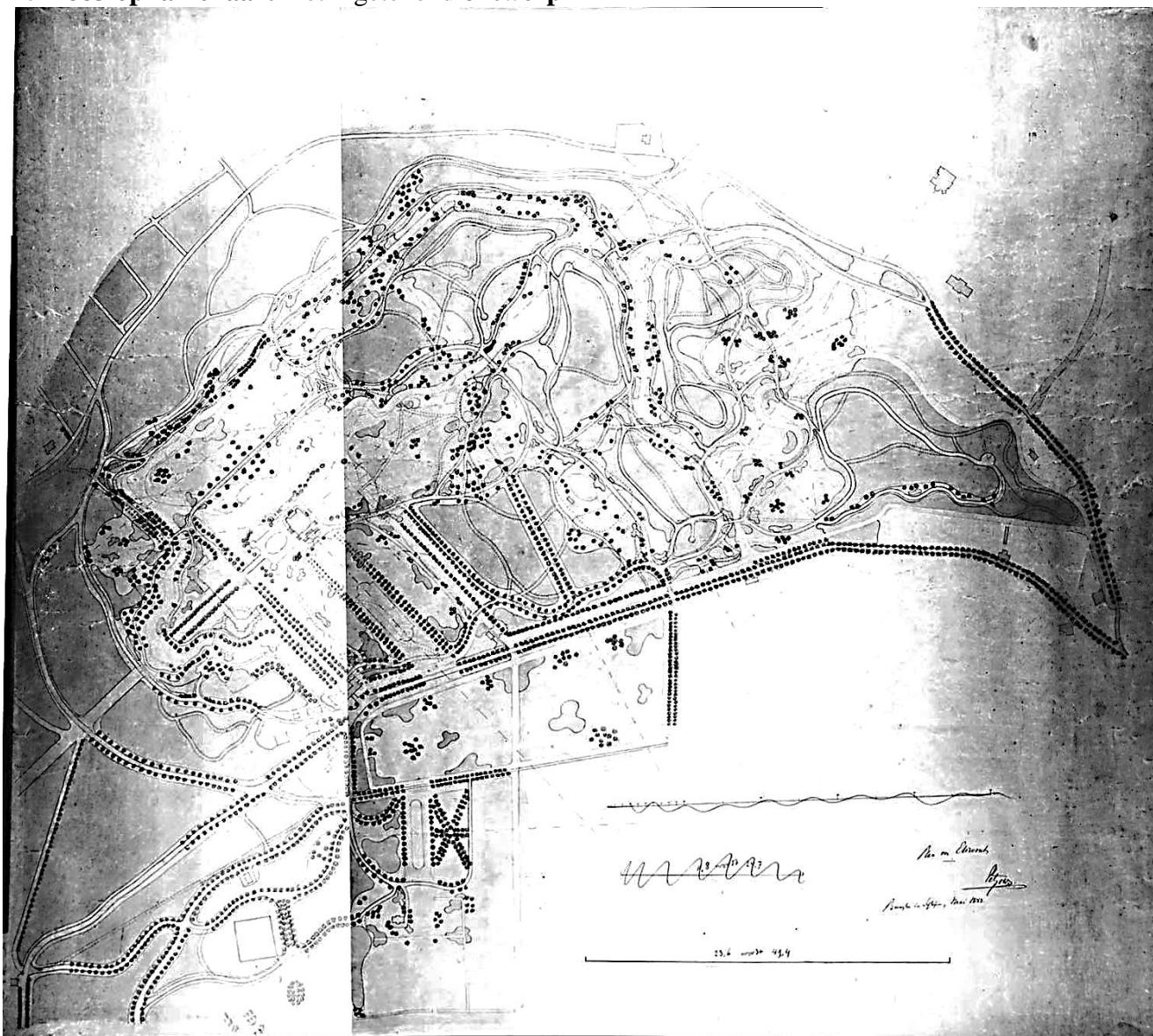
Eigenaar: Willem Borski III (1834-1884)

Willem Borski III was 47 jaar toen hij in 1881 (eindelijk) Elswout erfde.

Hij liet een nieuw huis bouwen door C. Muysken, tussen 1881 en 1884. In 1881 was Muysken ook begonnen met de bouw van Duinvliet, dat zijn oudere zuster (Johanna Jacoba van der Vliet-Borski)

Petzold 1883

mei 1883 opnamekaart met ingetekend ontwerp”



Afb. 19 1883 Petzold opname en ontwerp. Deze grote kaart dient nog gescand te worden.

De westelijke brug naar het Kleine Stuk wilde Petzold verplaatsen en vervangen door een brug over het Nauwste gedeelte in de hoofdas.

ovale menagerievijver met 3 gebouwtjes (huidige fazanterie dateert dus na 1883!)

Petzold wilde op plekken de vijvers vergroten. Dat is niet uitgevoerd. Diverse aanwijzingen voor het planten van bomen en struiken zijn wel uitgevoerd en nog herkenbaar als groepen bamboe of rododendron.

Petzold tekende veel zichtassen, ook vanuit de Kamp over de nog niet ingeplante schietbaan naar het huis en over het Grote stuk. Hij wilde de lindenlanen herplanten in combinatie met een neo-barokvijver daartussen. De lindenlanen aan de oostkant van het huis werden inderdaad herplant. Eén boom daarvan werd geboord en heeft jaarringen die teruggaan tot 1880, d.w.z. geplant tussen 1885 en 1890 op 5-10 jarige leeftijd, volgens het plan van Petzold.

Bomen Petzold

In deze kaart tekent Petzold afzonderlijke bomen

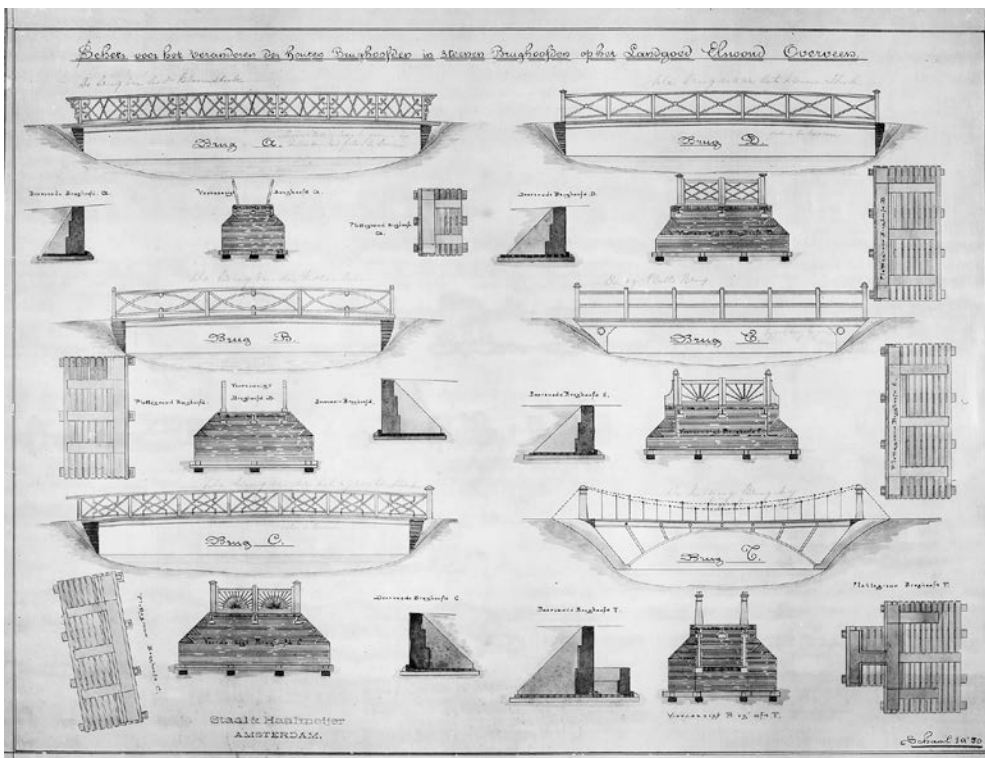
1883 Petzold “**Plan** voor Elswout” presentatietekening
geometrische vijver in de hertenkamp

Springer, 1883 ontwerptekening
geen aanwezige huisjes getekend

wilde rechthoekig voorplein voor het huis, bloemparterre achter het huis
wilde de vijver ten westen van het huis verbreden met nieuw eiland
plaats en vorm oranjerie
wilde voortzetting hertenkamp zonder bomenrijen
vloeiender padenverloop dan Petzold

Springer lijkt onnauwkeuriger dan Petzold, in elk geval is zijn ontwerp tekening minder gedetailleerd.

Fazanerie in 1883 niet in de ontwerpen van Petzold en Springer. Door Staal en Haalmeijer? / Muysken?



afb. 20 Staal en Haalmeijer, Amsterdam, ‘Beheer voor het veranderen van de houten brughoofden in steenen brughoofden”, schaal 1:50, ongedateerd.

Bij de bruggen staat in potlood de naam van de brug geschreven:

- boven links: De brug naar het Bloemstuk; rechts: De brug naar het Kleine Stuk
- midden links: De brug in de Rozentuין rechts: De zg. Platte Brug
- onder links: De brug naar het Grootte Stuk rechts: De Kettingbrug bij Kabuur

wanneer Bouw Proefboerderij?

Grotendeels herplant lindenlanen en linden langs hoge deel zuidas

1884-1912

Mevr J.J. van der Vliet-Borski

Erven Van der Vliet-Borski

1947

Beeld jongen met jachthonden

1948:

G. Bleeker: Plan directe omgeving huis,
Aanleg rechthoekig voorplein

1950-1958

Erven Luden

Tot circa 1950 behoorde Elswoutshoek tot Elswout, hetgeen in de aanleg nog duidelijk is te zien. De beide zijden van Het klaverstuk zijn eerst door Zocher jr. en vervolgens door Petzold en Springer vorm gegeven.

Fase 8: 1958 – 1970, Gemeente Bloemendaal

Herplant laan poortgebouw: 4 rijen linden vervangen door 2 rijen beuken

Fase 9: 1970 – Heden, Staatsbosbeheer

1992

Toegevoegd: Koepel het glazen huis, van Hoge eiland naar as het Kleine stuk

1993

Herplant centrale as met beuken, dichtopeen gepland op 1 rijnlandse roede.
(in 1812 bestond de centrale as uit om en om loof en naaldbomen)

Conclusies historie

Elswout ontstond geleidelijk, terwijl geld werd verdiend aan de verkoop van zand.

In de loop van 200 jaren (1633-1834) werd het gehele grondgebied van Elswout en Elswoutshoek tot park ontwikkeld.

Toen delen van Elswout eenmaal waren aangelegd, volgden iedere 50-65 jaar vernieuwing of groot onderhoud van de aanleg.

Vanaf 1780 Boreel jr met J.G. Michael als landschapsarchitect

ca 1834 Weduwe J.J. Borski- van de Velde met J.D. Zocher jr

Ca 1885 Willem Borski III met Petzold en Springer als landschapsarchitecten

1948 G. Bleeker.

De opeenvolgende landschapsarchitecten hebben vooral toegevoegd en herstelwerk gedaan.



afb. 21 februari 2013 meten van boomdiktes en aantekenen van samengestelde bomen (zo genoemde bezembomen)

4. Werkwijze en inhoud inventarisatiekaart Elswout

Werkwijze

De door SBB aangeleverde kaart is gemaakt op grond van luchtfoto's. Dat heeft tot gevolg dat de meeste paden te breed zijn en paden en water te hoekig zijn getekend.

Zelfs de VTA-bomen staan dikwijls niet op de juiste plaats.

Opdracht was om historische bomen op kaart te zetten en tevens te interpreteren naar periode van aanleg en leeftijdsklasse.

Alle bomen zijn door Albers Adviezen eigenhandig ingetekend op grond van herkenningspunten op de kaart, reliëf, en GPS.

Periodes zijn: omstreeks

1812 kaart door H. van Zutphen

1835 aanleg J.D. Zoicher jr.

1885 ontwerp Petzold, uitvoering door L.A. Springer

1920 geschatte periode van herplant/aanplant

1950 geschatte periode van herplant/aanplant

1990 niet historische bomen

Om de bomen te kunnen dateren hebben we veel omtrekken bepaald, waarbij dikteklassen ontstonden van beuken of eiken per periode.

Van een aantal afgezaagde bomen zijn ringen geteld en de omtrek bepaald.

Enkele bomen van diverse soorten en diktes zijn geboord.

Zo zijn de meeste bomen geschat met behulp van deze opgebouwde kennis.

Soorten naaldbomen in het pinetum en elders zijn op naam gebracht door J.W. van Velzen.

Bijzondere bomen zijn samengestelde bomen, waarvan veel beuken uit de periode Zoicher jr, maar ook Petzold/Springer (1885). Zogenaamde bezembeuken, herkenbaar op de kaart, staan meestal bovenaan het talud op opvallende plekken, aan het einde van een water en aan het eind van een zichtlijn.

De zichtlijnen zelf staan in de laag bebouwing.

Zichtlijnen zijn ook gedateerd. Door alle zichtlijnen en boomlagen tegelijkertijd af te drukken, ziet men alle historische bomen en zichtlijnen. Men kan ook per periode de periodelaag printen.

Geprinte inventarisatiekaart 2XA3 /A0



Eddy Weiss aan het werk, met hulp van Pascal Sauren febr. 2013

EWT05A Pinus nigra, stamomtrek 2.10 m

Zwarte den op de rand van de Patrijzenberg achter het fazantenhuis. 112 ringen geteld, oudste ring gedateerd op **1901**

Resultaten boomboringen (in kaart aangegeven als concentrische cirkels)

EWT 01A Tilia, stamomtrek 2.35m

de linde uit de Parasollaan voor het huis. 133 ringen geteld, oudste ring gedateerd op **1880 = het geschatte plantjaar**.

EWT04A Taxus baccata, stamomtrek 1.05 m

Taxus nabij het fazantenhuis. 87 ringen geteld, oudste ring gedateerd op **1926**.

EWT05A Pinus nigra, stamomtrek 2.10 m

Zwarte den op de rand van de Patrijzenberg achter het fazantenhuis. 112 ringen geteld, oudste ring gedateerd op **1901**.

EWT06A Thuja Occidentalis, stamomtrek 2.65

Levensboom in het pinetum. 78 ringen geteld, oudste ring gedateerd op **1936**.

EWT07A Aesculus hippocastanum, stamomtrek 2.20

Paardenkastanje op de rand van het duin nabij het pinetum. 88 ringen geteld, oudste ring gedateerd op **1925 = geschat plantjaar**.

EWT09A Quercus robur, stamomtrek 3.00 m, hoogte 31 m.

Zomereik bij fazanterie. kiemjaar 1805, **plantjaar ca 1810**.

Naast deze Eik staat een Beuk die vermoedelijk gelijktijdig is geplant, stamomtrek 3.60, geplant ca 1810.

EWT 10 A Fagus sylvatica, stamomtrek 2.60, hoog 33 m

Bruine beuk langs pad, kern ontbreekt: 152 ringen geteld, oudste ring gedateerd op 1861, geschatte kern op 150 cm = **geschat plantjaar: 1854**, kiemjaar 1849

EWT 11A Picea abies, stamomtrek, 1.95 m

Fijnspar noorden aan laan bij Klaverstuk, kern ontbreekt geschat aantal jaren 7 + geteld aantal jaren 111, geschat aantal jaren op 1.50 m = **geschat plantjaar 1895**, geschat kiemjaar 1890

Inleiding vakken parkbos en bos

Het Landgoed Elswout is ingedeeld in 4 hoofdvakken. Vak A betreft ‘het hart van het landgoed,’ met het Grote Huis, het Poortgebouw, de Oranjerie en de omringende graslanden.

De vakken A met parkbos liggen daar omheen en worden hieronder besproken. Ten noorden van dit vak bevindt zich vak B. Dit vak omvat het oudste en het grootste gedeelte parkbos van het landgoed. Vak C wordt gevormd door het voormalige eikenhakhout, dat in het westen en zuiden als een band rond het parkbos ligt; het heet het Hooie Bosch (naam op de kaart van 1812) of de Kamp. Vak D bestaat uit het parkbos in het noorden langs het Klaverstuk. Deze vakken zijn verder onderverdeeld op basis van verschillen in boomsoorten, structuur en leeftijd.

In eerste instantie worden alleen de bosvakken behandeld. In een latere versie komt ook de kern van het landgoed aan bod.



Afb. 22 Toegangsdeur van de ijskelder (05-02-2013).



Afb. 23 Uitzicht over het vak A1 vanaf de zuid-westelijke hoekpunt. Tussen de bomen door is links de ijskelder te zien (05-02-2013).

Vak A: Het hart van het landgoed**Vak A1 – Parkbos: De ijskelder met omliggende begroeiing.**

Nu Reliëfrijk terrein met Beuken (Afb. 23Afb. 22), met in de zuidelijke punt de ijskelder (Afb. 22). Van de oorspronkelijke oude Beuken zijn nog maar weinig over. Het merendeel van de overgebleven exemplaren bevindt zich in de directe omgeving van de ijskelder. De overige Beuken in de boomlaag zijn van jongere leeftijd (Afb. 23). Op de ijskelder zelf staan verder nog een Eik en twee Kastanjes, waarvan één dood. De ondergroei bestaat voornamelijk uit een flinke opslag van Gewone esdoorn. Daarnaast zijn in de ondergroei enkele Beuken, Tamme kastanje en Vogelkers te vinden. Aan de noordzijde (de Plantage, naam uit ca. 1850) bevinden zich langs het water Beuken van een jongere leeftijd met daaronder geen ondergroei. Direct aan het water gelegen staat een rij Eiken. In het zuiden wordt dit vak begrensd door restanten van een oude Beukenlaan.

Historie De ijskelder is tussen 1804 en 1814 gebouwd naar een ontwerp van B.W.H Ziesenis in opdracht van Willem Borski I (Bron: NHA). Het is aannemelijk dat de Eik op de ijskelder stamt uit de periode direct na de bouw. Op de kaart van 1812 verschilt het gedeelte van het vak op de randen van de taluds en rond de ijskelder van het bos boven op het talud. De bomen op de rand lijken ouder te zijn. Op het talud zijn naaldbomen ingetekend, maar deze zijn niet meer terug te zien. Een verschil tussen het bos op de rand en bovenop het talud is nu niet meer duidelijk te maken. De oude laan in het zuiden is al op de kaart van 1812 ingetekend. Het is aannemelijk dat de afgezaagde beuken langs deze laan uit deze tijd stammen. Op de kaart van Petzold zijn langs de gracht bij het poortgebouw twee rijen bomen ingetekend. Het slingerpad uit 1812 is door Petzold rechtgetrokken. De Beuken en de rij Eiken die hier nu staan, stammen volgens de beheerkaart van 1975 uit 1952.

Doel Behoud grote structurelementen beukenlaan en ijskelder.

Maatregelen Herstel beukenlaan.



Afb. 24 Uitzicht over vak A2 vanaf de bovenzijde van de duinhelling. Langs het water zijn de jongere Beuken daterend uit 1963 of nog later (05.02-2013)



Afb. 25 Oude Beuken op de duinhelling vak A2. De meeste historische bomen in dit vak worden geschat te dateren uit 1835 (05-02-2013).

Vak A2 - Parkbos: Beuken langs het water en op talud.

Nu Oude Beuken op de duinhelling en langs het water (Afb. 25). In het westen bevindt zich tegen de helling massale opslag van Beuk. Achter de opslag staat boven op de helling een samengestelde Beuk. In het gedeelte dat afbuigt naar het zuiden bestaat de ondergroei uit enkele Rododendrons of een tapijt van mos. Langs het water bevindt zich een dubbele Paardenkastanje.

Vanaf de Engelse vijver tot aan het punt waar het pad scherp afbuigt naar het zuiden staan tussen het pad en het water jongere beuken (Afb. 24). Bij de brug staat aan beide kanten van het pad een Paardenkastanje.

Historie Volgens de beheerkaart 1975 stammen de oude Beuken uit omstreeks 1820. Op de kaart van 1812 staan hier langs het pad al grote loofbomen ingetekend. Gezien de omvang van de Beuken, wordt geschat dat de huidige exemplaren dateren uit 1835.

De jongere Beuken bij de Engelse vijver zijn volgens de beheerkaart uit 1975 aangeplant in 1963, maar er zijn ook recentere exemplaren aanwezig.

Doel Bijzondere bomen in beeld houden en blijven aanplanten.

Maatregelen Vrijstellen samengestelde Beuk in de zichttas over het water door verwijderen van opslag Beuken.



Beuk in schuine as vanaf het huis tussen (omgevallen) treurbeuk en (foto 2013-02-19 1688)

Dit is niet de wonderboom, maar wel een extra dikke boom. De jonge beuken groeien de open ruimte dicht.



Afb. 26 De Zanderijvaart langs het Grote stuk. Links is de duinhelling met vak A3 zichtbaar. Op het midden van de foto is de meest zuidelijke strook langs het water te zien (23-02-2012).



Afb. 27 Groep bestaande uit drie Beuken (16-02-2012).

Vak A3 – Parkbos: Oude Beuken en Eiken langs het water en op de duinhelling.

Nu Parkbos langs de Zanderijvaart dat vanuit het huis zichtbaar is (

Afb. 26). Bovenop de helling staan de bomen die het einde van de zichtassen vanuit het huis vormen. Op de helling zijn beuken van verschillende leeftijden te vinden. Enkele beuken zijn in groepen aangeplant (Afb. 27). Naast de beuken, zijn er nog enkele andere boomsoorten te vinden, zoals Tamme kastanje en Linde. Ondergroei is over het algemeen schaars, maar op enkele plekken waar kolossale beuken zijn verdwenen, heeft massale verjonging van Beuk plaats gevonden.

Het pad buigt twee maal van het water af, waardoor bredere stroken ontstaan met ruimte voor begroeiing(

Afb. 26). In de zuidelijke strook staat langs het pad een rij Eiken. De rest van deze strook is begroeid met beuken van 30/40 jaar oud. Aan het water staat één Els van ±60 jaar oud. In de noordelijke strook staat een rij Beuken langs het pad en bij het water nog één Beuk van jongere leeftijd.

Bovenop het duin bestaat het bos in het zuiden uit Beuk en in het Noorden uit Eik. De ondergroei bestaat uit Lijsterbes, Vogelkers, opslag van Beuk en een enkele Taxus.

Historie

De strook heeft bij uitstek een landschappelijke functie. In de zuidwesthoek stond de “Wonderboom”. Vanaf het duin lopen op verschillende plaatsen zichtassen naar het Huis of de (witte) brug in het Kleine Stuk. In het zuiden heeft een zichtas gelegen waar vanaf het Grote Huis richting de achterliggende duinen kon worden gekeken. Deze zichtas is later dicht geplant – er staan jongere Beuken uit ±1920 tussen de oude. In het midden was een zichtas richting de witte brug naar het Kleine Stuk. In het Noorden was een as richting het Grote Huis. De laatste twee assen zijn op dit moment begroeid met opslag van Beuk.

Op de kaart van 1812 is te zien dat in de Zuidelijke uithoek het pad meer het talud op liep dan nu het geval is. Heden ligt het pad dicht bij het water. Verder liep een tweede pad naar beneden, dat gedeeltelijk nog zichtbaar is als een verlaging in de rand van het talud. Het pad staat ook nog ingetekend op de situatiekaart van Petzold uit 1885, wat er op wijst dat het pad pas na deze tijd in onbruik is geraakt. Waar dit pad aansloot op het pad langs het water, staat nu een kastanje. Mogelijk stond aan de andere kant van het verdwenen pad ook een kastanje.

De kaart uit 1812 laat zien dat de bredere stroken langs het water waren begroeid met groepen met struiken om zo het zicht te ontnemen op het huis als men over het pad liep. Hierdoor ontstond een spannend en afwisselend beeld, doordat het huis dan weer wel en dan weer niet zichtbaar was. Het pad langs het water werd in het noorden tot aan het verdwenen pad ingetekend als laan. Op de kaart van Petzold is alleen de bovenste helft van het pad geflankeerd door bomen. De Beuken die hier langs het pad staan, worden geschat op 1885. De Beuken in groepen worden toegeschreven aan de plantwensen uit de periode Petzold, gerealiseerd door Springer.

Doel

Zichtassen wederom beleefbaar maken.

- Herstellen van dicht struweel op de twee bredere stroken langs het water.
- Zicht over de lengte van het water vrijhouden van de kettingbrug tot de Bijzondere beuk op het duin aan de Zuidzijde.
- Zoeken naar een bestaande nieuwe Wonderboom, of een nieuwe Wonderboom creëren als samengestelde boom.



foto van doorzicht huis tot bijzondere beuken tegen het talud (foto 2013-02-19) L.Albers

Maatregelen -In de zuidelijke zichtas de jonge Beuken verwijderen. In de andere twee zichtassen de opslag van Beuk verwijderen.

- + Ten zuiden van de noordelijke zichtas 4 Beuken langs het pad herplanten, zodat de rij langs het pad compleet wordt.
- + Ter hoogte van vak C12 bij dode Beuk een nieuwe samengestelde boom planten.
- Op de zuidelijk gelegen strook langs het water Beuken van 30/40 jaar kappen om op deze manier de Eiken ruimte te geven.
- + Dicht struweel herstellen door Elzenhakhout aan te leggen.
- De twee Beuken uit ±1950 in het uiterste zuidelijke puntje van het vak verwijderen, zodat het zicht vanaf het huis op de bomengroep achter de Beuken hersteld wordt.
- + Door beschaduwing van Beuken is op de noordelijke strook de kans op het herstellen van struweel minimaal. Daarom is het hier wenselijk om te kiezen voor **stinzenbeplanting**. Dit heeft als bijkomend voordeel dat afwisseling ontstaat met de zuidelijke strook. Verder is het mogelijk om van het noorden richting het struweel op de zuidelijke strook te kijken. De groei van stinzenflora kan worden gestimuleerd en hier worden aangeplant als deze nog niet aanwezig is.

nog lege pagina



Afb. 28 Zuidwestelijke uiteinde van Vak B1 langs de zanderijvaart met de folly Ka-buur. Achter Ka-buur staan twee Thuja's (23-02-2012).



Afb. 29 De oude Beuken in Vak B1 met in de ondergroei Rododendrons (19-02-2013).

Vak B: Het parkbos**B1 – Oude Beuken en Eiken langs de Zanderijvaart**

- Nu** Strook bos gelegen op en aan de onderzijde van de duinhelling aan de Zanderijvaart, aan de zijde van De Kamp. De boomlaag bestaat voornamelijk uit oude Beuken, maar op het talud staan ook Eiken en op een enkele plek (samengestelde) Kastanjes. De ondergroei bestaat uit Rododendronstruiken (Afb. 29). Hier en daar staan tussen de groepen Rododendrons Beuken van $\pm 10/20$ jaar. In het Zuiden is Ka-buur gelegen: een folly die wordt omgeven door drie grote Beuken (Afb. 28). Achter de folly staan twee Thuja's, een Douglas en op het talud een Gewone Esdoorn. In het noordwestelijke puntje van het vak staat Moskovisch boomschors huisje. Deze ligt op een verhoging met daarop één Iep en verder opslag van Iep. Het pad langs het water buigt meermaals van het water af, waardoor bredere stroken ontstaan met ruimte voor begroeiing. In de meest zuidelijke strook staan enkele grote Beuken. In de geheel zuidelijke punt van deze strook staat langs het water een (bijna) dode Kastanje. De ondergroei bestaat uit opslag van Beuk en Esdoorn. In de strook daarboven is de ondergroei minder dicht en bestaat voornamelijk uit doorgeschoten Beuken- en Esdoornverjonging. De volgende strook is gesitueerd rond de bocht in de Zanderijvaart. In de zuidpunt hiervan bevindt zich massale opslag van Beuk en Esdoorn. Het middengedeelte bestaat uit grote Beuken met één Taxus ertussen. De westpunt bestaat ook uit grote Beuken, waarvan enkele gestorven zijn. Hier bevindt zich dichte verjonging van Beuk. De laatste strook, die aan de noordelijke gedeelte van de Zanderijvaart ligt, bestaat uit Beuken zonder ondergroei.
- Historie** Op de kaart van 1812 zijn op de stroken langs het water kleinere bomen getekend dan op de rand van het talud. Mogelijk waren deze dicht begroeid met struiken om op deze manier het zicht op de vaart te ontnemen. Hierdoor ontstond een spannend en afwisselend beeld, doordat tijdens een wandeling op het pad de vaart dan weer wel en dan weer niet zichtbaar was. Op de situatiekaart van Petzold uit 1885 zijn verschillende groepen bomen op de kaart ingetekend. Gezien hun omvang is het aannemelijk dat deze rond 1835 zijn aangeplant door Zocher Jr.
Op de kaart van 1812 wijkt het pad bij Kabuur af van de huidige situatie.
- Doel** Terugbrengen van dicht struweel op de stroken langs het water om opnieuw het zicht op de Zanderijvaart te ontnemen.
- Maatregelen** Op de meeste zuidelijke strook opslag van Beuk laten staan en de opslag van Esdoorn opnieuw afzetten, waardoor deze opnieuw uitloopt en dichtere struiken vormt. In de strook hierboven de opgeschoten Beuken verwijderen en de Esdoorns ook afzetten. Voor de strook in de bocht geldt het advies om bomen die te dicht bij het water staan te verwijderen. Dit garandeert dat er genoeg licht op het water valt en vermindert bovendien bladval in het water. Verder is dit historisch gezien juist: Zocher Jr. plantte bomen 10 meter vanuit het water (voorbeeld Beerschoten, Utrecht) om genoeg lichtval op het water te bewerkstelligen. In het laatste vak Beuken zonder ondergroei behouden. Hierdoor wordt het zicht op het dichte struweel rond de bocht in de vaart behouden.



Afb. 30 Uitzicht vanuit vak B1 op B2, dat hier aan de overzijde van de zanderijvaart ligt. Het noordwestelijke gedeelte met in de ondergroei een mostapijt is goed zichtbaar (16-02-2012).

Vak B2 –Oude Beuken en Eiken langs de zanderijvaart

Nu Strook bos gelegen op het vlakke gedeelte naast de zanderijvaart en op de helling van de Zanderijvaart naar het Bos op Zolder (Afb. 30). Op het vlakke stuk staan oude Beuken. Hier is weinig ondergroei, behalve het bamboe in de binnenbocht van de Zanderijvaart. De helling is begroeid met Beuken van verschillende leeftijden. Ondergroei bestaat voornamelijk uit opslag van gewone Esdoorn. In het meest noordwestelijke gedeelte, rond de punt van het Bos op Zolder, bestaat de ondergroei uit een mostapijt (Afb. 30).

Historie De kaart van 1812 geeft weer dat in die tijd kleine bomen of struiken op deze plek stonden. Echter, de oude Beuken lang het water worden evenals de Beuken aan de overzijde toegeschreven aan Zocher Jr. en gedateerd op 1835. De groep bamboe is waarschijnlijk aangeplant op advies van Petzold. De instandhouding van het mostapijt wordt waarschijnlijk pas fanatiek gedaan sinds eind jaren '80/begin jaren '90 en is dus van recentere aard.

Er mist nu een Rond pad van beneden naar boven en weer naar beneden op kaart 1812

Doel In stand houden van paden of weer in beeld brengen van verdwenen pad.

Maatregelen Vrijhouden van het pad op het vlakke stuk naast de vaart. Dit is bijna niet meer zichtbaar door bladval/strooisel.



Afb. 31 Twee grote Eiken aan de rand van het Grote Stuk (23-02-2012).



Afb. 32 Uitzicht vanuit vak B3 op het huis (23-02-2012).

B3 – Bos ten noorden van het Grote Stuk

Nu Beukenbos tussen het Grote Stuk en het Bos op Zolder (Afb. 32). Oud Beukenbos wordt hier afgewisseld met jongere opstanden van Beuk, maar ook Es. Op het talud naar het Bos op Zolder staan Oude Beuken.

Historie Geschat wordt dat het bos langs het water en langs het Grote Stuk het oudste gedeelte vormt van dit stuk bos en mogelijk al van voor 1812 dateert. Enkele Eiken stammen nog van rond deze tijd (Afb. 31). Ook de rode Beuk, die recentelijk is gekapt, wordt in deze periode geplaatst. Het achterliggende Beukenbos wordt gedateerd op 1835. In dit stuk zijn oude Beuken in groepen bij elkaar te vinden, wat kan worden toegeschreven aan Zocher Jr. De opstand Essen die tegen het Bos op Zolder aanligt, is volgens de beheerkaart uit 1975 in 1952 aangeplant, evenals de aangrenzende jongere opstand Beuken. *In deze jonge Beukenopstand is langs het pad een Beukenlaan aangelegd. Dit is historisch gezien niet correct.* In dit stuk bos kan beter gekozen worden voor herplanten van Beuk in groepen.

Op de kaart van 1812 is een bijzonderheid dat tegen het Bos op Zolder aan, ter hoogte van de huidige Essenopstand, een boomgaard gelegen heeft. **Opening op de kaart van Petzold ingetekend.**

Doel Structuur van het parkbos met bomen in groepen handhaven. De paden hebben geen laanbomen. Dit beeld komt tevens overeen met de situatie- en de plantekening door Petzold.

Maatregelen In het noordwesten langs het water opslag van Beuk verwijderen. Hierdoor wordt het zicht op het huis vanaf het pad langs de vijver hersteld.

B4 – Bos op Zolder

Nu Eikenbos gelegen boven op een duin. In de Noordelijke punt staan tussen de Eiken enkele Lindes, Gewone esdoorns en Beuken. Ondergroei bestaat uit Vogelkers en opslag van Esdoorn. Langs de paden zijn op sommige plekken rijen Eiken terug te vinden.

Historie Het bos op zolder is al op de kaart van 1812 ingetekend als bos met bomen van verschillende groottes. De Eiken die nu langs de paden staan worden geschat op 1885. Waarschijnlijk zijn deze in opdracht van Petzold/Springer verjongd.

Doel **Padenpatroon in stand houden.**

Maatregelen



Afb. 33 De beuken langs de kleine vijver. Tussen de oude Beuken zijn hier en daar nieuwe beuken geplant.

B5 – Oude Beuken langs de kleine vijver

Nu Beuken van verschillende leeftijden langs het water op de rand van het duin (Afb. 33). De bodem is bedekt met een laag mos. Veel oude Beuken zijn verdwenen. De plaatsen waar deze gestaan hebben zijn zichtbaar als kuilen. Her en der zijn enkele nieuwe Beuken aangeplant.

Historie De kaart van 1812 laat zien dat beplanting aan deze kant van de vijver ouder was dan de beplanting aan de overzijde – de bomen zijn groter en verder uit elkaar ingetekend. Het stuk tussen het pad en de vijver, moet op enkele bomen na, vrij zijn geweest van beplanting. Dit werd waarschijnlijk gedaan om genoeg licht op de vijver te laten vallen. De rand van het talud loopt niet recht maar heeft verschillende rondingen. Op één plek wordt een grote kom gevormd die een stuk het Bos op Zolder inloopt. Op het punt waar de kom het verste het Bos op Zolder inloopt, is rond 1835 een Beuk geplant. **Deze was zichtbaar vanuit de opening aan de overkant.**
Wilde bosspelonk / tempel bij het pontje

Doel

Maatregelen



Afb. 34 Uitzicht op de Tempelberg vanaf het Bos op Zolder(23-02-2012).

B6 – De Tempelberg

Nu Ronde verhoging op het talud met hierop enkele bomen (Afb. 34, Afb. 36). Recent zijn enkele Beuken op het lagere gedeelte gekapt, waardoor de Tempelberg nu een open karakter heeft.

Historie Op de kaart van 1812 staat de tempelberg aangegeven als een rechthoekige verhoging zonder begroeiing. De bomen moeten dus van na deze periode stammen. Geschat wordt dat de twee Eiken uit 1835 stammen en de Beuken in 1885 zijn aangeplant.

Doel

Maatregelen



Afb. 35 Foto genomen vanuit de laagte richting de Zanderijvaart, waarlangs twee groepen Bamboe staan (23-02-2012).

B7 – Bos langs en water en op de helling

Nu Oude Beuken op de rand van het talud langs het water. De oostelijke helft van de strook tussen het pad en het water bestaat voornamelijk uit Douglas. Verder zijn er Thuja's en Eiken te vinden. De laagte tussen de Zanderijvaart, De Tempelberg en Moskovisch huisje is begroeid met Beuken met daaronder nagenoeg geen begroeiing (Afb. 35). Langs de zanderijvaart staan twee groepen Bamboe, maagdenpalm en verjonging van Beuk.

Historie Op de kaart van 1812 is het pad langs het water kronkeliger ingetekend dan het nu is. Het pad liep in het westen over het heuveltje dat hier aan het water ligt. Net achter het heuveltje liep een rond gebogen pad het talud op richting het pad boven op het talud. Verder naar het oosten toe kwam dit pad weer over het talud naar beneden. In het veld is de westelijke opgang nog te herkennen in het talud. Het oostelijke gedeelte van dit pad is moeilijker te zien, maar ligt ten hoogte van de Thuja's. Op de situatiekaart van 1885 is het pad langs het water al minder kronkelig ingetekend. Verder zijn langs het pad enkele boomgroepen ingetekend. Enkele van de oude bomen die in dit stuk te vinden zijn, vormen mogelijk overblijfselen van deze groepen. De Douglassen zijn in 1954 aangeplant volgens de beheerkaart uit 1975.

De kaart van 1812 laat zien dat in de laagte tussen de Zanderijvaart, De tempelberg en Moskovisch huis een uitloper van de zanderijvaart en het andere water liep, die werd gescheiden door een pad. Ook op de kaart van Petzold uit 1885 is deze zichtbaar. Na deze tijd zijn deze uitlopers gedempt, waardoor nu de twee watersystemen meer van elkaar gescheiden liggen. De voormalige ligging van de uitlopers is in het veld niet meer waar te nemen. De bamboe langs de Zanderijvaart is mogelijk door Petzold aangeplant.

Doel

Maatregelen

B8 – Bos beneden de Tempelberg

Nu Het merendeel van dit vak bestaat uit jong Eikenbos met daar tussenin verjonging van Esdoorn. De westelijke rand bestaat echter uit bos met een hogere leeftijd. Hier staan voornamelijk Oude Eiken (met in de ondergroei Taxus of naaldbomen?).

Historie Op de kaart van 1812 staat dit stuk bos ingetekend als hakhout. Het pad dat ook nu nog vanuit het zuiden dwars door het vak richting het oosten loopt, is op deze kaart al ingetekend. Op de situatiekaart van Petzold uit 1885 is langs de twee paden langs de vijver een derde pad ingetekend. Tegenwoordig is dit pad niet meer zichtbaar, maar waarschijnlijk liep het door de oude Eiken die hier nog te vinden zijn. Mogelijk is dit derde pad aangelegd door Zocher Jr., tezamen met de groepen oude Eiken. Het derde hoge pad was nodig om uitzicht te krijgen dwars over de breedte van de vijver. Petzhold wilde deze drie paden continueren, maar het bovenste derde pad is toch verdwenen. Volgens de beheerkaart uit 1975 is de jonge Eikenopstand in 1953 aangelegd.

Doel

Maatregelen



Afb. 36 Uitzicht op de Beuken langs de kleine vijver met daarachter het dal van Venus. De tempelberg is in het midden achter de vijver gelegen 23-02-2012.



Afb. 37 Zicht op het huis vanaf de kleine vijver. Links op de foto is het zuidelijke gedeelte van vak B9 gelegen (18-01-2013).

B9 – Beuken langs de kleine vijver en Het dal van Venus

Nu Beuken van verschillende leeftijden langs het water op de rand van het talud (Afb. 36, Afb. 37). De bodem is bedekt met een laag mos. In het meest noordelijke gedeelte zijn recentelijk nieuwe Beuken aangeplant. Parallel aan het pad langs de vijver loopt nog een pad, dat ingegraven is in het talud,

Historie In het zuidelijke gedeelte van het vak, dat langs het kanaal loopt, stammen de meeste Beuken uit 1835. Aan de rand van de vijver heeft een Plataan gestaan. Iets zuidelijk hiervan staan 3 Beuken uit 1885. In het noordelijke gedeelte, dat langs de vijver loopt tot aan de tempelberg, zijn de oude Beuken ook uit 1885. Tussen de Beuken staan 2 Eiken. Zowel Springer als Petzold hebben groepen bomen van verschillende soorten aangeplant, wat het aannemelijk maakt dat de bomen in dit gedeelte uit 1885 stammen. Parallel aan het pad langs de vijver loopt nog een pad, dat ingegraven is in het talud (=dal van Venus?). Op de kaart van 1812 is te zien dat langs dit pad Naaldbomen waren aangeplant. Deze zijn nu echter niet meer te zien. Waarschijnlijk zijn deze rond 1885 vervangen door de Beuken die er nu staan.

Doel

Maatregelen **Plataan herplanten**

B10 – Verdwenen open ruimte

Nu Laagte in het talud die vanaf de zuidkant van de vijver in oostelijke richting loopt. In de laagte staat bos met een jonge leeftijd van ± 30 jaar(?) oud.

Historie Op historische kaarten is te zien dat de laagte open was en aansloot op het pondje dat hier over het water liep. Op de kaart van 1812 is geen duidelijk pad in de laagte getekend, maar is wel te zien dat de randen van de open laagte werden geflankeerd door naaldbomen. Door het open stuk werd een zichtlijn gecreëerd vanaf de kruising van paden tot aan het pondje. Op de situatiekaart van 1885 is vanaf het pondje wel een pad door de laagte getekend die richting het oosten in zuidelijke richting afbuigt. Dit pad maakte deel uit van de kleine ronde. Op de beheerkaart van 1975 staat op deze plek nog steeds een pad ingetekend, wat het aannemelijk maakt dat de laagte pas na 1975 is begroeid geraakt.

Doel Terugkrijgen van de open ruimte in de laagte, waardoor het zicht op het water vanuit het oosten hersteld wordt.

Maatregelen Verwijderen van jonge opslag in de laagte. Terugplanten van naaldbomen op de randen van de laagte.



Afb. 38 Achter de Beuken ligt het duin met daarop oude eiken (23-02-2013).

B11- Oud Parkbos

Nu	Oud Beuken- en Eikenbos. In het onderste gedeelte is het merendeel van de oude Beuken verdwenen, waardoor het nu een open karakter heeft. De boomlaag bestaat tegenwoordig voornamelijk uit Beuk van ± 25 jaar oud. De ondergroei wordt bepaald door groenblijvende struiken als Taxus, Rododendron en Hulst. Het middelste gedeelte bestaat uit oude Beuken en Eiken, waaronder zich een massale opslag van Esdoorn bevindt. Het noordelijke gedeelte bestaat uit Oude Eikenbomen, die zich boven op het duin bevinden (Afb. 38). In dit stuk zijn verder in de boomlaag Beuken en Esdoorns van ± 20 jaar oud. In de ondergroei valt Taxus en Kamperfoelie op.
Historie	De oude Beuken in het Zuidelijke gedeelte stammen uit 1835. De Beuken en Eiken in het middelste gedeelte worden geschat op 1885, aangezien deze een mindere omvang hebben dan de oude Beuken in het zuidelijke gedeelte. De Eiken boven op het talud worden geschat uit 1835, maar kunnen mogelijk nog ouder zijn. De groep Eiken dienden als verfraaiing en doordat zij op het talud zijn geplant zijn ze vanuit het huis zichtbaar. De Kamperfoelie is mogelijk aangeplant door Dedding.
Doel	
Maatregelen	



Afb. 39 Oude Beuken en Eiken langs het Grote stuk in het noorden van vak B12 (18-01-2013).



Afb. 40 Rij lindes langs het Grote stuk in het midden van vak B12 (18-01-2013).

B12 – Rand van het KleineStuk

Nu Strook parkbos bestaande uit Beuken en een enkele Eik (Afb. 39). In het noordelijke gedeelte staan in de bosrand Meidoorn, waarvan enkele exemplaren een behoorlijke omvang hebben bereikt. De dikste Meidoorn, heeft een omtrek van 97 cm op borsthoogte. In het midden staat langs de rand een rij Lindes (Afb. 40).

Historie De kaart van 1812 is de indeling van dit vak nog niet terug te vinden. Op kaart van Petzold moeilijk te zien. De Beuken en Lindes in dit stuk worden geschat op 1885.

Doel

Maatregelen

B13 – Jong Beukenbos

Nu Jonge Beukenopstand, met in de boomlaag ook enkele Zomereiken. De ondergroei bestaat voornamelijk uit jonge Beuken en Esdoorn. De Noordelijke punt (ten noorden van de Kerklaan) is nog jongere Beukenbomen met daaronder geen ondergroei. Aan de rand van en gedeeltelijk ook door het vak loop de melklaan. Deze bestaat uit Beuken van verschillende leeftijden.

Historie De Beukenopstand is volgens de beheerkaart uit 1975 aangelegd in 1945. Het gedeelte boven de Kerklaan stamt waarschijnlijk uit de periode van na 1975.

Het merendeel van de Melklaan is aangelegd begin jaren '50 door (naam stichting), maar de oorsprong van de laan ligt verder terug in de tijd. Op de kaart van 1812 is al laanvormige beplanting rond dit pad ingetekend, en ook op de situatiekaart van Petzold zijn rijen bomen aan weerszijden van het pad getekend. Enkele oudere bomen die deel uit maken van de laan worden geschat op 1885. De plantafstanden bevestigen ook een hoge ouderdom van de laan. Er is 3 keer een plantafstand van 7,50m gevonden, wat ongeveer overeenkomt met 2 Rijnlandse roeden. Echter is ook 3 keer een plantafstand van 7,80m gemeten. De breedte van de laan komt overeen met ongeveer 3 Rijnlandse roeden.

Doel

Maatregelen

Mogelijk gaat de Melklaan dienen als toegangsweg voor de Oranjerie.



Afb. 41 Inkijk op Kerklaan vanaf de Elswoutslaan (16-02-2013).

B14 – Oud parkbos

Nu Gemengd bos met bomen van verschillende leeftijden en omvang. Door het gehele vak zijn verspreid voornamelijk oude Beuken – maar ook enkele oude Eiken – te vinden. Tussen de oude bomen is opslag en verjonging te vinden van Beuk en andere soorten, Eik, Esdoorn en Es. Het vak wordt in tweeën gesplitst door de Kerklaan: een Lindenlaan waartussen ook enkele Beuken staan (Afb. 41). In de Kerklaan staan het jachtbeeld ‘Halali.’

Historie Op de kaart van 1812 staat dit stuk van de hofstede al ingetekend als bos. Van de meest dikke Beuken en Eiken wordt geschat dat ze nog uit deze tijd kunnen stammen, maar het merendeel van de oudere bomen wordt gedateerd op 1835. Na de tweede wereldoorlog raakte het oude bos gefragmenteerd, doordat er verschillende nieuwe opstanden van verschillende soorten worden aangelegd. Op de beheerkaart uit 1975 staan bijvoorbeeld een opstand esdoorn uit 1945, eik uit 1974, es uit 1967 en Beuk uit 1974 aangegeven. Deze jongere opstanden zijn in het veld echter moeilijk te onderscheiden doordat zich inmiddels tussen de Oude Beuken verjonging van deze soorten zich heeft gevestigd

De Kerklaan is waarschijnlijk minder oud dan de Melklaan die in de beschrijving van het vorige vak is vermeldt. Op de kaart van 1812 is deze niet zichtbaar, op de kaart van 1885 van Petzold is deze wel afgebeeld. Het jachtbeeld is in de vijftiger jaren van landgoed Duinlust naar hier verplaatst. Mogelijk is tezamen met de verhuizing van het beeld ook de laan verjongd en zijn de Lindes die er nu staan aangeplant.

Doel

Maatregelen De paden worden hier vrij van blad gehouden. Echter worden de bladen te ver het bos ingeblazen, waardoor de paden steeds breder worden. Mogelijk is harken een betere optie om de bladeren te verwijderen van alleen het pad.



Afb. 42 Het fazantenhuis? (16-02-2013).

B15 – De fazanterie

Nu Gemengd bos met Eiken en enkele grote Beuken. Tegen de zuidzijde van de Patrijzenberg staat de fazanterie, een gebouw waar vroeger de fazanten ten behoeve van de jacht werden gefokt (Afb. 42). Dit dateert mogelijk uit 1885. Langs het pad dat langs de fazanterie loopt, is een rij *Taxus* aangeplant, een boomsoort waar de vogels graag in verblijven.

Historie Op de kaart van 1812 is te zien dat in de fazanterie een vijver heeft gelegen met hieraan een slingerende sloot die richting het westen liep. De vermoedelijke ligging van vijver en sloot is zichtbaar als een laagte. De rij *Taxus* zijn aangeplant rond 1930 (oudste jaarring 1936), en dienden als schuil- en rustplaats voor de fazanten.

Doel **Na onderzoek de plek van de fazanterie, van kaart 1812 herinrichten**

Maatregelen **Precieze ligging van vijver en sloot bepalen met archeologisch onderzoek.** Vijver en sloot zichtbaar maken door opslag en hout te verwijderen.

B16 – Pinetum

Nu Verzameling van verschillende coniferen. Soorten die in het pinetum te vinden zijn, zijn: Fijnspar, Zilverspar, Douglasspar, Reuzenlebensboom, *Taxus*, Weymouthden, diverse cypressen en Ginkgo. Het pinetum heeft een open karakter en de coniferen staan in groepen bij elkaar of alleenstaand. Ondergroei bestaat uit mossen en lage grassen.

Onderzoek van Jan-Willem van Velzen: “De gevonden sparachtigen zijn Gewone zilverspar (*Abies alba*), Fijnspar (*Picea abies*) en Douglasspar (*Pseudotsuga menziesii*). De te determineren dwergcypres was wederom de *Chamaecyparis lawsoniana*, groeivorm waarschijnlijk *Intertexta* (orig. 1869 in Engeland).

Historie

Mijn conclusie is dat het pinetum **in ieder geval van na 1880** dateert gelet op de verschillende groeivormen die in het pinetum en in de nabije omgeving zijn aangeplant. Een deel van het pinetum is vermoedelijk ten tijde van het tuinbouwonderwijs gerealiseerd (mogelijk de Ginkgo). De vroegere opzichter/beheerder Leo Dedding experimenteerde ook rijkelijk erop los met aanplant en uitzaaien van planten (het verhaal van het uitzaaien van de *Parnassia* in Middenduin heeft hij mij zelf ooit nog eens verteld). Ik vermoed dan ook dat de aanplant van het kleine Mammoetboompje (*Sequoiadendron giganteum*) iets van zijn hand is en misschien zelfs een stek betreft van de grote *Sequoiadendron* die ooit op het veld stond naast de koetshuizen.

De aparte *taxus*groeivorm tenslotte is grappig genoeg ook een *Taxus baccata fastigiata*. Het blijkt echter dat de *fastigiata*groeivorm nog vele varianten kent, hetzij gekweekt zoals de eveneens op Elswout aanwezige *Aureomarginata*, hetzij door geografische variatie: in Oost-Engeland groeit deze breder uit dan in West-Engeland. De reden hiervan is mij onbekend. Het is overigens wel opvallend dat veel van de groeivormen uit Engeland blijken te komen. Zou er in die tijd een warme relatie zijn geweest tussen de Borski's met grootgrondbezitters (en kwekers) overzee of kon dit toen ook al gewoon op bestelling worden geleverd? Geen idee, maar het minipinetum is er voor mij in ieder geval interessanter op geworden.” (e-mail van J.W. van Velzen, 18 maart 2013)

Datering van na 1880 wordt bevestigd door de jaarringtelling van de dikste *Thuja occidentalis* (stamomtrek 2,65m), waarvan de oudste ring is gedateerd op 1936. Zou het pinetum na 50 jaar zijn herplant? **Boring van de *Picea* levert wellicht meer informatie.** (vergelijk *Picea* aan laan bij Klaverstuk, stamomtrek 1.95 geschat kiemjaar 1890, geschat plantjaar 1895).

Doel **Pinetum continueren**

Maatregelen **Selecteren te behouden en te verwijderen bomen met het doel het pinetum te bewaren**



Afb. 43 De hermitage gelegen aan het noordoostelijke uiteinden van de Patrijzenberg. Achter de hermitage ligt het uitkijkpunt, dat het hoogste punt van de –kunstmatig opgehoogde- Patrijzenberg vormt (16-02-2012).

B17 – De Patrijzenberg

Nu

Historie

Doel

Maatregelen

B18 – Bosje ten noorden en oosten van de Patrijzenberg.

Nu

Historie

Doel

Maatregelen



Afb. 44 De oudere Eiken in vak C1. Achter de eiken zijn de Grove dennen te zien (18-01-2012).

Vak C: De Kamp

C1 – Oud Eikenhakhout

Nu Voormalig eikenhakhout op reliëfrijk terrein (Afb. 44). De Eiken in dit vak hebben een hogere leeftijd dan in de overige vakken Eikenhakhout. Nabij het pad dat de zuidgrens van dit vak vormt, staat een groep Grove dennen. Het pad zelf wordt geflankeerd door een bomenrij bestaande uit Beuken en twee Eiken. Ondergroei bestaat uit Vogelkers en opslag van Beuk en Gewone es.

Historie De kaart van 1812 laat zien dit stuk van de Kamp nog niet bij de aanleg van het park behoorde. De grens van Elswout loopt op deze kaart ongeveer op de plek waar nu de zuidgrens van dit vak loopt. De aanleg van dit stuk geschiedt dus van na deze tijd en is waarschijnlijk gebeurd tezamen met de realisatie van het Klaverstuk. De situatiekaart van Petzold uit 1885 geeft ook geen duidelijkheid over dit vak. De rij Beuken langs het pad in het zuiden wordt gedateerd op deze periode. Mogelijk zijn de twee Eiken die ook deel uitmaken van deze rij ouder. De groep Grove dennen is van recentere aard. Geschat wordt deze zeker na 1920 zijn aangeplant. In het Zuiden ligt een duin/heuvel die waarschijnlijk het eind van een zichtas heeft gevormd die loopt richting het Klaverstuk. Het zicht wordt nu ontnomen door een opstand Beuken (**Vak D8**).

Doel

Maatregelen



Afb. 45 Oude hakhoutstoven verhullen het hakhoutverleden van deze eiken (05-02-2013).



Afb. 46 Volwassen iepen (05-02-2013).

C2 – Eikenhakhout

Nu Langwerpige strook Eikenbos, ontstaan uit voormalig Eikenhakhout. De oude hakhoutstoven zijn op veel plaatsen nog te vinden (Afb. 45). Naast Eik maken Gewone Esdoorn en Es deel uit van de boomlaag. Geregeld komt Iep als opslag in de ondergroei voor, maar op enkele plaatsen zijn ook (soms forse) Iepen in de boomlaag te vinden (Afb. 46). In de ondergroei is verder Vogelkers en opslag van Es en gewone Esdoorn aanwezig.

Historie Op de kaart van 1812 is dit stuk van de kamp al ingetekend als Eikenhakhout. De paden die heden door dit vak lopen, zijn op deze kaart aanwezig als lanen. Net als bij het vorige vak geeft de kaart uit 1885 niet veel informatie, behalve dat dezelfde paden nog steeds worden aangegeven. Het merendeel van het Eikenhakhout is volgens de beheerkaart voor het laatst afgezet na de Tweede wereldoorlog tussen 1950 en 1965. Enkele delen zijn in 1935 voor het laatst afgezet en van anderen is dit niet bekend (aangegeven als ei ' 00).

Doel

Maatregelen



Afb. 47 De greppel met aan weerszijden een wal: de 18^{de} eeuwse Vinkenbaan bij Kraantje Lek, die in ? werd ontmanteld. (05-02-2013).

C3 – Eikenhakhout op reliëf

Nu Eikenbos ontstaan uit voormalig Eikenhakhout. Verder zijn aanwezig Gewone Esdoorn, forse exemplaren van Amerikaanse Vogelkers (en Spaanse Aak?). In het zuiden bevindt zich een groep oude taxusbomen. Door het vak loopt een greppel met aan weerszijden een wal (Afb. 47). Naast deze greppel zijn ook andere wallen en verlagingen aanwezig. Op de verhogingen en op en rond de wallen groeit Iep. Deze is vooral zichtbaar als wortelopslag, maar er zijn ook volwassen exemplaren aanwezig.

Historie Vermoedelijk gaat het hier om de restanten van de 18^{de} eeuwse vinkenbaan die door Boreel al werd ontmanteld.

Doel **Vinkenbaan als greppel weer beleefbaar maken**

Maatregelen Open houden



Afb. 48 Het voormalige pad langs de rand van het duin. Links is het vak zijn de oudere eiken in het bosvak zichtbaar (05-02-2013).

C4 – Oud Eikenbos

Nu Oude eiken die mogelijk geen hakhoutverleden hebben gehad, maar deel uit maakten van het parkbos. Er zijn namelijk geen verdikte stamvoeten of hakhoutstoven aangetroffen. In het zuiden staan tussen de Eiken Douglasspar, Zilverspar, en Grove Den. De ondergroei bestaat voornamelijk uit Gewone esdoorn en Amerikaanse vogelkers. In het noorden langs het vak met oude Beuken (vak A2) bevindt zich massale opslag van Beuk. Langs de bovenzijde van het talud zijn sporen van een pad, omgeven door Eikenlaan, dat nu niet meer in gebruik is (Afb. 48).

Historie Ter hoogte van dit vak lag in 1812 een langgerekt open stuk dat als akker in gebruik was. Van Zutphen geeft op zijn kaart deze akker aan als “Een stuk teelland in het hoge bosch bij de wonderboom.” De rest van het vak was gevuld met bos, dat in deze tijd mogelijk wel als hakhout werd beheerd. De situatiekaart van Petzold laat een ander beeld zien. De akker lijkt hier verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een meer vierhoekig open stuk. Het bos op het talud is richting het huis en het Grote Stuk verdwenen, zodat twee zichtassen werden gecreëerd naar het achterliggende pad op de Kamp. Mogelijk stamt het verdwenen pad uit deze tijd. De leeftijd van de Douglas- en Zilversparren wordt op 50 jaar geschat.

Doel

Maatregelen Verwijderen opslag Beuk



Afb. 49 Bos van de zuidelijke kamp, met in de ondergroei Taxus. Door het vak loop een pad dat vroeger voor paardrijden werd gebruikt (05-02-2013).

C5 – De Zuidelijke kamp

Nu Voormalig Eikenhakhout, dat in tweeën wordt gesplitst door een Lindenlaan. Opvallend in de ondergroei is Taxus (Afb. 49), waarvan de hoeveelheid richting de laan steeds meer toeneemt. Ten oosten van de Lindenlaan zijn in de boomlaag ook Gewone Esdoorn en enkele Amerikaanse Eiken te vinden. De dichte ondergroei bestaat, naast Taxus, uit Beuk, Hulst, Vogelkers en op enkele plekken Kamperfoelie. Ten westen van de Lindenlaan staat in de boomlaag verder nog enkele Abelen en ruwe berken. Opvallend zijn vier grote zwarte Dennen. Geheel westelijk hebben de Eiken een hogere leeftijd dan in de rest van dit vak. In het westelijke gedeelte bestaat de ondergroei net als in het oosten uit Hulst, Taxus, Beuk en Vogelkers. De Kamperfoelie is hier nadrukkelijker aanwezig. Richting het westen neemt Amerikaanse vogelkers echter de overhand in de ondergroei. Ten tijde van de opname (februari 2013) heeft hier recentelijk bestrijding van Vogelkers plaats gevonden.

Historie Op de kaarten van 1812 en 1885 is dit stuk als bos ingetekend. Op beide kaarten is in het oostelijk gedeelte nog een extra paden structuur ingetekend, die nu niet meer aanwezig is. Geschat wordt dat grote Zwarte Dennen uit de periode van 1885 stammen. Volgens de beheerkaart uit 1975 zijn de Eiken voor het laatst afgezet omstreeks 1950. Voor de oude Eiken die in het uiterste westen staan wordt een onbekend kiemjaar gegeven.

Doel

Maatregelen



Afb. 50 Uitzicht vanuit de Lindelaan op het huis (05-02-2012).

C6 – Lindenlaan

Nu Langwerpige strook gras met aan beide zijden een enkele rij Linden geplant. De laan maakt deel uit van de zichtas van de Zijweg naar het Grote Huis (Afb. 50). De Linden staan 10 meter uit elkaar en zijn in kruisverband aangeplant.

Historie De laan staat al weergegeven op de kaart van 1812. Op de kaart van 1885 is de laan als een open strook in het bos ingetekend, maar zijn geen individuele laanbomen getekend. Mogelijk zijn tussen 1812 en 1885 de oorspronkelijke bomen van de laan verdwenen en is de laan door Petzold terug geplant. De linden van de laan worden dan ook gedateerd op 1885.

Doel

Maatregelen



Afb. 51 Samengestelde kastanjes voor het duin in vak D1 (18-01-2013).

Vak D: Bos rond het Klaverstuk

D1 – Parkbos langs het Klaverstuk

Nu Bos op en onder aan de helling langs het Klaverstuk. Vanaf het oosten naar het westen toe staan op de helling rijen en groepen van afwisselend Kastanje, Beuk en Zomereik (Afb. 51). De ondergroei bestaat uit Vogelkers en opslag van Beuk en Kastanje. Waar het pad dat tussen dit vak en het Klaverstuk ligt naar het noorden buigt, is een groep coniferen aangeplant, bestaand uit Westerse levensbomen, een Californische Cipres, een Sawaracipres en enkele Taxussen. Noordelijk van deze groep ligt een vrij open stuk met nog enkele oude Essen. Door het lichte karakter is een flinke ondergroei van Vogelkers ontstaan. Achter de coniferen en de oude Essen staat een rij Eiken.

Historie De Beuken, Eiken en Kastanjes worden geschat op 1885. De groep coniferen is waarschijnlijk pas na 1860 aangeplant – De Sawaracipres en de Calafornische cipres zijn soorten/variëteiten die pas na deze tijd zijn ingevoerd en werden gekweekt in deze streek. De rij Eiken wordt geschat op 1885.

Doel

Maatregelen

D2 – Voormalig essenhakhout

Nu Voormalig Essenhakhout dat is omgevormd tot opgaand Essenbos. Langs het Klaverstuk, maar ook tussen de Essen in, staan Eiken van veel grotere omvang die hierdoor beeldbepalend zijn. In het midden van het vak is een stuk waar de Eiken langs het Klaverstuk ontbreken. De Essen lijken hier jonger te zijn dan in de rest van het vak. Het pad dat in het zuiden tot aan het Klaverstuk loopt, wordt omringd door Beuken. Hier is verder een Grauwe abeel aangetroffen. In het Noorden groeien direct langs het Klaverstuk drie Fijnsparren.

Historie

Doel

Maatregelen

D3 – Begroeiing langs de vaart

Nu Aan de noordwestzijde van de vaart staat op het talud een gemend bos, dat voor het grootste gedeelte bestaat uit Kastanjes. Gelet op de bast, zijn de kastanjes direct aan het water ouder dan de kastanjes langs het pad. In het zuiden staat aan ten westen van het pad een smalle opstand Beuken. Aan de zuidoostzijde staat langs de vaart een rij van 19 Beuken.

Historie De rij Beuken wordt geschat op 1885. De beheerkaart geeft voor de smalle beukenopstand en het gemengd bos een onbekend kiemjaar op.

Doel

Maatregelen

D4 – Bos op het Duin

Nu Gemengd bos bestaande uit voornamelijk Kastanjes. Het duin loopt vanuit het noordoosten richting het Zuidwesten geleidelijk op. De grens met vak D5 wordt gevormd door een steile helling. Naast Kastanjes zijn sporadische enkele Beuken en Essen te vinden. In het noordoosten staat een groep grove Dennen, die aan aan de zijde van het Klaverstuk wordt begrensd door een gebogen rij Zomereiken.

Historie De gebogen rij Eiken wordt op 1835 geschat.

Doel

Maatregelen

D5 – Jong Beukenbos

Nu Beukenbos dat zich tussen twee hoogtes in bevindt. De overgang van hoog naar laag is hier flink abrupt.

Historie De beheerkaart geeft een onbekend kiemjaar voor deze opstand, maar geschat wordt dat deze rond 1920 is aangeplant. **Hier heeft vroeger een slingerslootje gelopen (te zien op oude kaarten). Waarom gedempt, waarom dicht geplant met Beuken?**

Doel

Maatregelen

6. Conclusies

Conclusies boomonderzoek (voorlopig)

Op grond van een beperkt aantal boomboringen, waaronder 1 eik met kiemjaar 1805 en 1 exemplarische beuk langs een gracht met kiemjaar 1849 kunnen we slechts conclusies trekken op basis van geschatte leeftijden.

Er zijn nog enkele eiken en beuken die mogelijk dateren uit omstreeks 1810 en symbolisch genoteerd kunnen staan op de kaart van 1812.

Vermoedelijk zijn veel rijen beuken langs het water geplant ca 1855 onder rentmeester Vrijland voor Willem Borski II. (Bouw rentmeestershuis 1847)

Veel architectonisch waardevolle bomen dateren uit de periode 1885-1919 in vervolg op de ideeën van Petzold. Zijn kaarten moeten nog worden gedigitaliseerd en zijn dus nog niet beschikbaar voor nauwkeurig onderzoek.

Het pinetum is vermoedelijk pas omstreeks 1920-36 geplant door de erven van mevrouw Van der vliet Borski. De dikste *Thuja occidentalis* dateert van plantjaar 1936 (uitgaande van 5 jaren vóór planten). Een enkele hoge spar stond er vermoedelijk al. ((jaarring tellen/vergelijken met getelde spar).

7. Waardering

Het gehele gebied is rijksmonument, en terecht. Blauw is de conventie voor een gebied van “*hoge monumentwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van de aanleg.*” (Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek en waardestelling, p.29).

De Rijksdienst heeft een lange argumentatie daarvoor gegeven, die wij hier niet herhalen, noch wordt de te uitgebreide systematiek van de nieuwe Richtlijnen gevolgd. Geheel Elswout is Rijksmonument. Om het grote belang ervan te onderkennen, zijn vergelijkingen met andere, ook buitenlandse parken op hun plaats, maar dat werk doen wij hier nu niet.

De hoge monumentwaarde betekent niet dat alles moet blijven zoals het is. Integendeel. Dan zijn vaak verschillende opties open. Dat in het afwegingsproces de kaart van 1812 een belangrijke rol speelt, spreekt voor zich, evenals de situatietekening door Petzold met daarin het ontwerp.

Er kan en mag niet gekozen worden voor één stijlperiode voor het hele landgoed, maar per plek dient gekeken te worden wat de nu aanwezige monumentale waarden zijn en hoe die versterkt kunnen worden.

Plekken die kunnen veranderen zijn met name: de vroegere boomkwekerijen in het bos, de vinkenbaan of het lange bouwland op de Kamp (nu oud hakhout); de vinkenbaan.

8. Ontwerp- en beheerdilemma's

Het Zwitserse dal herstellen met naaldbomen /

Of enkele naaldbomen planten in het “Dal van Venus” onder de beuken en blad blijven blazen.

Dit is interpretatie van huidige situatie, die lieflijk is geworden, in plaats van ruig en met Zwitserse sparren wanneer men van de Tempelberg komt. Zicht naar de bosspelonk verderop behoort ook met sparren gepaard te gaan.

Advies: wellicht is nu spannend om de opeenvolging Tempelberg, lieflijke dal van Venus en ruige sparren uitzicht naar Bosspelonk/tempeltje aan te houden, zodat minder gekapt en grotere opeenvolging van sferen ontstaat.

9. Advies Maatregelen

Behoud en herstel van structurelementen

Lanen, recht of slingerend zijn structurelementen. Het renoveren van deze structurelementen, met de juiste maatvoering (in Roeden, voeten, meters of willekeurige afstanden) is van primair belang.

- De beukenlaan op de kamp aan de zuidkant (scheiding vak A1 en C6)

In stand houden van paden of weer in beeld brengen

Paden zijn essentieel voor de beleefbaarheid van het park. Er zijn bewust veel paden aangelegd om telkens een andere wandeling mogelijk te maken,

In de huidige situatie missen die paden nogal eens of zijn in het recente verleden niet meer open gehouden. Een voorbeeld van een oud pad (1812) tegen het talud dat verdween is te vinden bij B2, vanaf de “wilde bosspelonk” liep ook een pad tegen het talud op. Dat is gemakkelijk herstelbaar.

Een voorbeeld van een breed pad langs het water dat recent werd dichtgelegd/niet onderhouden ligt ook in B2. Op korte termijn dreigt dit deel onbegaanbaar te worden, wat nooit de bedoeling van het ontwerp kan zijn geweest.

Zichtassen optimaliseren

Zichtassen zijn de kern van de beleving van het park. Een wandeling van het ene gezicht naar het volgende, als in een film is waar het in de landschapsstijl om is begonnen. Men wandelt van de klassieke tempel, via de gelakte Chinese brug naar de volgende sfeer van de Zwitserse vallei met naaldbomen en bruggen van natuurlijke boomstammen. De volledige zichtas dient van voor tot achter goed in elkaar te zitten.

- De zichtas naar en vanaf de Tempelberg is de belangrijkste. Aangezien hier veel oude bomen noodzakelijk moesten verdwijnen, dient hier een apart herstelplan voor gemaakt te worden met behulp van de kaart historische bomen. Zo zijn er veel meer zichtassen die extra aandacht verdienen, vooral de randen van het Klaverstuk.
- Zorgvuldige vormgeving van de zichtas van het Moskovisch huisje bij de grote Zwitserse brug is van veel belang.
- duin in vak D1 met uitzicht op Duinlust.

Elementen van die zichtassen

Bijzondere bomen in beeld houden en blijven aanplanten.

- Een opvallende samengestelde beuk (bezemboom op de inventarisatiekaart) boven op het talud, als einde zichtas beter in beeld brengen door opruimen opslag van omringende boompjes.
- Weghalen van enkele te laag hangende takken over de gracht.

Hier en daar moet dicht struweel langs het water staan en daarna moet men weer op het water kunnen kijken. De rand van B1 en A3 moet al zodanig bekeken worden.

Herplanten historische bomen die als verdwenen op kaart historische bomen staan aangegeven.

- Herplanten wonderboom als samengestelde boom met twee boomsoorten.
- Herplanten plataan aan de kleine vijver.
- Gesnoeide lindenlanen continueren en aan weerszijden van de hertenkamp bij uitval bomen jonge linden tussenplanten.

Rhododendrons, vooral langs de grachten, zijn omstreeks 1885 geplant op uitgekiende plekken. Deze zijn nu ver uitgegroeid. Bovendien is later bijgeplant, zodat ononderbroken van muren van rhododendron zijn ontstaan. Rododendrons terugbrengen tot groepen op specifieke plekken.

Eikenhakhout op de Kamp

Vrijstellen van bijzondere hakhoutstoven en bijzondere plekken als de vinkenbaan (zie inventarisatiekaart historische bomen).

Groei van stinzenplanten op bijzondere plekken en zichtassen

- Een voorbeeld van een plek waar stinzenflora is gewenst, is tussen het pad en het water (A3)

Instandhouden hekken en huisjes

Repareren huisje op de kamp en mogelijk verplaatsen na onderzoek.

10. Onderzoek

- Onderzoeken waar het huisje op de kamp oorspronkelijk stond en mogelijk verplaatsen.
- Beter reconstrueren van de ligging van de oudste wegen (kaart 1642 gerelateerd aan 1725).
- Onderzoeken de omgeving van de vroegere waterkom bij de fazanterie.
-

11. Bronnen

Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek en waardestelling, 2012

Colofon

Foto's in het terrein zijn gemaakt door Lucia Albers, tenzij anders vermeld

Bijlagen

1. kaart inventarisatie historische bomen
2. kaart van verdwenen elementen ofwel archeologische kaart (A3)